

ΤΣΕΣΜΕΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ

***Ο ρόλος της ηγεσίας και το έργο
του Κεμάλ Ατατούρκ***

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΑΘΗΝΑ 2006

*Ο ρόλος της ηγεσίας και το έργο του
Κεμάλ Ατατούρκ*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<u>I. ΠΡΟΛΟΓΟΣ –ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....</u>	<u>5</u>
<u>II. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ</u>	<u>7</u>
<u>III. ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....</u>	<u>10</u>
A. ΗΓΕΣΙΑ: ΜΕΡΙΚΑ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ.....	10
B. ΧΑΡΙΣΜΑΤΙΚΟΣ ΗΓΕΤΗΣ.	16
Γ. ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟΣ ΗΓΕΤΗΣ.....	25
Δ. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΗΓΕΤΗ.	32
Ε. ΚΡΙΤΙΚΗ.....	39
<u>IV. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΣΕ ΗΓΕΤΙΚΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΟΥ ΚΕΜΑΛ ΑΤΑΤΟΥΡΚ</u>	<u>41</u>
A. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΚΕΜΑΛ.....	41
B Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΚΕΜΑΛ.....	47
Γ. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΟΥ.....	51
Δ. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΚΕΜΑΛ ΕΩΣ ΤΟ 1913.	54
Ε. ΤΟ ΠΡΑΞΙΚΟΠΗΜΑ ΤΟΥ 1912 ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΚΙΝΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΕΜΑΛ.	58
ΣΤ. Ο ΠΡΩΤΟΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΚΕΜΑΛ ΩΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗΣ.....	60
Z. Ο ΚΕΜΑΛ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΗΓΕΤΗΣ: Η ΕΔΡΑΙΩΣΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΟΡΑΜΑ ΤΟΥ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ.....	64
Η. Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΕΜΑΛ.	71
Θ. Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΕΜΑΛ.	80
<u>V. ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ</u>	<u>83</u>
Η ΠΟΛΥΠΛΕΥΡΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ ΑΤΑΤΟΥΡΚ.....	91
<u>VI. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ</u>	<u>96</u>
<u>VII. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....</u>	<u>102</u>

*«Αν αποκτήσω μεγάλη εξουσία και δύναμη σκέφτομαι ότι θα επιφέρω
με ένα πραξικόπημα –ξαφνικά, σε μία στιγμή- την επιθυμητή
επανάσταση στην κοινωνική μας ζωή».*
Κεμάλ Ατατούρκ, 6 Ιουνίου 1918.

*The Turk's dignity, self-respect and talent are supreme. Far better for
such a nation to perish than to live in servitude. Therefore, either
independence or death.*
Kemal Ataturk.
October 1927

I. ΠΡΟΛΟΓΟΣ –ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η εργασία αυτή αποτελεί το επιστέγασμα και την ολοκλήρωση των σπουδών μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Πολιτική Επιστήμη και Ιστορία» του Παντείου Πανεπιστημίου. Είναι το αποτέλεσμα της διετούς μου φοίτησης και παρακολούθησης ενός κύκλου σπουδών έξι μαθημάτων που συντέλεσαν ουσιαστικά και καταλυτικά στην διεξαγωγή της έρευνας. Μαθήματα, όπως «Ηγεσία, Διοίκηση, Λήψη Αποφάσεων» του καθηγητή κ. Κλεομένη Κουτσούκη, «Πολιτική Ψυχολογία-Ψυχολογία του Πολιτισμού» του καθηγητή κ. Θάνου Λίποβατς, «Από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο Τουρκικό Έθνος Κράτος» της καθηγήτριας κ. Σίας Αναγνωστοπούλου και «Πολιτική, Οικονομία, Κοινωνία στις Αραβόφωνες Επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας» του καθηγητή κ. Αλέξανδρου Κούτση μου έδωσαν τα πρώτα ερεθίσματα και τελικά με οδήγησαν στην ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας.

Μετά το πέρας των μαθημάτων και ξεκινώντας την μελέτη και συγκέντρωση υλικού που απαιτούσε η έρευνα, πολύτιμη βοήθεια έλαβα τόσο από τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Κλεομένη Κουτσούκη όσο και από καθηγητές του μεταπτυχιακού προγράμματος –όπως ο κ. Κούτσης και η κ. Αναγνωστοπούλου- που με προθυμία δέχτηκαν να με συμβουλέψουν και να φωτίσουν άγνωστες πτυχές της έρευνας και να διευκρινίσουν μερικές δυσνόητες και ασαφής για εμένα έννοιες.

Θα ήθελα με την ευκαιρία της ολοκλήρωσης της εργασίας μου να ευχαριστήσω πρωτίτως τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Κλεομένη Κουτσούκη ο οποίος δέχθηκε πρόθυμα και παρέμεινε σύμβουλος από την αρχή της έρευνας έως την ολοκλήρωσή της. Με υπομονή και επιμονή με μύησε σε θεωρητικές και μεθοδολογικές πτυχές της ηγεσίας και ιδιαίτερα στην συγκεκριμένη περίπτωση της προσωπικότητας του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ. Η δομή, η μορφή και το περιεχόμενο της εργασίας δεν είναι άλλο από το αποτέλεσμα μιας άριστης συνεργασίας και μελέτης πάντα κάτω από την επίβλεψη και καθοδήγηση των παραπάνω καθηγητών μου που στάθηκαν σε κάθε δυσκολία και πρόβλημα.

Ένα ευχαριστώ επίσης στον εξωτερικό συνεργάτη του Παντείου Πανεπιστημίου δρα. Βύρωνα Ματαράγκα, που υπήρξε από τις προπτυχιακές μου ακόμη σπουδές, εκείνος που μου έδωσε το αρχικό ερέθισμα της ενασχόλησης με το επίκαιρο, διαχρονικό και ενδιαφέρον θέμα της Τουρκίας και του ηγέτη της Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ. Τέλος, δεν θα μπορούσα παρά να εκφράσω τις ευχαριστίες μου εκτός από τον κ. Κούτση και την κ. Αναγνωστοπούλου και σε όλους όσους μου πρόσφεραν απλόχερα το ανεκτίμητο δώρο της γνώσης.

Με εκτίμηση
Τσεσμελή Αναστασία

II. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η μελέτη της προσωπικότητας, του έργου και της πορείας του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ. Ιδιαίτερα η εργασία αυτή αποβλέπει να τονιστούν και αναλυθούν μέσα από την θεωρία περί ηγεσίας όλα τα χαρακτηριστικά εκείνα που οδήγησαν στην διαμόρφωση, τον σχηματισμό και την εξέλιξη της προσωπικότητας του ηγέτη αυτού. Οι θεωρητικές υποθέσεις και θεωρίες που κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί από διακεκριμένους επιστήμονες θα κατευθύνουν την διεξαγωγή της έρευνας, αλλά θα ληφθεί υπόψη και η αλλαγή στοιχείων τα οποία θα ενισχύουν ή όχι το υπάρχον θεωρητικό υλικό.

Αντικείμενο της ανάλυσης αποτελεί η εξέταση και αλληλεπίδραση των διαφόρων θεωριών περί ηγεσίας σε σχέση με την προσωπικότητα του Κεμάλ Ατατούρκ. Για τον λόγο αυτόν θα γίνει μια αναλυτική αναφορά στην ζωή του ηγέτη όπως και στο κύριο έργο του, δηλαδή στην ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας και στις μεταρρυθμίσεις του που έδωσαν μια νέα, πνοή σε ένα αχανές αρχικά ισλαμικό κράτος κάνοντάς το να διαφέρει από όλα τα υπόλοιπα μουσουλμανικά κράτη. Πρόκειται βέβαια για αυτό που υπάρχει σήμερα γνωστό ως Τουρκία και προσπαθεί να γίνει μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εδώ θα μπορούσε να προστεθεί το γεγονός ότι η Τουρκία υπήρξε διαφορετική από όλες τις χώρες του κόσμου που κατακτούν την ανεξαρτησία τους ενάντια σε, πρότερη αποικιοκρατικής μορφής, κατοχή. Αυτό οφείλεται στην προϊστορία της η οποία ξεπηδάει μέσα από τα συντρίμια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κληρονομεί έτσι ένα καθόλου αμελητέο εκπαιδευμένο διοικητικό δυναμικό, θεσμούς και μια διπλωματική εμπειρία με αίσθηση των διεθνών συσχετισμών.¹

Επομένως, οι *σχέσεις που θα αναλυθούν* θα αφορούν αρχικά κυρίως στην προσωπικότητα του Κεμάλ Ατατούρκ και την ύπαρξη κοινών στοιχείων ανάμεσα στον Ατατούρκ και στην ηγεσία ως θεωρητικής έννοιας στο σύνολό της. Μετέπειτα θα γίνει συγκεκριμενοποίηση των ειδών της ηγεσίας με την ανάλυση και τον συσχετισμό πρώτα της χαρισματικής και κατόπιν της επαναστατικής ηγεσίας. Στοιχεία που θα φανεί ότι είναι συνυφασμένα με τον χαρακτήρα και την προσωπικότητα του εξεταζόμενου ηγέτη.

¹ Στέφανος Πεσμαζόγλου, *Ευρώπη-Τουρκία Αντανακλάσεις και Διαθλάσεις Η στρατηγική των Κειμένων*, Αθήνα 1993, Βιβλίο Πρώτο, εκδόσεις **Θεμέλιο**, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, σελ. 125.

Παρακάτω θα εκτεθούν αναλυτικά όλες οι σχετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις εφόσον η πληθωρική προσωπικότητα του Κεμάλ Ατατούρκ καλύπτει τα στοιχεία εκείνα που προσφέρονται για την πιο ολοκληρωμένη και πλήρη προσέγγιση της ηγετικής προσωπικότητάς του.

Μέσα από όλα τα προαναφερθέντα στοιχεία δίνεται η δυνατότητα να αναλυθεί και να περιγραφεί η προσωπικότητα του Ατατούρκ. Σημαντικό είναι να ακολουθηθούν ορισμένοι κανόνες, ώστε από το σύνολο των πολλών στοιχείων που θα έχουν συλλεχθεί, να χρησιμοποιηθούν τελικά εκείνα που έχουν ιδιαίτερη σημασία επεξεργασμένα έτσι, ώστε η αξιοποίησή τους να βοηθάει την επαλήθευση ή μη της αρχικής υπόθεσης. Δηλαδή παρουσιάζονται εκείνα τα στοιχεία που συνδέονται πιο άμεσα με τις σχέσεις και τις πτυχές της ηγετικής προσωπικότητας που θα αναλυθούν.² Η ανάλυση άλλωστε βοηθάει στην σύγκριση των στοιχείων που προέκυψαν με αυτό που διατυπώνεται στην υπόθεση, ούτως ώστε να δειχθεί, αν κάτι τέτοιο επαληθεύεται ή όχι και σε ποιο βαθμό.

Η σημασία της παρούσας έρευνας έγκειται στην προσπάθεια ανίχνευσης όσο περισσότερων θεωρητικών στοιχείων μας δίνει η υπάρχουσα βιβλιογραφία για τη μελέτη και ανάλυση της ηγετικής προσωπικότητας του Κεμάλ Ατατούρκ και συσχέτισής της με την οικοδόμηση του τουρκικού κράτους. Για τον λόγο αυτό θα πρέπει πριν ακόμη ξεκινήσει η ανάλυση να αναφερθεί το σημαντικό γεγονός δημιουργίας ενός εθνικού κράτους. Η δημιουργία ενός κράτους για τον Max Weber αποτελεί σημαντική αρχή. Ο ίδιος μάλιστα αναφέρει: *«Το κράτος είναι μια καταναγκαστική κοινότητα, που οργανώνει την εξουσία. Επέτυχε την επιδίωξη να μονοπωλήσει την χρήση της νόμιμης βίας, σαν μέσου για την κυριαρχία μέσα στο έδαφός του. Το κράτος για τον σκοπό αυτό συγκέντρωσε τα υλικά οργανωτικά μέσα στα χέρια των ηγετών του και τα αφαίρεσε από τους αυτόνομους ιδιωτικούς φορείς διοικητικής εξουσίας, που προηγουμένως διέθεταν τα μέσα αυτά για το δικό τους συμφέρον. Το κράτος πήρε την θέση τους και τώρα στέκεται στην κορυφαία θέση».*³

Ο ορισμός του κράτους αποτελεί έναρξη και αφετηρία για τη μελέτη του έργου και των πράξεων ενός ηγέτη που βρέθηκε στο προσκήνιο κατά τη μεταβατική περίοδο από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο Τουρκικό έθνος-κράτος. Παράλληλα,

² Κλεομένης Σ. Κουτσούκης, *Απολλώνιοι και Διονυσιακοί στην Κοινωνική Έρευνα, Εισαγωγή στη θεωρία και πρακτική της μεθοδολογίας. Ο σχεδιασμός της εμπειρικής έρευνας με οδηγό και υποδείγματα*, Αθήνα 2002, εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 67.

³ Max Weber, *Η Πολιτική ως Επάγγελμα*, Εισαγωγή και μετάφραση Μιχαήλ Γ. Κυπραίου, 1987, εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 103.

δίνονται περιεκτικά τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για την επιβολή των αλλαγών που έφερε η νέα πραγματικότητα.

III. ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

A. Ηγεσία: Μερικά εννοιολογικά στοιχεία.

Το θέμα της ηγεσίας και η εξέταση ηγετικών προσωπικοτήτων αποτελεί φαινόμενο που έχει απασχολήσει σε μεγάλο βαθμό επιστήμονες και ερευνητές. Η μελέτη ξεχωριστών, μεμονωμένων ή όχι, ηγετικών προσωπικοτήτων γίνεται συνήθως με σκοπό τον εντοπισμό των χαρακτηριστικών εκείνων που δίνουν την ιδιαίτερη δυναμική του πολιτικού ηγέτη. Τα χαρακτηριστικά αυτά, η φύση και οι συνθήκες της ηγεσίας του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ θα απασχολήσουν την παρούσα έρευνα.

Πρωτίστως αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι η διάκριση σε γενικότερο επίπεδο μεταξύ των ευρύτερων μεγεθών της δυνάμεως και της εξουσίας. Η δύναμη και η ισχύς αποτελεί εμπειρικό γεγονός και δηλώνεται με την επιβολή της θέλησης κάποιου πάνω στη συμπεριφορά άλλων προσώπων ή ομάδων. Η εξουσία από την άλλη αναφέρεται στην πιθανότητα ότι μία εντολή με συγκεκριμένο περιεχόμενο θα γίνει σεβαστή από μία ομάδα προσώπων, για λόγους όμως διαφορετικούς από αυτούς που επικαλείται κάποιος όταν αναφέρεται στην δύναμη και ισχύ.⁴

Η εξουσία αναφέρεται: α) σε ένα περισσότερο κανονιστικό περιεχόμενο και διάσταση εφόσον η εντολή μπορεί να γίνει σεβαστή αλλά μπορεί και όχι, β) συνδέεται με το ειδικότερο πλαίσιο της πολιτικής συμπεριφοράς στην κοινωνία και γ) στηρίζεται και προκύπτει από τη συνδρομή ορισμένων βασικών λόγων ή προϋποθέσεων νομιμοποίησης της κατοχής και της άσκησης της.⁵

Όπως θα δειχθεί παρακάτω ο Κεμάλ Ατατούρκ χρησιμοποίησε αρχικά την ισχύ και την δύναμή για να καταφέρει να επιβληθεί και αργότερα με την άνοδό του στην εξουσία συνέχισε το μεταρρυθμιστικό του έργο τόσο με πνεύμα διορατικότητας όσο και με την δύναμη της επιβολής.

Η ηγεσία γενικά, θεωρείται σαν μία κοινωνική λειτουργία δηλαδή σχέση που μεταξύ τουλάχιστον ενός ατόμου (προσωπικότητας) και της δημόσιας λειτουργίας του (που σχετίζεται με τα άλλα μέλη της κοινωνίας).⁶

⁴ Νικόλαος Χ. Ταχτσής, *Max Weber: ερμηνευτικά Κείμενα*, Μάιος 1998, εκδόσεις **Οδυσσέας**, σελ. 106.

⁵ Στο ίδιο, σελ 106.

⁶ Κλεομένης Σ. Κουτσούκης, *Πολιτική Ηγεσία-Ηγέτες: Ταυτότητα – Προσωπικότητα - Συμπεριφορά, Εισαγωγή στη θεωρία, τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις και την εμπειρική έρευνα*, Αθήνα 2001 Αναθεωρημένη Β' Έκδοση, Εκδ. **Ε.Α. Αναστασίου**, σελ. 283.

Ο ηγέτης δεν μπορεί να νοηθεί μόνος αλλά είναι ηγέτης κάποιου ή κάποιων άλλων, τους οποίους υποτίθεται οδηγεί (ηγούμαι τινός) είτε πρόκειται για λίγα άτομα (ομάδα), είτε για πολλά (κόμμα, στρατός, κοινωνία).⁷

Ακριβώς λοιπόν επειδή η ηγεσία θεωρείται λειτουργία, δηλαδή έχει κάποιο σκοπό, για τον εντοπισμό ενός ηγέτη διατυπώνονται συχνά ερωτήσεις όπως: Ποιος οδηγεί, ποιόν, από πού και προς τα πού τον οδηγεί. Ερωτήματα που θα απαντηθούν κατά την διάρκεια της έρευνας. Επιπλέον, ανάλογα με τους χώρους κοινωνικής δραστηριότητας στους οποίους εμφανίζονται ηγετικές προσωπικότητες διακρίνουμε τους ηγέτες σε πολιτικούς, στρατιωτικούς, θρησκευτικούς κ.ά.⁸ Στην συγκεκριμένη έρευνα για την μελέτη της προσωπικότητας του Κεμάλ Ατατούρκ θα γίνει αναφορά κυρίως στην πολιτική ηγεσία η οποία περιλαμβάνει και αρκετές περιπτώσεις στρατιωτικών ηγετών. Είναι γνωστό ότι ο Κεμάλ αρχικά ηγήθηκε του στρατού και κατόπιν ανέλαβε τα ηνία του νέου τουρκικού κράτους.

Το αντικείμενο της ηγεσίας έχει συνήθως έξι διαστάσεις ή στοιχεία εννοιολογικής σύνθεσης. Αυτά είναι ο ηγέτης ή η Ηγετική Ομάδα (αυτή απαντάται κυρίως στις σύγχρονες, δυτικού τύπου, κοινωνίες), το πλήθος ή τους οπαδούς, την πηγή ισχύος του ηγέτη, τις αξίες που ωθούν και κατευθύνουν τον ηγέτη στην καθημερινή του δράση, για να επιτύχει το έργο που επιδιώκει και οι οποίες συνδέουν τον ηγέτη με τους οπαδούς του, τη συγκυρία, οι συνθήκες ή κατάσταση υπό την οποία δρα ο ηγέτης, δηλαδή το περιβάλλον και τέλος ο στόχος που επιδιώκει ο ηγέτης.

Σε μια προσπάθεια προσδιορισμού του όρου ηγέτης θα μπορούσε να αναφερθεί ότι: «Ηγέτης είναι το άτομο ή η επιλεκτική ομάδα που ξεχωρίζει ή διακρίνεται από τα άλλα άτομα ή τις άλλες ομάδες, γιατί συγκεντρώνει ορισμένες εξαιρετικές ικανότητες για υψηλές θετικές επιδόσεις ή υψηλά δημιουργικά επιτεύγματα-αποτελέσματα, που εμπνέουν τον θαυμασμό ή την αναγνώριση».⁹ Το κυρίαρχο στοιχείο της ηγεσίας ή του ηγέτη έγκειται στο ότι κάποιος ή κάποια ηγετική ομάδα ξεχωρίζει ή διακρίνεται από τους άλλους με φανερό θαυμασμό του πλήθους ή των οπαδών. Με την σημείωση αυτή συγκεκριμενοποιείται ο ορισμός του ηγέτη με τον ακόλουθο ορισμό: «Ηγέτης νοείται το επιλεγμένο άτομο που είναι χαρισματικό και ικανό να εμπνέει, να ενθουσιάζει, να παρακινεί, να εμπυχώνει, να οδηγεί και να

⁷ Στο ίδιο, σελ. 283.

⁸ Στο ίδιο, σελ. 283.

⁹ Σταύρος Θεοφανίδης, *Ποιος είναι ο Ηγέτης, Η Ποιότητα της Ηγεσίας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1999, σελ. 19.

συνενώνει ένα σύνολο ή ένα λαό ή ένα έθνος ή μία επιχείρηση ή έναν οργανισμό, ώστε να επιτευχθούν δημιουργικά επιτεύγματα-αποτελέσματα ή κοινοί σκοποί».¹⁰

Αυτό που θα πρέπει να τονισθεί είναι το γεγονός ότι υπάρχουν πολλά είδη ηγεσίας τα οποία και πρέπει να διακριθούν. Ως προς τον αριθμό των προσώπων που μετέχουν της αρχής ή την συναποτελούν η ηγεσία είναι ενός προσώπου (αρχή του ενός, μοναρχία), ολίγων (ολιγαρχία) και πολλών ή του συνόλου (δημοκρατία, λαοκρατία, οχλοκρατία). Ως προς το πεδίο δράσεως η ηγεσία διακρίνεται σε πολιτική, στρατιωτική, θρησκευτική και πνευματική. Γενικά μπορούν να προταθούν κι άλλες διαιρέσεις ή υποδιαιρέσεις των μορφών ηγεσίας αλλά και συμπτύξεις σε λιγότερες ή και μία, σε αυτό το άρχειν.¹¹

Η πολιτική εξουσία είναι γενικώς αποτελεσματικότερη επειδή διαθέτει και στρατιωτική ισχύ. Έχει πυγμή. Ο πραγματικός ηγέτης μαγνητίζει πολλούς, τους συγκεντρώνει περί το πρόσωπό του και με αυτούς δρα. Επιπλέον, εξαιρετικά σημαντική κρίνεται και η στρατιωτική ηγεσία η οποία παρουσιάζει άμεσα αποτελέσματα και θεωρείται η ταχύτερη. Η βραδύτερη αντιθέτως είναι η πνευματική. Ο λόγος αργεί να βγάλει καρπούς, γίνεται σταδιακά, απαιτεί πολύ χρόνο.¹²

Θέμα ηγεσίας τέθηκε από την αρχαιότητα και αναφέρεται ακόμη και στην μυθολογία. Εκεί άρχει ο ύπατος των θεών. Συλλαμβάνει μια βουλή και την επιβάλλει στους ανθρώπους. Σε περιπτώσεις ανυπακοής χρησιμοποιεί τον κεραυνό ή άλλα μέσα επιβολής. Οι άνθρωποι από την μεριά τους έχουν εν μέρει μόνο βούληση αφού υπάγονται στους θεούς. Σε αυτήν την περίπτωση ο θεός μπορεί να εμφανίζεται τιμωρός και εξαιρετικά σκληρός. Κατά τον Ηρόδοτο, το θείο είναι φθονερό και ταραχώδες. Παρακολουθεί τα εγκόσμια και αφήνει μέχρι ενός σημείου τους ανθρώπους ελεύθερους αλλά όταν κάποιος συγκεντρώσει δύναμη, που συνεπάγεται συνήθως ύβρις, το θείο τον φθονεί επειδή απειλείται η ισχύς του, επομένως επεμβαίνει και τον πλήττει.¹³ Ο κόσμος των ανθρώπων με αυτόν των θεών δεν είναι εντελώς άσχετος. Οι γήινοι ηγήτορες κάνουν αντιγραφή του θεϊκού.

Τα συστατικά του ηγέτη από την αρχαιότητα έως σήμερα συγκλίνουν στα εξής: α) το άτομο ή η ομάδα που έχει ηγετική θέση παρουσιάζει ορισμένες εξαιρετικές ιδιότητες που εμπνέουν ενθουσιάζουν, παρακινούν, εμπυχώνουν οδηγούν

¹⁰ Στο ίδιο, σελ. 20.

¹¹ Εμμ. Μικρογιαννάκης, «Ηγεσία», Στο αφιέρωμα: **Η Εξουσία και η Κοινωνία**, περ. ΔΙΑΒΑΖΩ, επιμέλεια Κλ. Κουτσούκης, αρ. 276, 11-12-1991. σελ 46.

¹² Στο ίδιο σελ. 46

¹³ Στο ίδιο, σελ. 47.

και συνενώνουν το σύνολο ή το λαό ή το έθνος ή την επιχείρηση, β) ο ηγέτης επιλέγεται και απευθύνεται προς κάποια συλλογική οντότητα, γ) το άτομο ή η ομάδα καθοδηγεί ή κατευθύνει ή παίρνει πρωτοβουλίες ή δίνει οδηγίες-εντολές, δ) με κορύφωση τον ηγέτη το σύνολο ή ο λαός ή το έθνος ή η επιχείρηση ή ο οργανισμός κτλ. επιτυγχάνει δημιουργικά επιτεύγματα-αποτελέσματα ή κοινούς σκοπούς.¹⁴

Επιπλέον, στο σημείο αυτό εντοπίζονται τα βασικά χαρακτηριστικά του ηγέτη, και συγκεκριμένα του πολιτικού ηγέτη, στον οποίο και θα επικεντρωθούμε στην παρούσα έρευνα. Αναλυτικά: α) ο ηγέτης ενδιαφέρεται περισσότερο για την απόκτηση ηγετικής θέσης δηλ. δύναμης για τον επηρεασμό της συμπεριφοράς των άλλων και εξουσίας δηλ. του δικαιώματος να πράξει αυτό νόμιμα, β) την κατάληψη της καίριας αυτής θέσης επιδιώκει είτε με νόμιμα μέσα είτε με βίαια μέσα (επανάσταση, ανατροπή του υπάρχοντος καθεστώτος κ.ά.) η κατάληψη της ηγετικής θέσης δεν είναι κατά κανόνα αυτοσκοπός αλλά μέσο για την προώθηση πολιτικών στόχων, όπως η εκπλήρωση κάποιας αποστολής, η επιβολή μιας ιδεολογίας, ο εκσυγχρονισμός μιας κοινωνίας κ.ά., γ) ο επίδοξος ηγέτης συχνά για την προσωπική του άνοδο και την υλοποίηση των στόχων του μπορεί να θυσιάσει άλλες φιλοδοξίες, φιλικούς δεσμούς, ακόμη και τη ζωή άλλων (όχι σπάνια και τη δική του). Τη συμπεριφορά αυτή δικαιολογεί με την σκέψη ότι ο ρόλος του και η αποστολή του δεν του επιτρέπουν φιλίες ή αδυναμίες για άλλους ανθρώπους (όπως είναι και η οικογένεια) που μπορούν να παρεμβληθούν στο δρόμο του για την κατάκτηση δύναμης και εξουσίας.¹⁵

Επιπρόσθετα, διακρίνεται από υψηλή διανοητική ικανότητα, συνήθως πάνω από το μέσο όρο, διαθέτει μια ισχυρή προσωπικότητα, που δείχνει ότι ξεχωρίζει από τους υπόλοιπους διότι έχει θέληση, επιβολή, αίσθηση της πραγματικότητας και διεισδυτική αντίληψη. Έχει την ικανότητα να προβλέπει μελλοντικές εξελίξεις, δηλαδή είναι διορατικός και έχει ισχυρή επικοινωνιακή πειθώ με φορείς της κοινής γνώμης και των υπολοίπων μελών της κοινωνίας. Είναι ελκυστικός από την άποψη της αποδοχής, του θαυμασμού και της προσέλκυσης, τόσο οπαδών, όσο και συνεργατών. Επηρεάζει και επιβάλλεται με ιδιαίτερη ευκολία γεγονός που απορρέει από την αυτοπεποίθηση που διαθέτει. Έχει όραμα και στόχους συνήθως εξαιρετικά υψηλούς που μπορεί να φέρει εις πέρας μέσω των πρωτοβουλιών που παίρνει.¹⁶

¹⁴ Θεοφανίδης, οπ. παρ. σελ. 21.

¹⁵ Κουτσούκης, *Πολιτική Ηγεσία-Ηγέτες* οπ. παρ., σελ 284.

¹⁶ Θεοφανίδης, οπ. παρ., σελ. 23-24.

Ο ηγέτης θα πρέπει να είναι σε θέση να εμπυχώνει την ομάδα που τον ακολουθεί σε συγκεκριμένη στιγμή, ώστε να ενώνει τις προσπάθειες των ατόμων της ομάδας για κοινά ιδανικά. Άλλωστε σε μια ομάδα ατόμων ο ηγέτης είναι πάντα μόνο ένας. Σε περίπτωση περισσότερων ηγετών η κοινωνία δεν εξελίσσεται. Επικρατεί μια στασιμότητα ενώ οι ηγέτες είναι απλώς διαχειριστές της κατάστασης. Ο ένας ηγέτης μπορεί να ασκήσει μεγάλη επιρροή στην ομάδα που τον ακολουθεί ενεργώντας στον εσωτερικό κόσμο του ατόμου, δηλαδή στον ψυχισμό του.¹⁷

Για την άνοδο κάποιας ηγετικής προσωπικότητας στην εξουσία δεν απαιτείται μόνο η κοινωνική θέση του ατόμου αλλά και άλλα χαρακτηριστικά που εντοπίζονται με μεγαλύτερη ευκολία όπως είναι το φύλο, η ηλικία, το επάγγελμα, οι σπουδές κ.ά. Σημαντικά επίσης για την μελέτη μιας ηγετικής προσωπικότητας είναι οι ψυχικές και διανοητικές ικανότητες όπως πρωτοτυπία, κρίση, υπευθυνότητα, επιμονή, αυτοπεποίθηση, επιθυμία για διάκριση και συμμετοχικές ικανότητες όπως πνεύμα συνεργασίας, προσαρμοστικότητα, ενεργητικότητα κ.ά.¹⁸

Η μελέτη αποκλειστικά και μόνο χαρακτηριστικών που εξωτερικά είναι εμφανή δεν αποτελεί σήμερα την σωστή προσέγγιση της ηγετικής προσωπικότητας. Η συγκρότηση και η οργάνωση της ανθρώπινης προσωπικότητας αποτελεί σημαντικότερο κριτήριο ενώ παράλληλα δίνει την δυνατότητα να δει κανείς μακρύτερα από απλά χαρακτηριστικά και να εντυφίσει κάτω από ένα σύστημα αξιών και ιεράρχησης πεποιθήσεων και προτεραιοτήτων που οργανώνει την προσωπικότητα του ηγέτη. Αυτό που θα πρέπει όμως να εξεταστεί εδώ είναι η προτροπή και τα ερείσματα που δέχεται σε μικρότερη ηλικία ο μελλοντικός ηγέτης. Έτσι το κύριο κίνητρο για την πολιτική και ηγετική γενικά δράση είναι: α) η συναισθηματική ανασφάλεια και β) η χαμηλή εκτίμηση για το πρόσωπό του που αναπτύσσει σε πολύ μικρή ηλικία ο μέλλον πολιτικός ηγέτης. Έτσι η ψυχολογική αυτή κατάσταση αποτελεί το κατάλληλο κλίμα για να αναπτυχθεί αργότερα η παρόρμηση του για την απόκτηση δύναμης, που θα βοηθήσει το άτομο να ξεπεράσει τη συναισθηματική και ψυχολογική του ανασφάλεια.¹⁹

Η ανασφάλεια του ατόμου προέρχεται από διάφορες πηγές όπως: α) μια σχέση με τους γονείς ώστε η γονική στοργή και αγάπη να βασίζεται στην επιτυχία ή συμμόρφωση με ορισμένους κανόνες που το οικογενειακό περιβάλλον επιβάλλει την

¹⁷ Π. Γιαννόπουλος, «Περί Ηγεσίας», Στο αφιέρωμα: **Η Εξουσία και η Κοινωνία**, περ. ΔΙΑΒΑΖΩ, επιμέλεια Κλ. Κουτσούκης, αρ. 276, 11-12-1991. σελ 65.

¹⁸ Κουτσούκης, *Πολιτική Ηγεσία – Ηγέτες σπ. παρ.*, σελ 285.

¹⁹ Στο ίδιο, σελ 285.

τήρηση τους. Αλλιώς κάθε παράβαση αντιμετωπίζεται με στερήσεις πειθαρχικές ή άλλες κυρώσεις, β) μια σχέση, πάλι με τους γονείς, κατά την οποία οι γονείς προβάλλουν πάνω στα παιδιά τους τις απωθημένες φιλοδοξίες τους, γ) η συμμετοχή σε περιθωριακές ομάδες μέσα στην κοινωνία, δ) παρεμποδισμένες προσδοκίες για το μέλλον, ε) η εμπειρία μιας σοβαρής ασθένειας κ.ά. Τέτοιες εμπειρίες που εκ των πραγμάτων δεν είναι θετικές μπορούν να οδηγήσουν σε ένα ελαττωματικό και μειονεκτικό εγώ που αναπόφευκτα θα αποζητά την αναγνώριση και την εκτίμηση χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι το άτομο θα στραφεί στην πολιτική και στην απόκτηση πολιτικής δύναμης. Δηλαδή μπορεί να οδηγηθεί σε πλήρη αποχώρηση από την πολιτική σκηνή. Η απόκτηση πολιτικής δύναμης μπορεί να βοηθήσει το άτομο να αντιμετωπίσει την ανασφάλειά του αλλά για να το επιτύχει απαιτούνται δύο βασικά στοιχεία τα οποία είναι εξίσου απαραίτητα. Αυτά είναι το ταλέντο για μια πολιτική καριέρα αλλά και οι κατάλληλες ευκαιρίες όπως και η αξιοποίησή τους.²⁰

Συνοψίζοντας ως χαρακτηριστικά του ηγέτη μπορεί να θεωρηθούν: α) ο χαρακτήρας του ως βασικό στοιχείο ανέλιξης. Η κρίση αποκαλύπτει τον χαρακτήρα ο οποίος διαμορφώνεται μέσα από τις επιλογές. Οι ηγέτες που διακατέχονται από σεμνότητα δεν καταστρέφονται, β) το χάρισμα αποτελεί επίσης βασικό στοιχείο για την διατήρησή τους στην εξουσία. Με τον όρο αυτό εδώ νοείται κυρίως η στάση του ηγέτη προς τους άλλους, είτε την ομάδα που τον πλαισιώνει είτε τους οπαδούς του. Δηλαδή πρέπει να εκτιμά τους γύρω του, να τους κάνει να αισθάνονται χρήσιμοι, έξυπνοι και αρεστοί, να τους δείχνει την εκτίμηση που αρμόζει και την ελπίδα που περιμένουν, γ) η επικοινωνία, είναι το κύριο εργαλείο του σωστού ηγέτη. Θα πρέπει να γίνεται κατανοητός από όλους, να έχει ως στόχο του τον άνθρωπο και να είναι αληθινός, δ) η ανακάλυψη της ρίζας των γεγονότων και των πραγμάτων, δηλαδή διορατικότητα, ε) θα πρέπει να διακατέχεται από πάθος για δουλειά και θέληση να ολοκληρώσει με επιτυχία το έργο του, στ) το αίσθημα της ευθύνης θα πρέπει να τον συντροφεύει σε κάθε του κίνηση, ζ) η ανασφάλεια και η αυτογνωσία κρίνονται απαραίτητα όχι μόνο για την σωστή κρίση αλλά και για την επιλογή του κατάλληλου ανθρώπινου δυναμικού που τον περιστοιχίζει, η) τέλος η διαρκής επιμόρφωση και η ενίσχυση των γνώσεων που έχει ο ηγέτης μπορούν να φανούν στοιχεία που θα τον βοηθήσουν να διατηρήσει ή και να ξεπεράσει την επιτυχία του.²¹

²⁰ Στο ίδιο, σελ 286.

²¹ John C. Maxwell, *Οι 21 Απαραίτητες Αρετές του Ηγέτη*, Αθήνα 2001, εκδ. **Κλειδάριθμος**.

Η κατάταξη των ηγετών σε κατηγορίες έχει αποδειχθεί δύσκολη εφόσον η κατηγοριοποίησή τους δεν είναι πάντα ξεκάθαρη και εμφανής. Σύμφωνα με τον Lasswell δύο ιδεατοί τύποι ηγετών είναι ο «ταραχοποιός» και ο «διοικητικός». Ο «ταραχοποιός» δίνει εξαιρετική σημασία στην συναισθηματική ανταπόκριση του κοινού και αυτή είναι που πρωτίστως τον ενδιαφέρει. Διεγείρεται με τα θέματα της δημόσιας πολιτικής και επιδιώκει να μεταδώσει την αγωνία του στους γύρω του. Ο ίδιος εξιδανικεύει τη σημασία των επιθυμητών κοινωνικών αλλαγών που είναι δυνατόν να γίνουν με συγκεκριμένες κατ' αυτόν ενέργειες. Πιστεύει ότι όσοι διαφωνούν μαζί του ανήκουν στον αντίπαλο, ο οποίος είναι κακόπιστος. Οι ταραχοποιοί είναι κατά κανόνα αμφισβητίες και απείθαρχοι. Είναι πρόθυμοι να υπαγάγουν τις προσωπικές τους επιδιώξεις κάτω από ορισμένες γενικές αρχές. Ζουν για το χειροκρότημα και επιθυμούν την δημοσιότητα. Διακρίνονται για την ποικιλία και τους νεωτερισμούς στους οποίους προβαίνουν.²²

Ο «διοικητικός» χαρακτηρίζεται από πειστική, τυραννική παθολογική συμπεριφορά που τον οδηγεί στη διαφοροποίηση του από τον ταραχοποιό ως προς τα αντικείμενα που εκλέγει για την έκφραση και ορθολογικοποίηση της συμπεριφοράς του. Αποκλίνει συνήθως προς αυστηρά και προσεκτικά σχεδιασμένα όρια και καλά δουλεμένη διάταξη των μερών. Επιθυμεί και επιβάλλει την ομοιομορφία, αποπροσωποποιεί και αντικειμενικοποιεί μια κατάσταση, ενώ θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μονότονος.²³

B. Χαρισματικός ηγέτης.

Στην θεωρία της ηγεσίας σημαντική θέση κατέχει ο χαρισματικός ηγέτης. Ο ηγέτης αυτού του τύπου επηρεάζεται από το περιβάλλον μέσα στο οποίο μεγαλώνει και διαμορφώνει την προσωπικότητά του. Πολλοί ηγέτες διέθεταν κάποια στοιχεία που τους έκαναν εξαιρετικά αγαπητούς σε σημείο που θεωρούνταν ήρωες που έσωσαν την χώρα από την κρίση. Βρέθηκαν δηλαδή στην εξουσία κατά την διάρκεια μιας μεταβατικής περιόδου που ευνοούσε την ανάδειξη ηγετών, οι οποίοι αργότερα αποδείχθηκαν χαρισματικοί.

²² Κουτσούκης, *Πολιτική Ηγεσία – Ηγέτες*, όπ. παρ, σελ 287.

²³ Στο ίδιο, σελ 287-288.

Ο χαρισματικός ηγέτης επομένως είναι δημιουργήμα της ιστορικής και κοινωνικής κρίσης, είναι η συνιστώσα των αντικειμενικών δυνάμεων που θα πρέπει να κατανοήσει, να συγκινήσει και να εκφράσει προκειμένου να χαράξει λυτρωτική πορεία για το λαό του με επαναστατική ορμή που θα τον οδηγήσει στο όνειρο-πραγματικότητα. Ο χαρισματικός ηγέτης είναι ο νους και η ψυχή της ιστορίας του με αδιαπραγμάτευτο τρόπο· έτσι απλά, δογματικά και αποφασιστικά πορεύεται προς την επιτυχία και την πραγματοποίηση του ονείρου που έχει για την πατρίδα του έχοντας: α) πλήρη ιστορική και κοινωνική συνείδηση των επιπτώσεων των πράξεών του και β) πλήρη ατομική συνείδηση για τη ζωή και το μέλλον του που τα τοποθετεί χωρίς ταλαντεύσεις και δισταγμούς στις απαιτήσεις του αγώνα.²⁴

Όπως υποστηρίζουν σχετικά μελετητές του φαινομένου ο χαρισματικός ηγέτης, θα μπορούσε να αναφερθεί, ότι ακολουθεί ένα ιστορικό προσανατολισμό μέσα στο πέρασμα του χρόνου που υφίσταται η τεκμηριωμένη δυτική σκέψη. Σε περιόδους έντονων σοβαρών πολιτικών και κοινωνικών κρίσεων οι ηγέτες θεωρούνται ως αναπότρεπτοι κοινωνικοί εκπρόσωποι και αποκτούν αναγνώριση, όπως οι μυθικοί πρόγονοί τους κάποτε κατείχαν. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι μύθος και ανθρώπινη πραγματικότητα λειτουργούν παράλληλα για να συνθέσουν έναν πραγματικό πολιτικό σχηματισμό που είναι ο χαρισματικός ηγέτης.²⁵

Οι ικανότητες που έχουν οι χαρισματικοί ηγέτες είναι αυτές που τους διαφοροποιούν από τους απλούς ηγέτες. Μπορούν να προβλέψουν τις μελλοντικές εξελίξεις και να τις αντιμετωπίσουν ανάλογα. Το σημαντικότερο όμως είναι η πίστη ότι μπορούν να σημειώσουν καλύτερα αποτελέσματα από οποιονδήποτε άλλο. Αυτό που τους δίνει δύναμη για να συνεχίσουν τη δράση τους είναι η απογοήτευση τους με την κοινωνική, πολιτική ή και οικονομική πραγματικότητα που αντιμετωπίζει η χώρα τους. Έτσι ψάχνουν για νέες ευκαιρίες τις οποίες είναι ανυπόμονοι στο να τις εφαρμόσουν, γεγονός που μεταφράζεται μέσω των πράξεων στις οποίες προβαίνουν.²⁶ Επιπλέον ένας τέτοιος ηγέτης θα πρέπει να είναι και κήρυκας. Θα πρέπει να έχουν την δυνατότητα να πείθουν τον κόσμο, ούτως ώστε να αποκτήσουν οπαδούς και άτομα που πιστά θα τους ακολουθούν.

²⁴ Ηλίας Θερμός, «Ο Χαρισματικός Ηγέτης στη Νεοελληνική Ιστορία: Ο Άρης Βελουχιώτης ως Έπος», στο Κλεομένης Κουτσούκης επιμέλεια, *Η Προσωπικότητα του Άρη Βελουχιώτη και η Εθνική Αντίσταση, Ένα επιστημονικό συμπόσιο*, Αθήνα 1997, εκδ. **Φιλίστωρ**, σελ 41-42.

²⁵ Ηλίας Θερμός, «Θεωρία και Τυπολογίες Χαρισματικής Ηγεσίας», Στο αφιέρωμα: **Η Εξουσία και η Κοινωνία**, περ. ΔΙΑΒΑΖΩ, επιμέλεια Κλ. Κουτσούκης, αρ. 276, 11-12-1991. σελ 50.

²⁶ Jay A. Conger, *The Charismatic Leader, Behind the Mystique of Exceptional Leadership*, **Jossey-Bass Publishers**, 1989, San Francisco, σελ. 4.

Αυτό που έχει δείξει η ιστορία είναι ότι οι χαρισματικοί ηγέτες προσωποποιούν τις όποιες επιτυχίες τους αλλά και εξωτερικεύουν τα ψυχολογικά τους προβλήματα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ όπως θα δειχθεί και παρακάτω, οι δυσάρεστες καταστάσεις που πέρασε σε μικρή ηλικία είχαν αντίκτυπο στην ενήλικη ζωή του. Πολλές φορές άλλωστε γεγονότα και καταστάσεις που συμβαίνουν στην κοινωνία μπορούν να αντιπροσωπεύουν πλευρές των εικόνων του εαυτού μας και των εικόνων που έχουμε για τους σημαντικούς άλλους της ζωής μας. Πολλές φορές η ταύτιση, που μπορεί να έχει το άτομο, εμφανίζεται σε πολύ μεγαλύτερη κλίμακα και με πολύ μεγαλύτερη σταθερότητα και επιμονή. Έτσι, ένα φαινόμενο στον εξωτερικό κόσμο μπορεί να γίνει ο στόχος για την εξωτερίκευση μιας πλευράς της προσωπικότητας ενός ηγέτη, με αποτέλεσμα να αγωνίζεται να αλλάξει τον εξωτερικό κόσμο, σε μία ασυνείδητη προσπάθεια να βρει εσωτερική γαλήνη.²⁷ Οδηγός στην δημιουργικότητά τους είναι η αβεβαιότητα του παρόντος και η αντισυμβατικότητά τους.

Πρέπει να σημειωθεί εδώ, ότι, αν προσπαθούσε κάποιος να συγκρίνει τα χαρακτηριστικά διαφόρων ηγετών με σκοπό να βρεθεί ένα μοντέλο που θα περικλείει όλους τους πιθανούς τύπους χαρισματικής ηγεσίας θα έβλεπε ότι κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατό. Δηλαδή, αυτό που κάνει έναν ηγέτη χαρισματικό δεν κάνει υποχρεωτικά και έναν άλλο. Κάποιοι μπορεί να θεωρούν έναν ηγέτη χαρισματικό ενώ άλλοι όχι.²⁸ Το γεγονός αυτό σημαίνει ότι ηγέτης και οπαδός αποτελούν προϊόν υποκειμενικής σχέσης.

Η κατανόηση του όρου χάρισμα έγκειται στην προέλευση της λέξης και στην διαμόρφωσή της με το πέρασμα των αιώνων. Αρχικά χρησιμοποιήθηκε από τους αρχαίους Έλληνες που εννοούσαν με αυτήν το δώρο των θεών σε κάποιους ανθρώπους. Γενικότερα δυνάμεις που δεν μπορούσε να εξηγήσει ο άνθρωπος περνούσαν στην σφαίρα του χαρίσματος. Αργότερα ο όρος αυτός υιοθετήθηκε από την Χριστιανική εκκλησία με σκοπό να περιγράψει ταλέντα όπως προφητείες, σοφία, ιάσεις που πιστεύονταν ότι γίνονται με την βοήθεια του Θεού. Η αλλαγή της χρήσης του όρου προήλθε στις αρχές του 20^{ου} αι. από το Γερμανό κοινωνιολόγο Max Weber. Μελετώντας την ιστορία κατέληξε ότι ένας ηγέτης θα μπορούσε να αλλάξει την πολιτική πραγματικότητα της εποχής όχι μέσω της παράδοσης αλλά μέσω της δικής

²⁷ Βαμίκ Ντ. Βολκάν & Νόρμαν Ίτσκοβιτς, *Ατατούρκ, Μια Ψυχογραφία*, Αθήνα 2003, εκδ. **Καστανιώτη**, σελ. 23.

²⁸ Conger, *The Charismatic Leader*, οπ. παρ., σελ. 22.

του προσωπικότητας. Ο Weber ισχυρίστηκε ότι οι προσπάθειές τους στέφθηκαν από επιτυχία εξαιτίας του χαρίσματος που διέθεταν και τους έκανε να διαφέρουν από τους υπόλοιπους ανθρώπους.²⁹

Έτσι όρισε τις έννοιες της χαρισματικής ηγεσίας και το χάρισμα με βάση τις ικανότητες που έχει ο κάτοχός του ξεχωρίζοντας από τους άλλους ανθρώπους. Προς τον ηγέτη αυτό, τα άτομα της κοινωνίας, συμπεριφέρονται σαν να έχει απέραντες ή τουλάχιστον ειδικά εξαιρετικές ικανότητες ή ιδιότητες. Το χάρισμα είναι μία από τις ιδιότητες τις οποίες ο ηγέτης πρέπει να κατέχει προκειμένου να καταταγεί ή να ανυψωθεί στη βαθμίδα του κύρους ενός χαρισματικού ήρωα. Οι όροι «κύρος» και «βαθμίδα» εφαρμόζονται σε αυτούς τους περιγραφικούς χαρακτηρισμούς των θέσεων που κατέχει ένα άτομο σε σχέση με τα υπόλοιπα μέσα σε οποιαδήποτε δοσμένη κοινωνία, δηλαδή αποτελούν τόσο ιεραρχική διαβάθμιση, όσο και τίτλο μιας συγκεκριμένης κατάστασης του ατόμου σε σχέση με άλλα άτομα. Έτσι ο ήρωας είναι ο άνθρωπος που δημιουργεί ηγεσία και το χάρισμα γίνεται συνώνυμο με τις δικές του πράξεις και εκφράζει τον εσωτερικό του χαρακτήρα. Γίνεται ο ηγέτης-δημιουργός που πρέπει να έχει πάντα αυτοέλεγχο και μια ζωή που χαρακτηρίζεται από το μέτρο.³⁰

Είναι σε θέση να οδηγεί την κοινωνία στην κοινωνική αλλαγή και τον ιδεολογικό και ηθικό εκσυγχρονισμό. Λειτουργεί πάντα ως το ιδανικό υπόδειγμα. Είναι απομακρυσμένος από τα υλικά αγαθά εφόσον δεν τον συγκινούν αλλά και διότι είναι υποχρεωμένος να προφυλάξει την ηθική υπόσταση της κοινωνίας. Ο χαρισματικός ηγέτης πρέπει πάντα να μένει προσηλωμένος στους στόχους του έχοντας ως μοναδικό σκοπό του την εκτέλεση της αποστολής του και ως βασικό γνώμονα τις προσωπικές του ικανότητες.³¹

Η χαρισματική ηγεσία απαιτεί κι ένα διαφορετικό στυλ ζωής. Οι πράξεις του κατ' αναλογία θα πρέπει να είναι ανώτερες από αυτές που αναμένονται από τον μέσο άνθρωπο. Μαζί με τις εξαιρετικές ικανότητές του θα πρέπει ο ηγέτης να έχει πάντα κάποιο υπερβατικό στοιχείο στο χαρακτήρα του, να έχει ισχυρή εσωτερική διάθεση και κατεύθυνση που «καθιστά αυτόν ικανό να ικανοποιεί τις ανάγκες που δημιουργούνται από τις περιστάσεις και έτσι να εκπληρώσει την αποστολή του».³²

²⁹ Στο ίδιο, σελ 22.

³⁰ Θερμός, «Θεωρία και Τυπολογίες Χαρισματικής Ηγεσίας», οπ. παρ., σελ. 56.

³¹ Στο ίδιο, σελ 56.

³² Στο ίδιο, σελ 57.

Για την εκπλήρωση των στόχων του θα πρέπει να έχει την ικανότητα να επικοινωνεί και να πείθει, όπως προαναφέρθηκε, το κοινό του. Το στρατηγικό του όραμα θα πρέπει να είναι ξεκάθαρο ακόμη κι αν οι στόχοι που προβάλλει είναι ουτοπικοί αλλά θα αντιμετωπίζονται από τους οπαδούς του ως εφικτοί δείχνοντας την μεγάλη επιθυμία αλλαγής. Αυτό γίνεται εφικτό μόνο μέσω του σωστού τρόπου περιγραφής του οράματός του. Οι χαρισματικοί ηγέτες το καταφέρνουν με το να περιγράφουν την παρούσα κατάσταση ως απαράδεκτη προκαλώντας δυσαρέσκεια. Η επιτυχία στο πρώτο αυτό στάδιο θεωρείται κρίσιμη και ουσιαστική για τη μετέπειτα πορεία του ηγέτη.³³

Ακολουθώς περιγράφουν το όραμά τους ως μια πραγματικότητα, τόσο δελεαστική, όσο και εφικτή. Επιπρόσθετα προκαλούν το συναίσθημα της ανάγκης για την εμφάνιση κάποιου που θα οδηγήσει την κοινωνία στην αλλαγή και στην βελτίωση. Αυτό το πετυχαίνουν μέσω της εμπιστοσύνης που έχουν στον εαυτό τους, της αφοσίωσης που δείχνουν στο στόχο τους, της βεβαιότητας που τους χαρακτηρίζει, της συμπεριφοράς τους, των πράξεων τους, της εμφάνισής τους ακόμη και της γλώσσας του σώματος που χρησιμοποιούν ή της ενδυμασίας τους.³⁴

Ο ηγέτης είναι ένας «εσωτερικά κατευθυνόμενος άνθρωπος» ως προς το ότι αυτός παίρνει πρωτοβουλία και δημιουργεί το περιβάλλον μέσα στο οποίο θα δράσει. Η επιλογή του περιβάλλοντος είναι ιδιαίτερης σημασίας για τον ήρωα. Στην περίοδο σχηματισμού του, το περιβάλλον του μπορεί να τον οδηγεί σε πικρές απογοητεύσεις και πωγυρίσματα. Στην περίπτωση πολλών ηγετών υπάρχει ένα χρονικό διάστημα απουσίας τους από την κοινωνική λειτουργία, όπου αυτό το διάστημα είναι περίοδος απομόνωσης και κρίσης.³⁵

Η εποχή αυτή της μοναχικής περιπέτειας είναι συνήθως η προϋπόθεση για την επιστροφή και την πετυχημένη είσοδο στην περίοδο χειραγώγησης της κρίσης από την οποία εξέρχεται νικητής με την ικανοποίηση ότι έχει αποκτήσει το κύρος του ήρωα, που του αποδόθηκε την περίοδο της επώασης. Ο ήρωας μένει έξω από το κύριο ρεύμα των γεγονότων. Υποτάσσεται προσωρινά στην κυρίαρχη πραγματικότητα χωρίς όμως να παραδεχτεί ότι ο σκοπός του δεν είναι πλέον εφικτός.³⁶ Όπως θα δειχθεί πριν την πραγματοποίησει του οράματός του για την χώρα του ο Κεμάλ είχε γευτεί την απόρριψη και την εξορία από ιθύνοντες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

³³ Conger, *The Charismatic Leader*, Jossey-Bass Publishers, οπ. παρ., σελ. 30.

³⁴ Στο ίδιο, σελ. 32.

³⁵ Θερμός, «Θεωρία και Τυπολογίες Χαρισματικής Ηγεσίας», οπ. παρ., σελ. 57.

³⁶ Στο ίδιο, σελ. 57.

την οποία και δέχτηκε μη μπορώντας να εναντιωθεί. Εκεί ήταν όμως που οργάνωσε και μελέτησε καλύτερα τον αγώνα του ούτως ώστε να πραγματοποιήσει το όραμά του με επιτυχία και αποφασιστικότητα.

Αυτό που θα πρέπει να σημειωθεί εδώ είναι ότι ο ηγέτης λαμβάνει την θέση αυτή με σκοπό να κατευθύνει ένα ριζοσπαστικό κίνημα προτού αυτό ξεσπάσει. Η υφή της ηγεσίας του θα πρέπει να είναι: α) γέννημα της κοινωνικής κρίσης που δημιούργησε την επανάσταση και β) η ηγεσία θα πρέπει να ενσωματωθεί πλήρως στην επανάσταση και να γίνει βαθιά υπεύθυνη και αποκριτική στις ανάγκες τις επαναστατικής διαδικασίας, μορφοποιημένη συνεχώς από τις πρωτοποριακές λαϊκές δυνάμεις. Συνοψίζοντας η επαναστατική-χαρισματική ηγεσία πρέπει να είναι αυθεντική, εγχώρια και πραγματικό γέννημα θρέμμα της επανάστασης.³⁷

Η χαρισματική ηγεσία είναι κάτι παραπάνω από μια ιδιότητα του ηγέτη που του προσδίδει μεγαλύτερο κύρος και πειθώ. Σύμφωνα με τον Weber το χάρισμα είναι σχέση ηγέτη-οπαδού: χωρίς την αβίαστη αναγνώριση των μαθητών και οπαδών, δεν θα υπήρχε χάρισμα. «Ψυχολογικά», γράφει ο Weber, «αυτή η αναγνώριση είναι θέμα ολοκληρωτικής προσωπικής αφοσίωσης προς αυτόν που έχει τη χαρισματική ιδιότητα, η οποία πηγάζει από ενθουσιασμό ή από απελπισία και ελπίδα». Μένοντας έξω από τις κατεστημένες δομές του κοινωνικού, πολιτικού και οικονομικού ορθολογισμού, το χάρισμα εμπλέκει θεμελιώδη νεωτερικότητα και αλλαγή. Ο Weber γράφει: «Μέσα στη σφαίρα των επιδιώξεών της, η χαρισματική εξουσία αποκηρύσσει το παρελθόν, και με αυτή τη λογική αποτελεί μια συγκεκριμένη επαναστατική δύναμη». Χωρίς περιορισμούς από την υπάρχουσα τάξη, ο χαρισματικός ηγέτης «επαναξιολογεί τα πάντα». Σαν τέτοια, μια χαρισματική εξουσία είναι πολύ πιο πιθανό να αναδυθεί «σε καιρούς ψυχικής, φυσικής, οικονομικής, ηθικής, θρησκευτικής, πολιτικής δοκιμασίας».³⁸

Πολλοί μελετητές συνέδεσαν το χάρισμα με την πολιτική ανάπτυξη όπως η Ann Willner σκεφτόμενη πάντα την θεωρία του Weber. Η Willner αναφέρει ότι «καταστάσεις οικονομικής δυσπραγίας, κοινωνικής έντασης, πολιτικής κρίσης και ψυχικής έντασης μπορούν να αποκρυσταλλωθούν σε μία συλλογική πρόσκληση από το λαό προς έναν ηγέτη να έλθει για τη σωτηρία τους». Αυτοί οι ηγέτες προέρχονται από διαφορετικό κοινωνικό υπόβαθρο. Έχουν υψηλά επίπεδα ενεργητικότητας και

³⁷Θερμός, «Ο Χαρισματικός Ηγέτης στη Νεοελληνική Ιστορία: Ο Άρης Βελουχιώτης ως Έπος», οπ. παρ., σελ 44.

³⁸Μοσταφά Ρεζέ / Κέι Φίλιπς, *Επαναστάτες, Από τον Κρόμγουελ ως τον Ροβεσπιέρο και από τον Λένιν ως τον Τσε Γκεβάρα*, Μάρτιος 1999, επιμέλεια Κλεομένης Κουτσούκης, εκδόσεις **Φιλίστορ**, σελ. 46.

ζωτικότητας, υψηλή νοημοσύνη και ικανότητα υποκίνησης, δεξιότητα για πρωτοτυπία και καινοτομία, αταραξία σε πιεστικές καταστάσεις, και ικανότητα να επικαλούνται πολιτισμικούς μύθους, σύμβολα και αξίες. Η κρίση οδηγεί στην εμφάνιση του χαρίσματος, και με τη σειρά του το χάρισμα παράγει σταθερότητα και τάξη.³⁹

Ο μελετητής Robert Tucker μέσα από την έρευνα του προσπαθεί να εξισώσει τη χαρισματική ηγεσία με το χαρισματικό κίνημα. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι: « Η χαρισματική ηγεσία τυπικά παρουσιάζεται στην οργάνωση κάποιου είδους κοινωνικού κινήματος ή δημιουργεί ένα τέτοιο κίνημα. Ο χαρισματικός ηγέτης δεν είναι απλώς ένας ηγέτης που έχει γίνει είδωλο και τον ακολουθούν ελεύθερα για τις ασυνήθιστες ηγετικές του ιδιότητες, αλλά ένας ηγέτης που δείχνει αυτές τις ιδιότητες στην πορεία, όταν καλεί τον λαό να ενωθεί σε ένα κίνημα για αλλαγή με τον ίδιο στην ηγεσία αυτού του κινήματος. Κατόπιν τούτου, όταν μιλάμε για χαρισματικούς ηγέτες, είναι σα να μιλάμε για χαρισματικά κινήματα· τα δύο φαινόμενα δεν μπορούν να ξεχωρίσουν». Επιπλέον, ο Tucker προσθέτει το πόσο σημαντική είναι η μελέτη της καριέρας του ηγέτη πριν από την εξουσία. «Ο χαρισματικός ηγέτης είναι εκείνος στον οποίο, λόγω των εξαιρετικών προσωπικών ιδιοτήτων, φαίνεται να ενσαρκώνεται η υπόσχεση ή η ελπίδα της σωτηρίας –η απαλλαγή από τη δοκιμασία. Είναι στην ουσία ένας σωτήρας ή ένας που εκλαμβάνεται σαν τέτοιος από τους οπαδούς του. Η χαρισματική ηγεσία είναι αποκλειστικά λυτρωτική ή μεσσιανική στη φύση της».⁴⁰

Ο James Downton, μελετητής επίσης της χαρισματικής προσωπικότητας, προσπάθησε να αντιταχθεί στην θεωρία του Weber περί ηγέτη- οπαδού. Ο Downton προσεγγίζει το χάρισμα σαν «ψυχολογική ανταλλαγή» στην οποία ο ηγέτης και ο οπαδός έρχονται να ικανοποιήσουν συγκεκριμένες ανάγκες της προσωπικότητας. Η πρωταρχική ανάγκη του ηγέτη είναι η υπακοή: «ο ηγέτης φτάνει στο να βλέπει τον εαυτό του ως χαρισματικό, και μέρα με τη μέρα να του συμπεριφέρονται με υπακοή που τη θεωρεί δικαιωματικά δική του». Ανταποδίδοντας την υπακοή ο χαρισματικός ηγέτης παίζει τρεις ρόλους: α) είναι αυτός που «ανακουφίζει» με το να προσφέρει ασφάλεια, β) παρέχει ένα «πρότυπο» με το να προσφέρει ένα ρόλο-μοντέλο, γ) είναι ο «συνήγορος» για μια υπερβατική εξουσία. Η διαφορά εδώ έγκειται στο ότι ο

³⁹ Στο ίδιο, σελ. 47.

⁴⁰ Στο ίδιο, σελ. 47.

χαρισματικός ηγέτης δεν αποτελεί μόνο ένα μέσο αλλαγής αλλά και μία συντηρητική δύναμη.⁴¹

Η δυναμική της κρίσης που αντιμετωπίζει η εξουσία είναι ικανή να δημιουργήσει αλλαγή είτε επιθυμητή από τον ηγέτη είτε όχι. Η επιτυχία έγκειται στην ικανότητα του εκάστοτε ηγέτη να προσαρμόσει τους στόχους, τα κίνητρα και τον σκοπό του στην νέα διαμορφούμενη κατάσταση. Οι δυνάμεις και οι αξίες σύμφωνα με τις οποίες αντιτίθεται είναι οι ισχυρότερες και διαθέτουν εξαιρετική δύναμη.

Σε αρκετές περιπτώσεις ηγετών, όπως και σε αυτήν του Κεμάλ Ατατούρκ που εξετάζεται εδώ, η επιτυχία δεν είναι προφανής και η αποδοχή, τόσο του ατόμου, όσο και των ιδεών που εκφράζει δεν είναι ευνόητες. Μπορεί να υπάρξει μια περίοδος δοκιμασίας ακόμη και αποτυχίας ή απόρριψης για να προταθούν νέες λύσεις και να χρησιμοποιηθούν εμπειρίες παρμένες από το γεγονός, ότι η προηγούμενη δράση απέφερε πενιχρά ή και καταστροφικά αποτελέσματα. Και εδώ λειτουργεί η μεταβατική περίοδος περισυλλογής και αναδιοργάνωσης. Μέσα από αυτή την διαδικασία τονίζεται ο έλεγχος που μπορεί να ασκεί ο χαρισματικός ηγέτης στην πορεία που έχει επιλέξει. Επιπλέον θα πρέπει να ασκεί έλεγχο πάνω στην κρίση μέσα από την οποία θα ασκήσει εξουσία.⁴²

Ο «χαρισματικός ηγέτης» είναι μια λειτουργική έννοια. Αποτελεί μια διαδικασία αλλαγής μέσα από την συνεχή δράση. Ο χαρισματικός ηγέτης είναι ο ήρωας που δημιουργείται κατά την διάρκεια μιας μεταβατικής περιόδου από κάτι παλιό σε κάτι νέο. Έτσι ο ήρωας μεταμορφώνεται και εξελίσσεται μέσα από την ιστορική συνέχεια, από τον επικό ήρωα στον κοινωνικό και πολιτικό ηγέτη στο περιβάλλον του εθνικού κράτους ή της δημοκρατίας, σύμφωνα με τον ορισμό του Max Weber. Αναμφισβήτητο στοιχείο σύμπραξης και βοήθειας αποτελεί, εκτός από την ομάδα του ηγέτη, η υποστήριξη του κόσμου. Ο Weber χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «είναι η αναγνώριση εκ μέρους των οπαδών και εκείνων που υποτάσσονται στην εξουσία του, η οποία γίνεται αποφασιστική για την εγκυρότητα του χαρίσματος». Ο Tucker επιβεβαιώνει ότι «η αναγνώριση του χαρίσματος εκ μέρους των οπαδών πρέπει να ενισχύεται από καιρό σε καιρό με την επίδειξη χαρισματικής δύναμης εκ μέρους του ηγέτη, πρέπει να παρέχει απόδειξη των εξαιρετικών του ικανοτήτων ή

⁴¹ Στο ίδιο, σελ. 48.

⁴² Θερμός, «Θεωρία και Τυπολογίες Χαρισματικής Ηγεσίας», οπ. παρ., σελ. 59.

επιδεξιότητων, για τις οποίες οι οπαδοί του παρέχουν σ' αυτόν προσωπική αφοσίωση».⁴³

Η φυσιογνωμία ενός αναδυόμενου ηγέτη πρόκειται να είναι σημαντική στην αρχική φάση, θα πρέπει ο ηγέτης να είναι φορέας νέων ιδεών και πράξεων ή να στηρίζει αποφασιστικά και ολοκληρωτικά την παραδοσιακή, συντηρητική παράδοση. Ο χαρισματικός ηγέτης πρέπει πάντα να αποδεικνύει στους οπαδούς του τη δύναμη, την ισχύ του χαρίσματός του ανανεώνοντας έτσι την αφοσίωσή του στο πρόσωπό του. Ιδιαίτερα στην περίπτωση που οι μάζες τον θεωρούν ανίκητο, τότε είναι πραγματικός χαρισματικός ηγέτης. Οτιδήποτε λιγότερο αναγκάζει τον ηγέτη να είναι ένα υποχείριο και αιχμάλωτος της εικόνας που του έχουν προσάψει ή αποδώσει.⁴⁴

Το ερώτημα που τίθεται εδώ είναι εξαιρετικά σημαντικό για την εξέλιξη και ομαλή συνέχεια της πορείας του ηγέτη. Το κατά πόσο θα ανταποκριθεί στις απαιτήσεις και τις συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες της θέσεως του, είναι καίριο για την διατήρησή του στην εξουσία. Η διαρκής ανασφάλεια αποτελεί πρόβλημα που έχει ψυχοσωματικές επιπτώσεις οι οποίες διογκώνονται όσο αυξάνονται οι απαιτήσεις και οι στόχοι που πρέπει να πετύχει.

Η ιδανική –ανοδική- πορεία ενός χαρισματικού ηγέτη θα μπορούσε να είναι μια συνεχής ανερχόμενη καμπύλη με ελάχιστες αποκλίσεις και να μην περιέχει καθόλου στοιχεία αρνητικής οπισθοδρόμησης. Η πορεία αυτή φαίνεται μέσα από την μελέτη της προσωπικότητας του έργου και των πράξεων του ηγέτη από την αρχή της καριέρας του και όχι από την κορύφωσή της. Άλλωστε το χάρισμα είναι κάτι που φαίνεται από την αρχή της πολιτικής, στρατιωτικής ή όποιας άλλης ηγετικής πορείας.⁴⁵

Όπως θα δειχθεί διεξοδικά και στο επόμενο κεφάλαιο ο Κεμάλ Ατατούρκ συγκέντρωσε στο μέγιστο τα χαρακτηριστικά της χαρισματικής ηγεσίας. Εμφανίστηκε την εποχή μεγάλης κρίσης και αλλαγών για την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Συγκεκριμένα εκείνη διένυε τα τελευταία της χρόνια έχοντας πληθώρα οικονομικών, πολιτικών αλλά και κοινωνικών προβλημάτων. Η ηγεσία της φαινόταν ανήμπορη να αντιδράσει στην εξέλιξη των γεγονότων και να αντισταχθεί στις ξένες δυνάμεις. Η επέμβαση του Κεμάλ υπήρξε δραστική. Κύριος στόχος του ήταν να επαναφέρει την παλιά αίγλη και ευημερία που γνώρισε η χώρα. Μέσα από το

⁴³ Στο ίδιο, σελ 60.

⁴⁴ Στο ίδιο, σελ 60.

⁴⁵ Στο ίδιο, σελ 61.

έργο του αποδείχθηκε τόσο μια ηρωική προσωπικότητα όσο και η αποφασιστικότητα του για την σωτηρία της πατρίδας του.

Οι πράξεις του κατά την διάρκεια των μαχών ήταν τέτοιες που έκαναν πολλούς από αυτούς που βρέθηκαν κοντά του να τον θεωρούν αθάνατο. Η άποψη αυτή περί αθανασίας εξακολούθησε να υπάρχει ακόμη και μέχρι το θάνατό του. Το μήνυμα και οι ελπίδες που έδινε στην κοινωνία ο ηγέτης αυτός ήταν τόσο σημαντικά όσο και το τελικό αποτέλεσμα του έργου του. Η απομυθοποίηση και η απομάγευση που αναπόφευκτα γνώρισαν άλλοι χαρισματικοί ηγέτες για τον Κεμάλ δεν ήρθε. Ίσως προς το τέλος της ζωής του και όντας ταλαιπωρημένος από την κακή κατάσταση της υγείας του, να είχε χάσει κάτι από την αρχική του λάμψη αλλά η λατρεία τόσο του απλού λαού όσο και των ανθρώπων που βρίσκονταν στην ηγεσία υπήρξε αμείωτη.

Γ. Επαναστατικός ηγέτης.

Η χαρισματική προσωπικότητα ενός ηγέτη συνοδεύεται πολλές φορές από την επαναστατικότητα και την δυναμική του. Έτσι η σχέση μεταξύ της δυναμικής της ανθρώπινης προσωπικότητας και των αντικειμενικών συνθηκών είναι ο συνδυασμός που παράγει το μοντέλο της επαναστατικής ηγεσίας. Όπως ανέφερε ο Bruce Mazlich στο βιβλίο του «Ο Επαναστάτης Μοναχός: Εξέλιξη ενός Πολιτικού Τύπου», «Όταν η προσωπική αναστάτωση συμβαδίζει με ιστορικές ανακατατάξεις, το αποτέλεσμα θα πρέπει να είναι επαναστατικό».⁴⁶

Ο Max Weber ισχυρίζεται ότι ο επαναστατικός ηγέτης «νιώθει ότι έχει προέλθει από μία ανώτερη δύναμη με σκοπό να διεκπεραιώσει αποστολή την οποία δεν μπορεί να αρνηθεί». Η ηγεσία εδώ πρέπει να προβάλλει ένα όραμα που να προσφέρει στις μάζες τη συνειδητοποίηση της κατάστασης που επικρατεί στον κόσμο στις πραγματικές της διαστάσεις. Επίσης τη διακήρυξη και το γενικό πρόγραμμα, το οποίο θα πείσει το λαό για την καθαρότητα του σκοπού και την αντίληψη με ποιό τρόπο θα αλλάξει η υπάρχουσα κατάσταση προκειμένου να αντιμετωπισθεί η κρίση μέσα από τη λύση και τη διέξοδο που επαγγέλλεται. Έτσι ο ηγέτης γίνεται ένα οργανικό μέρος ή ακόμη η βάση του επαναστατικού κινήματος στη διαδικασία της κοινωνικής και πολιτικής μεταλλαγής. Ωστόσο ένας αληθινός επαναστάτης πρέπει

⁴⁶ Στο ίδιο, σελ 62.

πάντοτε να πρωτοπορεί με σύγχρονη αντίληψη στο δρόμο της δημοκρατικής ιστορικής αλλαγής με γνώμονα μία καθαρή αντίληψη της ιστορικής αναγκαιότητας.⁴⁷

Η επαναστατική χαρισματική ηγεσία πρέπει να κατευθύνει την λαϊκή θέληση ώστε να οργανώσει τη νέα κοινωνική τάξη μετασχηματίζοντας τα ιδανικά, το ήθος και το όραμα σε πραγματικότητα. Η επαναστατική προσωπικότητα αν πρέπει να παραμένει ως οργανικό μέρος της κοινωνικής και πολιτικής κρίσης που εκφράζει τη θεμελιώδη διαταραχή της ισορροπίας ενός κοινωνικού συστήματος μεταξύ της παραγωγικής βάσης και εξουσιαστικής δομής, θα πρέπει να συνεχίσει να ικανοποιεί την επαναστατική κοινωνική μεταστροφή κατά την περίοδο της ανατροπής και κατάληψης της εξουσίας, όπως και στην εδραίωση και διαδικασία οικοδόμησης του συστήματος. Η επιτυχής και ολοκληρωμένη επαναστατική κίνηση απαιτεί πάνω απ' όλα συγκεκριμένη και σχετική κοινωνικοπολιτική θεωρία, στόχο, κατεύθυνση και στρατηγική χειρισμών, μία σταθερή πολιτική με φαντασία και διαύγεια για το πώς θα οργανωθεί, εδραιωθεί και περιφρουρηθεί η επαναστατική εξουσία που μόλις αποκτήθηκε από το κίνημα.⁴⁸

Αναλύοντας την ηγετική επαναστατική προσωπικότητα θα μπορούσε να γίνει μια ευρύτερη αναφορά στα χαρακτηριστικά που αυτή παρουσιάζει. Το πρώτο στοιχείο αναφέρεται στη συνήθη ηλικία τους και στην προέλευσή τους. Έρευνες έχουν δείξει ότι η ηλικία της επαναστατικής ηγεσίας δεν είναι ούτε πολύ μικρή ούτε πολύ μεγάλη. Εντοπίζεται περίπου στα 45 χρόνια χωρίς βέβαια αυτό να αποτελεί κανόνα. Όσον αφορά τον τόπο προέλευσης αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι είτε γεννημένοι σε αστικά κέντρα είτε σε αγροτικό περιβάλλον αποκτούν πρώιμη και παρατεταμένη επαφή με την αστική ζωή. Η «επαναστατικότητα» με λίγα λόγια, είναι αστικό φαινόμενο, που μπορεί μετά να εξαχθεί σε μη αστικές περιοχές.⁴⁹

Κατόπιν ένας εξίσου σημαντικός παράγοντας είναι η κοινωνικοοικονομική κατάσταση και η οικογενειακή ζωή του ηγέτη. Οι επαναστάτες ηγέτες τείνουν να απολαμβάνουν μια σταθερή και ήρεμη οικογενειακή ζωή ενώ επιπλέον δεν αντιμετωπίζουν ιδιαίτερες ή και καθόλου στερήσεις τουλάχιστον στην πλειοψηφία τους. Αυτό που πρέπει να σημειωθεί εδώ επιπλέον είναι ότι ο ρόλος της οικογένειας λειτουργεί ουσιαστικά ως το πρώτο πρότυπο για τον ηγέτη. Κάθε ηγέτης θαυμάζει αρχικά ένα άτομο της οικογένειάς του και κατόπιν άτομα του στενού φιλικού τους

⁴⁷ Στο ίδιο, σελ 62.

⁴⁸ Στο ίδιο, σελ 62-63.

⁴⁹ Ρεζέ / Φίλιπς, *Επαναστάτες*, όπ. παρ, σελ. 66.

περιβάλλοντος όπως συντρόφους ή συνεργάτες.⁵⁰ Όπως θα φανεί και παρακάτω ο Ατατούρκ από τα πρώτα χρόνια της ζωής του θαύμαζε τον πατέρα του. Ιδιαίτερα μετά την πρωτοβουλία που πήρε εκείνος για την μόρφωσή του τον εξύψωσε στα μάτια του γιου του αν και στην ουσία την σημασία της πράξης αυτής την κατάλαβε αργότερα.

Σχετικά με την θρησκεία τους και την εθνικότητά τους τείνουν να προέρχονται από το κύριο ρεύμα και να έχουν μια καλή εκπαίδευση. Η κοινωνική τους θέση μαζί με την εκπαίδευση που έχουν λάβει συμβαδίζει με την κοσμοπολίτικη ζωή που συνήθως ακολουθούν και τις επαφές που διατηρούν αμείωτες κατά την διάρκεια της πορείας τους.

Κατά την διάρκεια της επανάστασης ή και λίγο πριν από την αυτήν οι επαναστατικοί ηγέτες έχουν συνήθως ένα εντυπωσιακό ιστορικό δημοσιεύσεων που αφορούν σε θέματα τόσο θεωρίας όσο και πρακτικής. Επιπρόσθετα, ένα μεγάλο ποσοστό ηγετών έχει εμπλακεί σε παράνομους οργανισμούς ή ταραχές.⁵¹ Ο Κεμάλ από τα φοιτητικά του ακόμη χρόνια εντάχθηκε σε οργανώσεις που προσπαθούσαν να αφυπνίσουν τους κατοίκους της οθωμανικής αυτοκρατορίας για την κατάσταση στην οποία αυτή είχε περιέλθει. Επιπλέον, διάβαζαν απαγορευμένα κείμενα που έρχονταν κυρίως από το εξωτερικό και κατά καιρούς εξέδιδαν κι εκείνοι με την σειρά τους παράνομα κείμενα που πληροφορούσαν για την κατάσταση της Αυτοκρατορίας.

Αυτό που θα πρέπει να μελετηθεί εδώ είναι τα χρόνια της διάπλασης του επαναστατικού ηγέτη. Αρχικά αυτό που εξετάζεται είναι η ήσυχη ή όχι παιδική ηλικία και κατόπιν η σειρά κατάταξης λόγω της ηλικίας που έχει ανάμεσα στα αδέρφια του. Τα συμπεράσματα που διεξάγονται βασίζονται πάνω σε έρευνες χωρίς να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν εξαιρέσεις στον κανόνα. Το σύνηθες είναι τα μεγαλύτερα παιδιά ή οι γιοι μιας οικογένειας να μεταχειρίζονται με αυστηρά και απαιτητικά πρότυπα απόδοσης, ικανότητας και επιτεύγματος. Ασυνηθιστά υψηλές απαιτήσεις των γονέων δημιουργούν μεγάλο άγχος, που απαιτεί διαβεβαιώσεις ότι είναι ανεξάρτητοι, πράγμα που προετοιμάζει το στάδιο για επιτυχία. Με άλλα λόγια ο προσανατολισμός των πρωτότοκων για επιτυχία είναι πιθανό να οδηγήσει στην επίτευξη διάκρισης στους στόχους που επιλέγουν συμπεριλαμβανομένης και της επανάστασης.⁵²

⁵⁰ Στο ίδιο, σελ. 110.

⁵¹ Στο ίδιο, σελ. 75.

⁵² Στο ίδιο, σελ 143.

Οι επαναστατικοί ηγέτες είναι αυτοί που σε μεγάλο βαθμό έχουν μια θετική στάση για την χώρα τους.⁵³ Μέσα από την έρευνα θα δειχθεί ότι και ο Κεμάλ Ατατούρκ θεωρούσε ότι η αυτοκρατορία είχε μεγάλη δύναμη την οποία αν και είχε χάσει ως ένα βαθμό μπορούσε σίγουρα να την αποκτήσει ξανά. Πίστευε στο μεγαλείο της Αυτοκρατορίας και ήθελε με κάθε τρόπο να την βοηθήσει να διατηρήσει την λάμψη και την αίγλη που είχε παλαιότερα χωρίς όμως ποτέ να αγνοήσει την κατάσταση που υπήρχε και εξελίσσονταν με γοργούς ρυθμούς.

Μια σημαντική ομάδα επαναστατικών ηγετών είναι εκείνοι που αποφασίζουν να γίνουν επαγγελματίες επαναστάτες χωρίς να έχουν επιλέξει κάποια άλλη απασχόληση.⁵⁴ Ο Ατατούρκ από την αρχή αποφάσισε να αφιερωθεί εξολοκλήρου στην επανάσταση και στην λύτρωση της πατρίδας του. Δεν ακολούθησε κανένα άλλο επάγγελμα αφού από την αρχή η στρατιωτική καριέρα ήταν αυτή που τον ενδιέφερε η οποία βέβαια ήταν άμεσα συνδεδεμένη με το έργο που ήθελε να πραγματοποιήσει.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον στην εμφάνιση της επαναστατικής ηγεσίας παρουσιάζει επίσης η σειρά γέννησης των παιδιών. Οι μεγαλύτεροι γιοι ή οι μοναχογιοί με το να λαμβάνουν «πριγκιπική» μεταχείριση βαθμιαία ανταποκρίνονται στις γονικές ή κοινωνικές απαιτήσεις και αναπτύσσουν έναν αέρα δύναμης, προσταγής, εξουσίας. Συγχρόνως, δεδομένου ότι οι πρωτότοκοι είναι πιο ιδεαλιστές και πιθανόν πιο ευσυνείδητοι, είναι πιο ευαίσθητοι σε πράξεις καταπίεσης, εκμετάλλευσης, κτηνωδίας ή αδικίας όταν αυτές συμβαίνουν. Επιπλέον, με δεδομένο το γεγονός ότι οι γονείς πιθανόν να είναι προσεκτικοί και υπομονετικοί προς τους πρωτότοκους, τα μεγαλύτερα παιδιά είναι πιθανόν να έχουν την εμπειρία ενός τακτικού και συνεκτικού κόσμου στα πρώτα τους χρόνια. Κατά συνέπεια όταν γίνουν έφηβοι και σταθούν στα πόδια τους, μπορεί η επανάσταση να γίνει ένας τρόπος επιβολής της τάξης σε ένα χαοτικό σύμπαν. Τα μεγαλύτερα παιδιά είναι επίσης πιθανόν να έχουν την εμπειρία έντονων αισθημάτων αγωνίας όταν χάνουν την αποκλειστικότητα της γονικής αγάπης και προσοχής μόλις αρχίσουν να έρχονται αδέρφια. Μαζί μ' αυτή την αγωνία, έχουν και έντονα αισθήματα ενοχής για την εχθρότητα που οι πρωτότοκοι εμφανίζουν προς τ' αδέρφια τους. Εξωτερικεύοντας και εξευγενίζοντας αυτά τα αισθήματα της ενοχής και εχθρότητας –ακόμα και μέχρι του

⁵³ Στο ίδιο, σελ. 82.

⁵⁴ Στο ίδιο, σελ. 98.

σημείου επαναστατικής πράξης-, μπορεί να έχουν έναν τρόπο ελέγχου της ψυχικής τους ισορροπίας.⁵⁵

Όπως προαναφέρθηκε οι οικογενειακές εμπειρίες των μοναχοπαίδων μοιάζουν περισσότερο με αυτές των πρωτότοκων παρά με αδελφών άλλης σειράς γέννησης. Διαφέρουν από τα μεγαλύτερα παιδιά, ωστόσο, στο ότι από την αρχή ως το τέλος καταλαμβάνουν το κεντρικό σημείο, ενώ ταυτόχρονα είναι απαλλαγμένοι από το άγχος και την ανασφάλεια που δημιουργεί η παρουσία αδελφών. Περνώντας πάρα πολύ καιρό με τους γονείς τους, τα μοναχοπαίδια ωριμάζουν γρηγορότερα και είναι γενικώς καλά πληροφορημένα και νοήμονα. Επιπλέον, βρίσκονται να είναι ανεξάρτητες προσωπικότητες και να γίνονται δυνατοί ηγέτες, που μπορεί να έχουν δυσκολία στο να ακολουθούν εντολές.⁵⁶

Τα μεσαία παιδιά αποτελούν ίσως την ομάδα που έχει αναδείξει τους λιγότερους επαναστατικούς ηγέτες. Ως ομάδα δεν υπόκεινται στους ίδιους αυστηρούς γονικούς κανόνες και τύπους συμπεριφοράς που επιβάλλονται στους πρωτότοκους. Τα μεσαία παιδιά είναι σχετικά παραμελημένα, και οι γονικές απαιτήσεις δεν είναι πολύ μεγάλες. Με το να βρίσκονται σε σχετικά εξαρτώμενες και τρωτές θέσεις τείνουν να είναι πρακτικοί και συμμορφούμενοι. Είναι πιθανόν να γίνουν διπλωμάτες –είτε σαν μέσον για να τα καταφέρουν με τα μεγαλύτερα αδέρφια είτε για να δρουν ως μεσολαβητές ανάμεσα στα μεγαλύτερα και μικρότερα αδέρφια. Στο σύνολο, τα μεσαία παιδιά προσαρμόζονται καλύτερα κι είναι πιο ευχαριστημένα με τη ζωή τους απ' ό,τι είναι τα πρωτότοκα ή τα τελευταία στη σειρά γεννημένα παιδιά. Γίνεται κατανοητό γιατί κατά κανόνα δεν επιζητούν ριζική αλλαγή. Είναι φορές, ωστόσο, που μπορεί να εναντιωθούν στην καταπίεση των πρωτότοκων ή να μιμηθούν την επαναστατικότητα των πρωτότοκων και των μικρότερων.⁵⁷

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι ο Κεμάλ αν και δεν ήταν μοναχοπαίδι οι απαιτήσεις και το βάρος της απώλειας των αδερφών του –όπως θα δειχθεί- του έδωσαν πολλά από τα χαρακτηριστικά της ομάδας αυτής. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι ανήκει στην κατηγορία των μεσαίων παιδιών εφόσον είχε μεγαλύτερα αδέρφια, τα οποία πέθαναν, αλλά και μικρότερα. Τα χαρακτηριστικά όμως της κατηγορίας αυτής δεν ταιριάζουν στον ηγέτη που εξετάζεται εδώ. Έζησε την αυστηρότητα και την πίεση από μικρή ηλικία ενώ σε καμία περίπτωση δεν θα

⁵⁵ Στο ίδιο, σελ. 144.

⁵⁶ Στο ίδιο, σελ. 144.

⁵⁷ Στο ίδιο, σελ 145.

μπορούσε να θεωρηθεί ένας διπλωμάτης που δρα εξομαλύνοντας καταστάσεις όντας πάντα σε μία θέση τρωτή και εξαρτημένη από εκείνη των άλλων αδερφών του. Επομένως είναι απαραίτητο να ληφθούν στοιχεία και από την κατηγορία εκείνη που αναφέρεται στα μοναχοπαιδιά. Η ιδιάζουσα περίπτωση του Κεμάλ Ατατούρκ δεν θα μπορούσε να συμβιβαστεί αυστηρά με μία μόνο κατηγορία αφού τα στοιχεία που αναφέρονται σε αυτήν δεν είναι επαρκή.

Η επαναστατικότητα εκδηλώνεται επίσης σε μεγάλο βαθμό κατά την διάρκεια της εκπαίδευσης του μελλοντικού ηγέτη. Τότε εμφανίζεται τα πρώτα στοιχεία ριζοσπαστικοποίησης. Το στάδιο αυτό της ριζοσπαστικοποίησης εμφανίζεται κυρίως σε άτομα τα οποία προέρχονται από ένα ταραχώδες σπίτι. Επιπλέον, πηγή ριζοσπαστισμού μπορεί να θεωρηθεί και η επαφή με το εξωτερικό τόσο σε επίπεδο ταξιδιών όσο και σε επίπεδο σχέσεων, μάθησης, φιλίας ή γνωριμίας με νέες κουλτούρες και ιδεολογίες. Ο ταξιδιώτης δηλαδή μπορεί να γίνει μάρτυρας καταπίεσης, προβλημάτων, εκμετάλλευσης, κτηνωδίας, στέρησης, αθλιότητας, πείνας, ασθένειας, εξορισμού, βασανιστηρίων, φυλάκισης ή και θανάτου.

Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει μια εκτενής αναφορά στον ακριβή χρόνο εμφάνισης των ηγετών. Φυσικά για την ανάδειξη του συνάδουν όλοι οι παράγοντες που προαναφέρθηκαν αλλά αναμφισβήτητα ο σημαντικότερος είναι η περίσταση και η στιγμή που θα έρθει στο προσκήνιο. Περιστάσεις τέτοιου είδους είναι αυτές της εθνικής κρίσης ή τραύματος ή έκτακτης ανάγκης.

Οι επαναστάσεις αποτελούν ούτως ή άλλως εποχές αναστάτωσης και όλες γίνονται κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, είτε αυτές είναι στρατιωτικές, είτε πολιτικές, είτε οικονομικές είτε ψυχολογικές. Η διάκριση που θα μπορούσε να γίνει εδώ είναι αυτή α) των επαναστάσεων που έχουν συστηματικά αποφασιστεί, σχεδιαστεί, οργανωθεί και εκτελεστεί από ομάδες ελίτ σε σχετικά μεγάλα χρονικά διαστήματα και β) των επαναστάσεων που ξεσπούν ως συνέπεια κλιμάκωσης των συστημικών συγκρούσεων μεταξύ μεγάλων κοινωνικών ομάδων, που διαρκούν σχετικά μικρά χρονικά διαστήματα.⁵⁸

Συνοψίζοντας τα παραπάνω γίνεται τελικά κατανοητό ότι για την μελέτη μιας ηγετικής προσωπικότητας πρέπει να ληφθούν υπόψη στοιχεία όπως είναι ο τύπος της κοινωνίας, της ατομικής προσωπικότητας και του ηγέτη.

⁵⁸ Στο ίδιο, σελ. 152.

Όσον αφορά την πρώτη περίπτωση –αυτή του τύπου της κοινωνίας-σημαντικότερη και σχετικότερη με την ηγετική προσωπικότητα που εξετάζεται εδώ (Κεμάλ Ατατούρκ), είναι οι μεταβατικές κοινωνίες. Με τον όρο αυτό εννοούμε τις κοινωνίες που έχουν αποδυθεί σε μια έντονη προσπάθεια-φάση ανάπτυξης και εκσυγχρονισμού απαντώντας έτσι καταφατικά στην πρόσκληση της νεοτερικότητας και του παγκόσμιου πολιτισμού. Η διαδικασία αυτή προϋποθέτει μια ηγεσία εκσυγχρονιστική, η οποία υιοθετεί την ιδέα του εκσυγχρονισμού, παίρνει τη σχετική πρωτοβουλία και κατευθύνει-χειραγωγεί την κοινωνία προς την επιθυμητή κατεύθυνση. Οι κοινωνίες αυτές διακρίνονται από μια ρευστότητα και αστάθεια. Ανάμεσα στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν είναι και αυτά της στενότητας αγαθών, εθνικής ολοκλήρωσης, πολιτικών ελευθεριών σύγκρουσης παλαιών και νέων αξιών κ.ά.⁵⁹

Κατόπιν εξετάζεται το άτομο ως προσωπικότητα. Ο κυρίαρχος τύπος ατόμου στις μεταβατικές κοινωνίες είναι αυτός που ζει το δράμα των αλλαγών που εκτυλίσσονται μπροστά του, χωρίς να μπορεί να τις ελέγξει. Ζει το ξερίζωμα παραδοσιακών αξιών και συμβόλων που απαιτεί η νέα κοινωνία η οποία έρχεται. Το ανθρώπινο, συναισθηματικό στοιχείο κυριαρχεί ακόμη αλλά, αργά ή γρήγορα, οι σχέσεις που στηρίζονται σ' αυτό, αρχίζουν να κλονίζονται.⁶⁰

Τέλος έγινε αναφορά σε τύπους ηγετών που ευνοούν τις αλλαγές σε μεγάλο βαθμό και προωθούν τον εκσυγχρονισμό. Στη μεταβατική κοινωνία, όπως έχει ήδη καταδειχθεί από τον Max Weber, ο «χαρισματικός» ηγέτης είναι ο πιο ταιριαστός και συνήθης τύπος ηγέτη. Το άτομο αισθηματίας που δοκιμάζεται στη μεταβατική κοινωνία αναζητεί ως αντιστάθμισμα σιγουριάς τον «αισθηματία-ηγέτη», δηλαδή αυτόν που το «υποβάλλει» με την προσωπική γοητεία και τη χαρισματική του σαγήνη, αλλά και τον ανακουφίζει από την ψυχολογική ανασφάλεια και την αγωνία που το κατέχει λόγω των συγκλονιστικών αλλαγών που συντελούνται γύρω του. Στο ψυχολογικό αυτό υπόστρωμα μιας ψυχικής υποκειμενικής πλέον σχέσης ατόμου-ηγέτη οικοδομεί ο χαρισματικός την εξουσία του πάνω στην κοινωνία. Αυτή η σχέση υποβολής κάνει εύκολη την αποδοχή του «μηνύματος» του ηγέτη, που αποτελεί την «συνταγή» του για την έξοδο από την κρίση. Το μήνυμα αν και συνταγή για επούλωση συγκεκριμένης πληγής, δεν παύει να έχει κι ένα ουτοπικό χαρακτήρα

⁵⁹Κλεομένης Σ. Κουτσούκης, «Η Παθολογία των Ηγετών, Η μεταμόρφωση του ηγέτη και η αναμόρφωση της κοινωνίας. Μια πρώτη τυπολογική προσέγγιση», Στο αφιέρωμα: **Η Εξουσία και η Κοινωνία**, περ. ΔΙΑΒΑΖΩ, επιμέλεια Κλ. Κουτσούκης, αρ. 276, 11-12-1991. σελ. 92.

⁶⁰Κουτσούκης, «Η Παθολογία των Ηγετών», οπ. παρ. σελ. 92.

αφήνοντας έτσι αδέσμευτο τον ηγέτη ως προς τον συγκεκριμένο χρόνο υλοποίησής του.⁶¹

Δ. Μεθοδολογία για την μελέτη της προσωπικότητας του ηγέτη.

Αναπόσπαστο κομμάτι της έρευνας αποτελεί η μεθοδολογική προσέγγιση της προσωπικότητας του Κεμάλ Ατατούρκ. Στο σημείο αυτό θα γίνει μια ανάλυση και κριτική στις μεθοδολογικές προσεγγίσεις που ευρέως χρησιμοποιούνται για τη μελέτη ηγετικών προσωπικοτήτων. Στη συγκεκριμένη έρευνα θα γίνει αναφορά σε όλες τις προσεγγίσεις με απώτερο σκοπό να ανεβρεθούν μία ή περισσότερες που τόσο θα καλύψουν όσο και θα αναλυθούν ικανοποιητικά την πληθωρική προσωπικότητα του Ατατούρκ.

Οι κυριότερες μεθοδολογικές –θεωρητικές προσεγγίσεις για τη μελέτη των πολιτικών ηγετών ως ατόμων μπορούν να καταταγούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Τις γενικές με φιλοσοφικό-ιστορικό και χαρακτηριστικό περιεχόμενο και τις εξειδικευμένες. Σε αυτές ανήκουν οι ψυχοπολιτικές και οι κοινωνικοψυχολογικές προσεγγίσεις.

Η κατηγορία των «ψυχοπολιτικών προσεγγίσεων», έχει ως αντικείμενο ανάλυσης τις ψυχολογικές ιδιότητες και ιδιορρυθμίες των ηγετών. Άλλοι ερευνητές της προσέγγισης αυτής επικεντρώνονται στην καταγραφή των εμπειριών ενός ηγέτη, τις οποίες χρησιμοποιούν στη συνέχεια για να ερμηνεύσουν την μετέπειτα πολιτική του συμπεριφορά. Στο ερευνητικό υλικό των προσεγγίσεων αυτών συγκαταλέγονται οι πρώιμες εμπειρίες του μελλοντικού ηγέτη. Αυτές αποτελούν την ανεξάρτητη μεταβλητή η οποία διαμορφώνει τον χαρακτήρα και την προσωπικότητα του ηγέτη. Στη συνέχεια επηρεάζει την συμπεριφορά του.⁶²

Αναλυτικά η προσέγγιση αυτή επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στην προσωπικότητα του ηγέτη, δηλαδή στις φάσεις που περνάει για να διαμορφώσει την προσωπικότητά του από την παιδική του ηλικία έως την ωρίμανσή του. Η μεθοδολογική αυτή προσέγγιση ασχολείται με την τυπολογία-παθολογία των ηγετών που αναφέρεται κατά κανόνα στο τεχνικό, στάδιο της πολιτικής σταδιοδρομίας του κατανοώντας μέσα από την επιστημονική ανάλυση ποια είναι ή ποια θα είναι η

⁶¹ Στο ίδιο, σελ 92.

⁶² Κουτσούκης, *Πολιτική Ηγεσία – Ηγέτες*, οπ. παρ. σελ 295.

πολιτική συμπεριφορά και που αυτή μπορεί να οφείλεται. Έτσι γίνεται αναφορά στο ευρύτερο κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό περιβάλλον μέσα στο οποίο λειτουργεί.

Η ηγετική προσωπικότητα εξετάζεται σε σχέση με τις θέσεις εξουσίας ή δύναμης που κατέχει ή με τις οποίες συναλλάσσεται ο ηγέτης και με βάση το γενικότερο κλίμα που επικρατεί στην κοινωνία κατά τον χρόνο που αυτός θητεύει το πολιτικό αξίωμα. Η σύμπτωση αυτή των εξωτερικών παραγόντων και της προσωπικότητάς του ενεργοποιεί τον ηγετικό ρόλο ή δυναμισμό του ηγέτη. Η κάθε απόφαση που παίρνει ο ηγέτης συντίθεται από δύο στοιχεία ένα εξωτερικό (ορθολογικό) με το οποίο το άτομο κάνει τους υπολογισμούς του και ένα εσωτερικό (συναισθηματικό) με το οποίο το άτομο ζει και αισθάνεται χωρίς πάντα να το ελέγχει.⁶³

Τα βασικά χαρακτηριστικά της ηγετικής προσωπικότητας στην προσέγγιση αυτή κατά τον Barber είναι πρώτα ο χαρακτήρας, δηλαδή η στάση που τηρεί το άτομο καθώς αποκτά εμπειρία ζωής. Ο χαρακτήρας διαμορφώνεται επηρεαζόμενος από τη οικογένεια, το φιλικό περιβάλλον, το σχολείο και τελικά την υπόλοιπη κοινωνία. Αυτός κατευθύνει την πορεία των δύο άλλων στοιχείων στα οποία αναφέρεται ο Barber και είναι η κοσμοθεωρία και το στυλ.

Η κοσμοθεωρία είναι η αντίληψη του ατόμου για τον κόσμο γενικά. Είναι οι πρώτες αντιλήψεις του για το τι βλέπει γύρω του για την κοινωνία και την συγκρότησή της κ.ά. Αυτή αναπτύσσεται κυρίως στην εφηβεία.

Τέλος το στυλ είναι στην ουσία ο τρόπος με τον οποίο ο ηγέτης εκπληρώνει τους τρεις πολιτικούς του ρόλους: α) την ρητορική, δηλαδή διαλογική συζήτηση ή απ' ευθείας επικοινωνία σε μεγάλα ακροατήρια, β) σε προσωπικές σχέσεις που αναφέρονται στον τρόπο με τον οποίο ο ηγέτης συναλλάσσεται με τους πολιτικούς και γ) την καθημερινή δουλειά ρουτίνας, δηλαδή την δουλειά του γραφείου.⁶⁴

Στα τρία αυτά παραπάνω χαρακτηριστικά θα πρέπει να προστεθούν δύο ακόμη για να είναι πιο ολοκληρωμένη η φυσιογνωμία του ηγέτη. Πρώτον η αντίληψη που έχει ο ηγέτης για τη θέση του μέσα στην πολιτική δύναμη. Δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο ο ηγέτης βλέπει τον ρόλο του όχι μόνο μέσα στο πολιτικό παιχνίδι αλλά και στην κοινωνία. Πολλοί ηγέτες βλέπουν τον εαυτό τους σαν τον σωτήρα του έθνους ή τον *pater familias* και είναι έτοιμοι να προσφέρουν στην κοινωνία όλες τις ανάγκες που έχουν τα μέλη της. Οι ανάγκες αυτές μπορεί να είναι η σιγουριά, αίσθημα που

⁶³ Στο ίδιο, σελ 321.

⁶⁴ Στο ίδιο, σελ 322.

μειώνει την όποια ψυχολογική αγωνία των ατόμων, η αίσθηση ότι υπάρχει πρόοδος και ανάπτυξη και η αίσθηση της νομιμότητας καθώς και κάποιας ηθικής που διέπει τη διαχείριση των κοινών.

Δεύτερο χαρακτηριστικό είναι οι προσδοκίες που επικρατούν σε μία κοινωνία οι οποίες βοηθούν στη θετική ή όχι εκτίμηση της ηγετικής προσωπικότητας. Οι προσδοκίες δεν μένουν σταθερές αλλά μπορεί να διαφοροποιηθούν από συμβάντα όπως ατυχίες ή αποτυχίες του ηγέτη, από τη νομιμότητα των πράξεων του, από την επιβεβαίωση ή όχι αξιών, ηθικής, δικαιοσύνης κ.ά.⁶⁵

Η κατηγορία των «κοινωνικοψυχολογικών προσεγγίσεων» περιλαμβάνει την χαρισματική προσέγγιση του ηγέτη η οποία βασίζεται στην διάκριση των ιδεατών τύπων εξουσίας που κάνει ο Weber και κυρίως ο τύπος της χαρισματικής εξουσίας που σχετίζεται πιο άμεσα με τη μελέτη των μεμονωμένων πολιτικών ηγετών, δηλαδή των χαρισματικών ηγετών.

Έτσι η κατηγορία αυτή χωρίζεται σε δύο υποκατηγορίες. Πρώτα αναφέρεται η Βεμπεριανή θεωρία η οποία επιδιώκει να ερμηνεύσει το φαινόμενο των χαρισματικών ηγετών κυρίως μέσα από το ταίριασμα της κοινωνικοπολιτικής ιδιαιτερότητας του ηγέτη με το κοινωνικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο κινείται. Η χαρισματική προσέγγιση επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στην κοινωνικοψυχολογική αλληλεπίδραση μεταξύ του επίδοξου ηγέτη και της κοινωνίας η οποία επιζητεί τον ηγέτη σε περίοδο οξείας κρίσης. Έτσι το ενδιαφέρον για τον ηγέτη σε αντίθεση με την προηγούμενη προσέγγιση δεν είναι στην παιδική αλλά στην ώριμη ηλικία. Δηλαδή, στην περίοδο ανάδειξης του σε ηγετική θέση. Οι προσωπικές ιδιότητες και ιδιαιτερότητες του ηγέτη χρησιμεύουν ως ανεξάρτητες μεταβλητές ενώ το σύστημα αξιών και γενικότερα η κοινωνία που βρίσκεται σε κρίση είναι η εξαρτημένη μεταβλητή. Η κοινωνία με άλλα λόγια είναι αυτή η οποία θεωρείται ότι επηρεάζεται από την εμφάνιση του χαρισματικού ηγέτη, ο οποίος έχει την τάση ή επιδιώκει να καταστρέψει το παλαιό και να οικοδομήσει νέο σύστημα αξιών.⁶⁶

Στην δεύτερη υποκατηγορία ανήκει η λεγόμενη μαρξιστική ή επαναστατική προσέγγιση. Θεωρητικά ο μαρξισμός δίνει προτεραιότητα στην πάλη των τάξεων και ειδικά στο προλεταριάτο δηλαδή σε μία συλλογική δύναμη μέσα στην κοινωνία για την υλοποίηση του σοσιαλιστικού ή κομμουνιστικού ιδεώδους. Οι αναδειγμένοι σε μια επαναστατική φάση ως πολιτικοί ηγέτες μπορούν να αναλυθούν με την παραπάνω

⁶⁵ Στο ίδιο, σελ 323.

⁶⁶ Στο ίδιο, σελ 295.

ψυχολογική και κοινωνικοψυχολογική προσέγγιση με απώτερο στόχο να εντοπισθούν τόσο οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, στις οποίες δρα ο επαναστάτης ηγέτης, όσο και οι τραυματικές εμπειρίες της παιδικής και νεανικής ζωής, ώστε να καταδειχθεί σε ποιο βαθμό το ένα ταιριάζει με το άλλο.⁶⁷

Αυτό που θα μπορούσε να ειπωθεί είναι το ότι αν και ο μαρξισμός δεν δίνει προτεραιότητα στον ηγέτη αλλά στη συλλογική ηγεσία ωστόσο συχνά θεωρεί τον ηγέτη σημαντικό παράγοντα όχι σαν πολιτικό και καθοδηγητή μόνο αλλά και σαν παιδαγωγό και ήρωα και καμιά φορά σαν προφήτη.

Η τρίτη προσέγγιση είναι η Πραγματιστική ή Οργανωτική. Αυτή επικεντρώνεται στην οργανωτική συμπεριφορά του ηγέτη δηλαδή στην οργανωτική του δραστηριότητα που αποσκοπεί όχι μόνο στην κατάκτηση της δύναμης και της εξουσίας αλλά και στη διατήρηση του, όσο γίνεται περισσότερο. Το ενδιαφέρον του και η δράση του επικεντρώνεται στην καθημερινή πρακτική και στην οργανωτική δουλειά του.

Η εξαρτημένη μεταβλητή στην συγκεκριμένη προσέγγιση είναι η παραμονή στην εξουσία ενώ η ανεξάρτητη είναι οι τεχνικές που χρησιμοποιεί για να παραμείνει στην εξουσία. Η ιστορία και το πέρασμα του χρόνου έδειξε ότι οι ηγέτες βρέθηκαν συχνά απέναντι σε σημαντικά διλήμματα όπως χάος ή αυταρχισμός που υπαγορεύει ως ένα βαθμό τη χρήση εναλλακτικών στρατηγικών και μεθόδων διακυβέρνησης.⁶⁸

Ένα από τα σημαντικότερα καθήκοντα τους είναι η καλλιέργεια και η ανάπτυξη της λεγόμενης εθνικής ταυτότητας δηλαδή εθνικής συνείδησης, που θα υποκαταστήσει τις τοπικιστικές φυλετικές, θρησκευτικές, γλωσσικές και άλλες διαιρέσεις. Για να γίνει αυτό με επιτυχία οι ηγέτες τονίζουν συλλογικά αγαθά και σύμβολα. Η θέλησή τους για την κατάκτηση και διατήρηση της εξουσίας είναι έντονη, για τον λόγο αυτό δεν διστάζουν να χρησιμοποιήσουν όλα τα μέσα και όπλα για να πετύχουν τον στόχο τους.⁶⁹

Οι πιο συνήθεις στρατηγικές που χρησιμοποιούνται είτε μεμονωμένα είτε σε συνδυασμό είναι οι ακόλουθες:

1. Γενικά αξιοποιούν την φήμη τους ως ηγέτες, δηλαδή ως μιας προσωπικότητας που διαθέτει δύναμη να επιβληθεί. Κάποιοι προβάλλουν ιδιαίτερα την

⁶⁷ Στο ίδιο, σελ 296.

⁶⁸ Στο ίδιο, σελ 297.

⁶⁹ Στο ίδιο, σελ 297.

χαρισματική τους φυσιογνωμία τονίζοντας ότι έχουν τις «μαγικές» εκείνες ικανότητες που χρειάζεται η κοινωνία.

2. Άλλοι αφιερώνουν την προσοχή τους στην οργάνωση. Η οργανωτική αυτή προσπάθεια μπορεί να αρχίζει και να τελειώνει στο κόμμα ή αποκλειστικά στον ηγέτη. Παράλληλα οικοδομεί τον στρατό, την γραφειοκρατία, την αστυνομία ή τον συνδυασμό όλων. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί το γεγονός ότι η ανάπτυξη των προαναφερθέντων θεσμών αποτελεί πηγή νομιμοποίησης της εξουσίας τους. Οι κοινωνικό-οικονομικές αλλαγές και η ανάπτυξη οδηγούν στην κρατικοποίηση και στη μεγαλύτερη γραφειοκρατικοποίηση του συστήματος.⁷⁰
3. Μερικοί ηγέτες δίνουν έμφαση στην ύπαρξη μιας ιδεολογίας μέσω της οποίας επηρεάζονται αξίες και αντιλήψεις των πολιτών, τα σύμβολα και η δράση τους.
4. Ορισμένοι επιδίδονται απλώς στην δυσφήμιση των αντιπάλων τους και τον δελεασμό αντίπαλων οπαδών.
5. Άλλοι χρησιμοποιούν την εξωτερική πολιτική κατά τρόπο τέτοιο ώστε να ενισχύεται η θέση τους στο εσωτερικό.⁷¹

Τέλος συχνά χρησιμοποιείται η ψυχαναλυτική και ψυχοϊστορική προσέγγιση η οποία επιδιώκει την ερμηνεία της πολιτικής συμπεριφοράς του ηγέτη και της γενικότερης πολιτικής πορείας και εξέλιξής του. Έτσι η ψυχαναλυτική θεωρία με το να τονίζει την πολυπλοκότητα της ψυχικής ζωής του ατόμου επικεντρώνει κάποια ιδιαίτερη προσοχή στο άτομο, με άλλα λόγια όχι μόνο στις εμφανείς αλλά στις αφανείς λειτουργίες ή δραστηριότητές του.

Από κλινικές παρατηρήσεις π.χ. βρέθηκε, ότι οι εμπειρίες της παιδικής ηλικίας, που υπάρχουν στον καθένα, τείνουν να επηρεάζουν την κατοπινή συμπεριφορά. Η αφοσίωση, στοργή και ζεστασιά που δείχνει η μητέρα προς το παιδί τη στιγμή του θηλασμού (στοματική φάση) προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό την δυσπιστία ή ευπιστία που μπορεί το άτομο ως ενήλικο πλέον να δείξει προς τους άλλους.

Κρίσιμη θεωρείται και η επόμενη φάση κατά την οποία το παιδί δοκιμάζει την αυτονομία και ανεξαρτησία του στο βαθμό που κατορθώνει να ελέγξει τις σωματικές

⁷⁰ K.I. S. Koutsoukis, Dekmejian R. Hrair “Comparative patterns of elite recruitment, Israel, Egypt, Lebanon”, 1980, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, no. 38, σελ. 151.

⁷¹ Κουτσούκης, *Πολιτική Ηγεσία - Ηγέτες*, οπ. παρ., σελ 298.

του ανάγκες. Αν αυτό γίνεται σε συνεργασία με τη μητέρα του ή την οικογένεια το παιδί πολύ πιθανόν να αναπτύξει ως ενήλικος αυτοπεποίθηση, αυτοέλεγχο, κ.λ.π. Αν όμως η εκπλήρωσή τους γίνεται μέσα από φόβο, ντροπή ή κάποιο καταναγκασμό ή απειλή τιμωρίας τότε η αστάθεια και η αβεβαιότητα μπορούν να συνοδεύουν το ανήλικο άτομο. Στις πρώτες αυτές εμπειρίες θα προστεθούν και οι εμπειρίες των επόμενων φάσεων ανάπτυξης που θα δώσουν τη σφραγίδα τους στην προσωπικότητα του παιδιού.⁷²

Καθοριστική είναι η λεγόμενη «οιδιπόδεια φάση» ανάπτυξης του παιδιού. Στη φάση αυτή αρχίζει να διαμορφώνεται στο παιδί ένας αριθμός υποκατάστατων ψυχικών μηχανισμών προκειμένου να μπορέσει να ασκήσει έλεγχο πάνω στους γονείς, δεδομένου ότι ο ένας από αυτούς παρεμποδίζει την ερωτική έλξη που νιώθει το παιδί για τον άλλο γονέα.

Τις επιθυμίες του αυτές τις καταπιέζει αλλά αρχίζει να διερωτάται πια είναι η σχέση ανάμεσα στους δύο γονείς. Η ανακάλυψη λ.χ. που κάνει το αγόρι ότι ο πατέρας του παίρνει τη «δική του» επιθυμητή θέση στην αγάπη-έλξη για τη μητέρα δημιουργεί εχθρότητα προς τον πατέρα. Έτσι στην αγάπη προς τους γονείς έρχεται τώρα να προστεθεί η εχθρότητα προς τον ένα κι έτσι τα αισθήματα προς τον πατέρα γίνονται αμφίρροπα ή διφορούμενα, δηλαδή ενέχουν αγάπη και μίσος κάτι που είναι κοινωνικά απαράδεκτο.

Η καταπίεση αυτών των απαγορευμένων επιθυμιών δημιουργεί αισθήματα αγωνίας και κυρίως ενοχής στο παιδί. Για να μειώσει το αγόρι την ενοχή του αυτή αναπτύσσει μέσα του την εικόνα του «πατέρα τιμωρού». Αργότερα, στα επόμενα χρόνια το αγόρι αρχίζει να μιμείται τον πατέρα με το να θέλει να αποκτήσει κι αυτό τις επιδεξιότητες που ο πατέρας του έχει π.χ. γίνονται καλοί αθλητές, επιτηδεύονται κάποιο μουσικό όργανο κ.ά.⁷³

Σύμφωνα με τα παραπάνω κατανοούμε ότι τα νεότερα μέλη μιας οικογένειας αναπτύσσουν μηχανισμούς οι οποίοι έχουν εξέχουσα σημασία για την κατανόηση της προσωπικότητάς τους. Τέτοιοι μηχανισμοί είναι α) η καταπίεση των απαγορευμένων επιθυμιών, β) η ταύτιση (του αγοριού) με τον πατέρα. Με τους δύο αυτούς τρόπους ελέγχονται οι ορμές και μένουν μακριά από τη συνείδηση γ) η δημιουργία υποκατάστατου στο αίσθημα ανταγωνισμού, που νιώθει το παιδί για τον γονέα, ενώ κοινωνικά του επιβάλλεται η αγάπη. Τέτοιο υποκατάστατο μπορεί να είναι ένα

⁷² Στο ίδιο, σελ. 334

⁷³ Στο ίδιο, σελ 335

παιχνίδι που μπορεί να το κάνει ό,τι θέλει, ακόμη και να το καταστρέψει, κάτι που δε μπορεί να γίνει στον γονέα, δ) τη θέση του γονέα μπορεί να την πάρει ακόμη κάποιος σταρ του κινηματογράφου, ένας δάσκαλος, ένας αθλητής κ.λπ. τον οποίο το παιδί μπορεί να τον αντικαταστήσει (στα αισθήματά του) χωρίς να νιώθει αισθήματα ενοχής, όπως στην περίπτωση του πατέρα, ε) μια καταπιεσμένη ορμή μπορεί επίσης να προβληθεί πάνω σ' ένα αντικείμενο, το οποίο θεωρείται ότι έχει την ιδιότητα που το ίδιο το άτομο έχει ή επιθυμεί να έχει π.χ. ο εραστής που νομίζει ότι όλοι τον αγαπούν ή ο άνθρωπος που νομίζει ότι όλοι τον μισούν στ) μια ορμή μπορεί ακόμη να πάρει τη μορφή της ορθολογικοποίησης σε βαθμό που να ξεγελάει και το ίδιο το άτομο, π.χ. μια πράξη επιθετική να δικαιολογηθεί σαν αναπόφευκτη δηλαδή ότι δεν υπήρχε άλλος τρόπος ενέργειας.⁷⁴

Όλα αυτά έχουν σημαντική επίδραση κατά την διάρκεια της εφηβείας. Δηλαδή το άτομο εμφανίζει μια αυτονομία και ανεξαρτησία από τους γονείς του καλλιεργώντας φιλικούς δεσμούς που βοηθούν το άτομο να έχει αντικείμενα μίσους ή αγάπης επιτυγχάνοντας έτσι μια ψυχική ισορροπία που βοηθάει την ολοκλήρωσή του. Έρχεται δηλαδή αναπόφευκτα μια ψυχική ωρίμανση.

Ανεξάρτητα από την μεθοδολογία που ακολουθείται η σημασία του ηγέτη και η διάρκεια του βρίσκονται πάντα στη μάζα που τον ακολουθεί. Η ανάγκη της μάζας είναι αυτή που αντιστοιχεί σε έναν ηγέτη και οδηγό ο οποίος θα πρέπει να ανταποκρίνεται σε αυτή με προσωπικές ιδιότητες. Θα πρέπει να είναι σε θέση να αφυπνίσει την πίστη στη μάζα και να διαθέτει μια ισχυρή, επιβλητική θέληση.⁷⁵

Ο ρόλος που παίζουν οι αρχηγοί και οι «οδηγητές στο σχηματισμό της μάζας προέρχεται από το γεγονός ότι τα άτομα αυτά είναι φορείς ορισμένων χαρακτηριστικών και από το ότι είναι πιο «αδίστακτοι» και αποφασιστικοί. Τον ίδιο ρόλο συσπειρώσεις παίζουν οι ιδέες, τα αντικείμενα αλλά αυτό που χρειάζεται πάντα είναι η Παρουσία ενός ή και περισσότερων ατόμων, γιατί τελικά η ταυτότητα ενός ανθρώπου σχηματίζεται μόνο μέσω της ιδεοποίησης και της ταύτισης με έναν άλλο άνθρωπο.⁷⁶

Στους πρωτόγονους λαούς ο νεκρός, ο ξένος και ο βασιλιάς (ή αρχηγός εδώ) είναι ιερά πρόσωπα και προκαλούν τα ίδια αμφίρροπα αισθήματα θαυμασμού και

⁷⁴ Στο ίδιο, 335-336.

⁷⁵ Σίγκμουντ Φροϋντ, *Ψυχολογία των Μαζών και Ανάλυση του Εγώ*, επιμέλεια Θάνος Λίποβατς, Αθήνα 1994, εκδ. **Επίκουρος**, Β' Έκδοση, σελ. 23.

⁷⁶ Θάνος Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού*, εκδόσεις **Οδυσσέας**, Αθήνα Απρίλιος 2003, Δ' Έκδοση, σελ. 84.

φόβου ενώ η φανατική προσήλωση στον αρχηγό μπορεί ν' αλλάξει στο αντίστροφο αίσθημα ξαφνικά και να οδηγήσει στην εκτέλεση του, αν δημιουργηθεί η εντύπωση ότι ο αρχηγός δεν έχει πια το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, την πηγή χαρίσματος και μαγικής, δηλαδή υπνωτικής δύναμης και εξουσίας. Αρχικά αυτή η δύναμη είχε δύο όψεις: είναι τόσο σωματική όσο και πνευματική ισχύς.⁷⁷

Η σχέση άλλωστε μεταξύ αρχηγού και οπαδού μέσα στη μάζα είναι μια υπνωτική σχέση υποβολής. Θέληση έχει μόνο ο αρχηγός και αυτή προσκρούει στα όρια της ηθικής συνείδησης του οπαδού, αν αυτός έχει αναπτύξει μια τέτοια συνείδηση. Όπως και στον υπνωτισμό, ο οπαδός υποτάσσεται στον αρχηγό και πείθεται κάθε φορά από τα επιχειρήματά του, δεν τολμάει να τον εγκαταλείψει γιατί βρίσκει σ' αυτόν εκείνες τις ιδιότητες που θαυμάζει.⁷⁸

E. Κριτική.

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω το πολύπλοκο θέμα της ηγεσίας απαιτεί τουλάχιστον στην συγκεκριμένη περίπτωση, πολύπλευρη και συνδυαστική ανάλυση. Η πληθωρική, σημαντική και χαρισματική προσωπικότητα του Κεμάλ Ατατούρκ απαιτεί μια ανάλυση που θα περιέχει όλες τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις που προαναφέρθηκαν ενώ ταυτόχρονα θαδειχθεί ότι ο ηγέτης αυτός είναι ένα αμάγαμα χαρισματικής και επαναστατικής ηγεσίας.

Στην συγκεκριμένη έρευνα θα γίνει συστηματική προσπάθεια μελέτης και ανάλυσης της ηγετικής αυτής προσωπικότητας χρησιμοποιώντας όλα τα υπάρχοντα θεωρητικά στοιχεία. Η συνολική αυτή προσπάθεια θα γίνει με σκοπό να αποκαλυφθεί το εύρος και η διορατικότητα του πολιτικού αυτού ηγέτη. Η παρουσίαση στοιχείων της προσωπικότητας του, του έργου του, της αντίληψης που είχε για την πραγματικότητα την οποία βίωνε καθώς και η ανυπέβλητη αγάπη για το έθνος του δεν θα αποτελέσει μία απλή αναπαραγωγή των γεγονότων. Η κριτική σκέψη θα διατρέχει την έρευνα με σκοπό να γίνουν κατανοητά σε βάθος τα κίνητρα και οι πράξεις του τόσο κατά την διάρκεια του απολυτρωτικού αγώνα όσο και κατά την διάρκεια της ίδρυσης της Τουρκικής δημοκρατίας και του μεταρρυθμιστικού του έργου.

⁷⁷ Λίποβατς, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού*, εκδ. **Οδυσσεύς**, όπ. παρ., σελ. 85.

⁷⁸ Στο ίδιο, σελ 88.

Για την ολοκληρωμένη διεκπεραίωση της έρευνας αυτής θα χρησιμοποιηθούν βιβλία αξιολογών μελετητών που προσέφεραν και προσφέρουν με το έργο τους στην μελέτη τόσο της ηγεσίας όσο και αξιολογών προσωπικοτήτων. Χρησιμοποιούνται συγγράμματα που αναφέρονται στο φαινόμενο της ηγεσίας αναλυτικά καλύπτοντας όλες τις πτυχές και τους τύπους αυτής.

Η πολύπλευρη ηγετική προσωπικότητα του Κεμάλ Ατατούρκ θα αναλυθεί τόσο μέσα από βιογραφίες όσο και μέσα από ιστορικά συγγράμματα. Για την ολοκληρωμένη κατανόηση της προσωπικότητάς του θα γίνει ιστορική αναφορά στην περίοδο πριν τα χρόνια της ανάδειξής του. Στόχος είναι η κατανόηση τόσο των ιστορικών γεγονότων όσο και του κλίματος που επικρατούσε κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Με τον τρόπο αυτό θα γίνει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση της ψυχοσύνθεσης του ηγέτη, της πορείας του, των πράξεων του, των μέτρων και μεταρρυθμίσεων που ουσιαστικά επέβαλε για να δημιουργηθεί έτσι το νέο τουρκικό κράτος.

IV. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΣΕ ΗΓΕΤΙΚΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΟΥ ΚΕΜΑΛ ΑΤΑΤΟΥΡΚ

A. Η κατάσταση πριν από την γέννηση του Κεμάλ

Στο σημείο αυτό της έρευνας απαραίτητο είναι να γίνει εκτενής αναφορά στο πολιτικό κλίμα, τόσο εσωτερικό όσο και εξωτερικό, που επικρατούσε στην Οθωμανική αυτοκρατορία λίγο πριν την γέννηση του Κεμάλ Ατατούρκ. Τα προβλήματα που υπήρχαν αλλά και τα σημαντικά γεγονότα, που δεν μπορούσε πλέον να ελέγξει η κεντρική εξουσία, είχαν διογκωθεί σε μεγάλο βαθμό. Οι προσπάθειες αναβίωσης ήταν μάλλον απελπισμένες και τελικά αποτυχημένες. Σκοπός της ηγεσίας ήταν η στροφή προς την δύση αλλά με μεθόδους που δεν πρόδιδαν κανένα στοιχείο οργάνωσης. Προέβησαν σε σωρεία μεταρρυθμίσεων που προκάλεσαν αντιδράσεις τόσο σε εσωτερικό όσο και σε εξωτερικό επίπεδο.

Αναλυτικά, οι μεταρρυθμίσεις ξεκίνησαν στο τέλος του 18^{ου} αρχές 19^{ου} αι. επί εποχής Μαχμούτ Β΄. Η εκκοσμίκευση προωθήθηκε από την ίδια την οθωμανική αυτοκρατορία και μεταφράστηκε σε μία προσπάθεια ενίσχυσης της κοσμικής εξουσίας του μονάρχη μέσα από την ενεργοποίηση της σημασίας των κοσμικών νόμων (κανούν) σε βάρος της σαρία σε μια προσπάθεια διατήρησης και αναγέννησης της αυτοκρατορίας.⁷⁹

Εκτός από την πολιτική διάσταση του προβλήματος που διαφαίνονταν πίστευαν, ότι ένας από τους βασικότερους λόγους της ανάπτυξης της Δύσης ήταν η οικονομία. Συγκεκριμένα, ο πλούτος, η βιομηχανία και ιδιαίτερα οι επιστήμες. Ο δρόμος προς τα Τανζιμάτ φάνταζε ως η μοναδική λύση, που όμως αποδείχθηκε απεγνωσμένη αφού τα αποτελέσματα ήταν μόνο επιφανειακά και τελικά δεν έπεισαν την Δύση.

Η πρώτη προσπάθεια έγινε με το διάταγμα του Gullhane το 1839 ή *Το Διάταγμα του Περιπτέρου των Ρόδων*. Κύριος στόχος ήταν η εξασφάλιση ίσων δικαιωμάτων και ελευθερίας για όλους. Οι αρχές του διατάγματος ήταν η ασφάλεια της ζωής, της τιμής και της περιούσιας των υπηκόων, κατάργηση της εκμίσθωσης φόρων –και όλων των

⁷⁹ Σία Αναγνωστοπούλου, *Τουρκικός Εκσυγχρονισμός, Ισλάμ και Τουρκοκύπριοι στη Δαιδαλώδη Διαδρομή του Κεμαλισμού*, Μάρτιος 2004, **Βιβλιόγραμμα**, σελ. 42-43.

ατασθαλιών που συνδέονταν με εκείνη- τακτική στρατολόγηση στις ένοπλες δυνάμεις, δίκαιη και δημόσια δίκη ατόμων που κατηγορούνται για αδικήματα, και ισότητα των ατόμων κάθε θρησκείας στην εφαρμογή των νόμων. Η τελευταία αυτή διευκρίνιση ήταν και η πιο σημαντική από όλες εφόσον ερχόταν σε ρήξη με την παλαιά ισλαμική παράδοση.⁸⁰

Πίσω όμως από τις ιδέες του κεντρικού ελέγχου, της γραφειοκρατίας, της υπεροχής του δικαίου και της ισότητας κρυβόταν η ιδέα της Ευρώπης, ως το υπόδειγμα σύγχρονου πολιτισμού και της οθωμανικής αυτοκρατορίας, ως του εταίρου της. Το γεγονός ότι οι σουλτάνοι ήθελαν να είναι αρεστοί στους ηγέτες της Ευρώπης φαίνεται από το ότι μόλις εξέδωσαν το διάταγμα του Γκιουλχανέ, το κοινοποίησαν στους πρέσβεις των φιλικών δυνάμεων.

Επιπλέον, την περίοδο αυτή, γίνονταν σημαντικές προσπάθειες ανάπτυξης της εκπαίδευσης (προσπάθεια ίδρυσης πανεπιστημίου, πρωτίστως όμως οργάνωση της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης), ανάπτυξη του τύπου (οι πρώτες εφημερίδες κάνουν την εμφάνισή τους), της λογοτεχνίας και της ποίησης. Συγκεκριμένα, ο Αμπντούλ Χαμίτ πίστευε στην διάδοση της παιδείας και της δικαιοσύνης ως μοναδική θεραπεία του μεγάλου ασθενή, δηλαδή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Τα μέτρα που έλαβαν για την εκπαίδευση υπήρξαν αποτελεσματικά. Τον Μάρτιο 1845 μια εγκύκλιος διόριζε επιτροπή επτά ατόμων ειδικών σε θέματα δικαστικής, στρατιωτικής και πολιτικών επιστημών προκειμένου να μελετήσουν τις υπάρχουσες σχολές και να προετοιμάσουν το έδαφος για νέες.

Τον Αύγουστο 1846 η επιτροπή υπέβαλε μια αναφορά που πρότεινε τη σύσταση οθωμανικού κρατικού πανεπιστημίου, σύστημα πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και μόνιμο Συμβούλιο Δημόσιας Εκπαίδευσης.

Η δημιουργία πανεπιστημίου και ενός δικτύου σχολών ήταν ένα εγχείρημα πολύ δύσκολο το οποίο απαίτησε πολλά χρόνια δουλειάς και την αντιμετώπιση πολλών προβλημάτων. Πανεπιστήμιο τελικά δεν ιδρύθηκε.

Τα σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης δημιουργήθηκαν με αργοπορία (υπήρχαν 6 σχολεία με 870 μαθητές μέχρι τα μέσα του αιώνα).

Σημαντικό γεγονός ωστόσο αποτέλεσε η δημιουργία Συμβουλίου Δημόσιας Εκπαίδευσης που μετεξελίχθηκε σε Υπουργείο.

⁸⁰ Bernard Lewis, *Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας, Τόμος 1, Τα στάδια της ανάδυσης*, σειρά: Μεσανατολικές σπουδές AP.3/1, Οθωμανική /Τουρκική Ιστορία, Αθήνα 2001, **Παπαζήσης**, σελ 240.

Οι αλλαγές αυτές ήταν σημαντικές καθώς φρόντισαν να τονίσουν τον πρωταρχικό ρόλο που θα έπαιζε η θρησκεία στην εκπαίδευση «η πρώτη από τις αναγκαιότητες στη ζωή» όπως ανέφερε η εγκύκλιος του Μαρτίου 1845.

Αποτέλεσμα των διαδικασιών αυτών ήταν η δημιουργία νέων σχολών, με καθηγητές και πρόγραμμα σπουδών έξω από τον έλεγχο των ουλεμάδων⁸¹ και της θεολογίας κάτι που το επιβεβαίωσε η δημιουργία Υπουργείου Παιδείας.⁸²

Το διάταγμα του «Περιπτέρου των Ρόδων» ήρθε να συμπληρώσει το Μεταρρυθμιστικό Διάταγμα του Islahat, το 1856. Αυτό προέβλεπε ότι όλοι οι κάτοικοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι Οθωμανοί υπήκοοι ανεξαρτήτως θρησκεύματος, δίνονταν προνόμια στα μέλη των θρησκευτικών κοινοτήτων γνωστών ως μιλέτ και όχι μόνο στους θρησκευτικούς ηγέτες, προβλέπονταν μισθοδοσία για όλους τους κληρικούς, ιδρύονταν μικτά συμβούλια στα οποία συμμετείχαν κληρικοί αλλά και η αριστοκρατία των εν λόγω θρησκευτικών κοινοτήτων, προβλεπόταν ότι ένας αντιπρόσωπος από κάθε θρησκευτική κοινότητα θα συμμετείχε στις διασκέψεις του ντιβανιού σε θέματα που αφορούσαν όλους τους υπηκόους. Καθορίζονταν ανεξιθρησκία για όλους, αποδυναμώνονταν οι ουλεμάδες, τα βακούφια (θρησκευτικά ιδρύματα) θέτονταν κάτω από τον οικονομικό έλεγχο του κράτους, προβλεπόταν καθολική στράτευση όλων των υπηκόων, πρόσβαση όλων των πολιτών σε θέσεις της δημόσιας υπηρεσίας για όλους τους πολίτες, κατάργηση του τιμαριωτικού συστήματος και των ιλιτζάμ (φόρος), δυνατότητα ιδιοκτησίας γης, κατάργηση του κεφαλικού φόρου, ίδρυση μικτών δικαστηρίων και εκσυγχρονισμός όσον αφορά τις ποινές φυλάκισης.

Όλες οι μεταρρυθμίσεις κρίθηκαν από τους ευρωπαίους επιφανειακές. Πίστευαν ότι υπήρχε μεγάλο χάσμα μεταξύ των διαταγμάτων και της πραγματικότητας. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι οι μεταρρυθμίσεις του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα ήταν αυτές που προετοίμασαν το έδαφος για τις αλλαγές που ακολούθησαν.

Έτσι οι μεταρρυθμίσεις των Τανζιμάτ κρίθηκαν απαραίτητες όχι μόνο επειδή τις επέβαλε το εσωτερικό πολιτικό κλίμα αλλά επιπλέον διότι οι εξωτερικές σχέσεις με τις Μεγάλες δυνάμεις ήταν ήδη έκρυθμες. Χώρες όπως η Αγγλία, η Γερμανία, η Ιταλία είχαν άμεσα συμφέροντα και για δικούς της λόγους η καθεμία ξεχωριστά πίεζε την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

⁸¹ Ουλεμάδες: ο πληθυντικός τύπος της αραβικής λέξης «ααλίμ» (alim) που σήμαινε τον σοφό, τον μουσουλμάνο νομοδιδάσκαλο.

⁸² Lewis, *Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας, Τόμος 1, Τα στάδια της ανάπτυξης*, όπ. παρ., 251-252.

Αρχικά η Βρετανία, κατά την δεκαετία του 1830 προσπάθησε να ενδυναμώσει την θέση της σε περιοχές της Ανατολής και ιδιαίτερα στον Περσικό Κόλπο και την Αραβία. Βασικός της στόχος ήταν να προστατεύσει τα συμφέροντά της στο δρόμο για την Ινδία, αν και πρωτίστως θα έπρεπε να αλλάξει ή τουλάχιστον να ρυθμίσει την πολιτική της απέναντι στο Μωχάμετ Άλη της Αιγύπτου.

Για την αντιμετώπιση του Μωχάμετ Άλη η Αγγλία είχε προχωρήσει σε συνεργασία με τη Ρωσία, η οποία όμως στα μέσα του 19^{ου} αι. αντιμετώπιζε προβλήματα. Συγκεκριμένα, το 1854 οι μεταξύ τους σχέσεις διεκόπησαν και ξέσπασε ο Κριμαϊκός Πόλεμος. Αν και φαινομενικά ο Κριμαϊκός πόλεμος ήταν ένας ευρωπαϊκός πόλεμος το βασικό κίνητρό του ήταν το γόητρο. Σκοπός της Ευρώπης ήταν να διαλύσει ή να αποδυναμώσει την συμμαχία στην οποία είχαν προβεί η Ρωσία, η Πρωσία και η Αυστρία. Ο λόγος ήταν ότι απειλούνταν τα συμφέροντά τους στην περιοχή και επιπλέον η συμμαχία αυτή κυριαρχούσε έναντι όλων των ευρωπαϊκών συνθηκών μέχρι και το 1815. Τα αίτια του πολέμου εντοπίζονται κυρίως στη διαμάχη Γαλλίας και Ρωσίας. Ήθελαν να αποσπάσουν ευνοϊκή πολιτική υπέρ των Καθολικών και Ορθόδοξων στους Ιερούς Τόπους της Παλαιστίνης καθώς και επιπλέον ρωσικά προνόμια για τους ορθόδοξους πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι Οθωμανοί νιώθοντας την εκμετάλλευση προσπάθησαν μέσω του πολέμου (Οκτώβριος 1853) να διατηρήσουν την κυριαρχία και ανεξαρτησία τους, όταν η Ρωσία είχε καταλάβει το Πριγκιπάτο της Μολδαβίας και της Βλαχίας.⁸³

Ο Κριμαϊκός Πόλεμος ολοκληρώθηκε με την υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης του Παρισιού (30 Μαρτίου 1856). Από την συνθήκη αυτή δυσαρεστήθηκε η Ρωσία η οποία προσπαθούσε να καταστήσει τελείως άκυρους τους σχετικούς με την Μαύρη Θάλασσα όρους της συνθήκης, η οποία όριζε την Μαύρη Θάλασσα ως ουδέτερη ζώνη και είχε αποστρατιωτικοποιήσει τις ακτές της. Ούτε η Ρωσία ούτε η Οθωμανική αυτοκρατορία μπορούσαν να διατηρούν πολεμικά πλοία στη Μαύρη Θάλασσα, εκτός από λίγα ελαφρά σκάφη που επιτρέπονταν στην καθεμία, μέσω μιας χωριστής συμφωνίας που είχε γίνει από το σουλτάνο και τον τσάρο. Έτσι, ο σουλτάνος διατήρησε τον «αρχαίο κανόνα» της αυτοκρατορίας του, ο οποίος

⁸³ Αλέξανδρος Σ. Κούτσης, *Μέση Ανατολή Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική Ανάπτυξη*, Αθήνα 1992., τόμος Α' εκδόσεις Παπαζήση, σελ.28.

απαγόρευε στα ξένα εμπόλεμα πλοία να περνούν από τα Δαρδανέλια και τον Βόσπορο όσο η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρισκόταν σε ειρήνη.⁸⁴

Σύμφωνα λοιπόν με τους όρους της συνθήκης, η Ρωσία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα μπορούσαν να διατηρούν ναυτικές δυνάμεις στη Μαύρη Θάλασσα και να εγκαθιστούν οπλοστάσια οπουδήποτε ήθελαν στις ακτές της. Όπως και πριν τα Δαρδανέλια και ο Βόσπορος ήταν κλειστά για τα ξένα πολεμικά πλοία, αλλά τώρα ο σουλτάνος θα μπορούσε να ανοίγει τα Στενά, εν καιρώ ειρήνης, για τα πλοία των φιλικών και συμμαχικών δυνάμεων.⁸⁵ Επιπλέον όμως η Οθωμανική Αυτοκρατορία κλήθηκε να παραχωρήσει μεταρρυθμίσεις υπέρ των ορθόδοξων πληθυσμών που ζούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Η δυσαρέσκεια της Ρωσίας που έγινε ορατή μετά το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου δεν ήταν η μόνη. Φανερή ήταν η απογοήτευση και της Γαλλίας η οποία σύρθηκε στον πόλεμο μετά από τις απαιτήσεις του Ναπολέοντα Γ΄ προσπαθώντας έτσι να ανακτήσει την εύνοια των Γάλλων καθολικών υπερασπιζόμενος τις αξιώσεις της Καθολικής Εκκλησίας στην Εγγύς Ανατολή. Η Γαλλία βγήκε από τον πόλεμο αποφασισμένη να ξαναχαράξει το χάρτη της Ευρώπης πάνω σε εθνικές γραμμές. Επομένως το προϊόν που θα εξήγαγε ο Ναπολέον Γ΄ ήταν ο εθνικισμός. Επικαλούμενος έτσι το δόγμα των εθνοτήτων είχε το όραμα της αναδιοργάνωσης της Ευρώπης πάνω σε εθνικές και ομοσπονδιακές γραμμές.⁸⁶

Πουθενά ο εθνικισμός δεν θα μπορούσε να δείξει το διαβρωτικό του πρόσωπο όσο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία η οποία ήταν ένα πολυφυλετικό, πολυθρησκευτικό, πολύγλωσσο αλλά και πολυεθνικό συνοθύλευμα. Το πόσο σημαντική ήταν η δράση του εθνικισμού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία φαίνεται από το γεγονός ότι μέχρι σήμερα η διάλυσή της αποδίδεται, μεταξύ άλλων, στην ανομοιογένειά της.

Η περίοδος μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο στράφηκε προς την κατάκτηση του Καυκάσου και στην επέκταση της αυτοκρατορίας στο Τουρκεστάν. Η περίοδος αυτή ολοκληρώθηκε για την Ρωσία με την κυριαρχία στη Μαύρη Θάλασσα το 1870.⁸⁷

Οι προσπάθειες των Οθωμανών να περιορίσουν τις αντιδράσεις στα Βαλκάνια προκάλεσαν μια πιο ισχυρή εξωτερική αντίδραση. Στην Αυστρία και την Ρωσία η

⁸⁴ Βαμίκ ΝΤ. Βολκάν & Νόρμαν Ίτσκοβιτς, *Ατατούρκ, Μια Ψυχογραφία*, Αθήνα 2003, εκδόσεις **Καστανιώτη**, σελ. 35.

⁸⁵ Βολκάν & Ίτσκοβιτς, *Ατατούρκ, Μια Ψυχογραφία*, όπ. παρ. σελ. 36.

⁸⁶ Στο ίδιο, σελ. 36.

⁸⁷ M.E Yapp., *History of the Near East*, editor **Professor P.M. Holt**, σελ. 73-77.

κοινή γνώμη διαχωρίστηκε σύμφωνα με τον τρόπο αντιμετώπισης της κρίσης. Και οι δύο χώρες αποζητούσαν την διατήρηση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας γιατί αυτό ήταν σύμφωνο με τα συμφέροντά τους. Έτσι η Αυστρία ζήτησε τον έλεγχο της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης ενώ η Ρωσία αρκέστηκε στους Σλάβους ούτως ώστε να αποδεσμεύσει τα Βαλκάνια από την Οθωμανική κυριαρχία. Στις 13 Μαΐου 1876 η Αυστρία και η Ρωσία προχώρησαν σε περαιτέρω μεταρρυθμίσεις.⁸⁸

Η αντίδραση των Βρετανών ήταν έντονη. Προχώρησαν σε μια δυναμική εξωτερική πολιτική που διέκρινε ως πιθανή την περίπτωση πολέμου μεταξύ Ρωσίας και Βρετανίας. Η στάση τους άλλωστε καθοριζόταν από την ανάγκη προστασίας της γραμμής προς την Ινδία. Μετά από τις πιέσεις που δέχτηκε η Ρωσία μία νέα συμφωνία καθορίστηκε από το Συνέδριο του 1878 στο Βερολίνο που αφαιρούσε αρκετές από τις εδαφικές κτήσεις της Ρωσίας στη Μικρά Ασία. Αναλυτικά, α) η Ρωσία αποκτά ορισμένα εδάφη στο βορειοανατολικό τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, β) η Σερβία, η Ρουμανία και το Μαυροβούνιο ανακηρύσσονται ανεξάρτητα κράτη και γ) μια μικρότερη σε μέγεθος Βουλγαρία αποκτά αυτονομία υπό την οθωμανική κυριαρχία.⁸⁹

Η κρίση αυτή που αναπτύχθηκε από το 1875 έως το 1878 έφερε πολλές σημαντικές επιπτώσεις πρώτα στις Βαλκανικές χώρες οι οποίες είχαν κερδίσει σημαντικά πλεονεκτήματα σε εδαφικές κτήσεις και κύρος. Δεύτερον, το πνεύμα ενός απογοητευτικού εθνικισμού έκανε την εμφάνισή του στην Ασία.

Γενικότερα η δεκαετία 1869-1878 περιλαμβάνει το Ανατολικό Ζήτημα όπως προϋπήρχε και την νέα του όψη, αν θα μπορούσε κανείς να την ονομάσει έτσι. Παλαιότερα, αυτό που ήθελαν ήταν η διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως παράγοντα σταθερότητας στην Ανατολή. Το άνοιγμα όμως της διώρυγας του Σουέζ αποδυνάμωσε το ρόλο της Κωνσταντινούπολης στην Εγγύς Ανατολή με αποτέλεσμα την στροφή προς την Αίγυπτο και την ανατολική Μεσόγειο. Η ρωσική κυριαρχία στη Μαύρη Θάλασσα ολοκληρώθηκε το 1870 και μαζί με αυτήν σηματοδοτείται το τέλος του Κριμαϊκού συστήματος από το οποίο οι ευρωπαϊκές δυνάμεις έδωσαν ζωή στην αυτοκρατορία. Οι γάλλοι ηττήθηκαν από την Γερμανία το 1871, με αποτέλεσμα να υποστηρίξουν το μεταρρυθμιστικό κίνημα στην αυτοκρατορία. Σταδιακά το παλαιό σύστημα της αυτονομίας και τα ημιαυτόνομα κράτη αντικαταστάθηκαν από ένα καθεστώς πλήρους ανεξαρτησίας ενώ αυτοί που είχαν κερδίσει ένα ποσοστό

⁸⁸ Στο ίδιο, σελ. 77.

⁸⁹ Κούτσης, *Μέση Ανατολή Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική Ανάπτυξη*, όπ. παρ., σελ. 29.

αυτονομίας θεωρήθηκε ότι θα εξελισσότουσαν σύντομα σε απολύτως ανεξάρτητα κράτη. Στη νέα περίοδο του ανατολικού ζητήματος το κυρίαρχο θέμα ήταν η εύρεση ενός σταθερού αντικαταστάτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην νοτιοανατολική Ευρώπη και πέρα από αυτό να θεωρήσουν με ποιο τρόπο και αν η αυτοκρατορία είχε διάρκεια στην Ασία.⁹⁰

Το σημαντικότερο όλων αναμφισβήτητα ήταν η δημιουργία αυτόνομων, ανεξάρτητων κρατών που στάθηκαν απέναντι στην οθωμανική δύναμη. Μέχρι το 1878 η συνοχή της αυτοκρατορίας στηρίζονταν από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις όπως ήταν η Αγγλία, η οποία έβλεπε ότι το κλειδί στην Εγγύς Ανατολή ήταν η Κωνσταντινούπολη και τα Στενά εμποδίζοντας την ρωσική επιρροή και κατοχή εδαφών. Οι συμφωνίες της Μεσογείου (1887) οι οποίες ενέπλεξαν την Βρετανία, Αυστρία και Ιταλία και συνάντησαν αντιδράσεις από την Γερμανία είχαν ως κύριο στόχο τη διατήρηση του ελέγχου των Στενών και την αποτροπή του ρωσικού ελέγχου. Η συνεργασία Γαλλίας - Ρωσίας στα Στενά, καθώς και η κυριαρχία τους σε αυτά, άρχισε να απειλείται από το γαλλικό στόλο. Έτσι αντιμετωπίζοντας την πιθανότητα να χάσουν τα συμφέροντά τους στην περιοχή, στράφηκαν προς την Αίγυπτο και τον έλεγχο της διώρυγας του Σουέζ. Με τον τρόπο αυτό η Αγγλία έπαυσε να διεκδικεί την εσωτερική συνοχή και διατήρηση της αυτοκρατορίας αφού είχε στραφεί αλλού.⁹¹

Στο σημείο αυτό θα μπορούσε να αναφερθεί ότι έως και το 1914 ένας από τους καθοριστικούς λόγους που οι Μεγάλες Δυνάμεις διατήρησαν την πολιτική αυτή απέναντι στην Ανατολή ήταν κατά βάση το κύρος. Η ακεραιότητα της οθωμανικής αυτοκρατορίας ήταν κάτι από το οποίο οι Μεγάλες Δυνάμεις μπορούσαν να επωφεληθούν και να εξισορροπήσουν η καθεμία ξεχωριστά το γόητρό της.

Β Η γέννηση του Κεμάλ

Ο Κεμάλ γεννήθηκε στην Θεσσαλονίκη την εποχή που η πόλη ήταν ένα από τα σημαντικότερα επαρχιακά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Παρά την σημαντικότητα της προσωπικότητας αυτής όλα τα στοιχεία της γέννησης του παραμένουν σκοτεινά. Αν και η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν γραφειοκρατική δεν κρατούσε συστηματικά αρχεία για τέτοιου είδους λεπτομέρειες. Κανένα επίσημο

⁹⁰ Yapp., *History of the Near East*, όπ. παρ., σελ. 82.

⁹¹ Στο ίδιο. σελ 88

έγγραφο για την ημερομηνία της γέννησής του δεν έχει αποκαλυφθεί ούτε έχει βρεθεί κάποια ανεπίσημη έστω καταγραφή της γέννησής του, παρά το γεγονός ότι οι μωαμεθανοί Τούρκοι εξακολουθούσαν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα να καταγράφουν σημαντικά γεγονότα του κύκλου της ζωής από την γέννηση έως τον θάνατο, στο οικογενειακό αντίτυπο του Κορανίου ή σε κάποιο άλλο πολύτιμο βιβλίο. Παρ' όλα αυτά σύμφωνα με πληροφορίες και εικασίες ο Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ γεννήθηκε το 1881 ή πιο συγκεκριμένα κατά την διάρκεια του χειμώνα του 1880-1881. Η πληροφορία αυτή στηρίζεται σε μια μαρτυρία της μητέρας του η οποία ανέφερε ότι γέννησε τον γιο της κατά την διάρκεια της περιόδου που είναι γνωστή στην Θεσσαλονίκη ως το «σαραντάμερο της παγωνιάς», οι πιο κρύες σαράντα μέρες του χειμώνα.⁹²

Η Θεσσαλονίκη την περίοδο εκείνη έσφυζε από ζωή. Οι γλώσσες που μιλούσε ο λαός ήταν πολλές: τουρκικά, ισπανοεβραϊκά, ελληνικά, γαλλικά, βλάχικα, ιταλικά και βουλγαρικά. Στα βόρεια βρίσκονταν οι τουρκικές συνοικίες, δηλαδή στην περιοχή από τον σημερινό Άγιο Δημήτριο έως το Επταπύργιο. Άλλωστε στα πλαίσια της περιοχής αυτής γεννήθηκε και ο Κεμάλ Ατατούρκ. Εκεί έμεναν κυρίως πληθυσμοί με υψηλό εισόδημα αλλά δεν έλλειπαν και οι οικογένειες κλειστής οικιακής οικονομίας. Σε γενικές γραμμές οι κάτοικοι της Θεσσαλονίκης ήταν χωρικοί και ασχολούνταν με την γη ή την κτηνοτροφία.⁹³

Η αύξηση του πληθυσμού που παρατηρείται κυρίως τόσο στα 1840 όσο και στα 1880 εντάσσεται σε μια γενικότερη περίοδο αύξησης του πληθυσμού που διήρκεσε από το 1830 έως το 1910 και έδωσε οικονομική ώθηση στην πόλη. Η πολυπληθέστερη κοινότητα ήταν η ισραηλιτική ενώ η τουρκική αποτελούσε το 30% του πληθυσμού. Την περίοδο αυτή η Θεσσαλονίκη γίνεται πρακτορείο πρώτιστα της οικονομικής διεξόδου της αναπτυσσόμενης Ευρώπης ενώ παράλληλα προωθείται η εμπορευματική παραγωγή. Το 1860 ο αυστριακός τραπεζικός οίκος Χιρς ανέλαβε ένα πλατύ πρόγραμμα επενδύσεων στον μακεδονικό χώρο ενώ το 1881 αρχίζει η σύνδεση της πόλης σιδηροδρομικά, το 1888 με την Ευρώπη, το 1893 με την Φλώρινα και το Μοναστήρι ενώ το 1896 συνδέεται με την Κωνσταντινούπολη.⁹⁴ Παρόμοια οικονομική άνοδος και ανάπτυξη έρχεται και από τους θαλάσσιους δρόμους. Σημαντική είναι επίσης, την περίοδο γύρω στα 1830, η ανάπτυξη των γραμμών και

⁹² Βολκάν & Τσκοβιτς, *Ατατούρκ, Μια Ψυχογραφία*, όπ. παρ, σελ. 51.

⁹³ Κωστής Μοσκόφ, *Θεσσαλονίκη 1700-1912, Τομή της Μεταπρατικής Πόλης*, Αθήνα 1974, εκδ. **Στοχαστής**, σελ. 19.

⁹⁴ Στο ίδιο, σελ. 63.

της παιδείας. Επιπλέον αναπτύσσονται φιλανθρωπικά ιδρύματα συντεχνίες και τυπογραφεία.⁹⁵

Η μουσουλμανική κοινότητα αυξήθηκε με την προσχώρηση σε αυτήν των Ντονμέδων, Εβραίων οι οποίοι ομαδικά αλλαξοπίστησαν ασπαζόμενοι το Ισλάμ. Το γεγονός αυτό έδωσε ώθηση στη μουσουλμανική κοινότητα ενώ χάρη σε αυτούς η οθωμανική ηγεμονική τάξη αποκτά επαφές με εβραϊκό και ευρωπαϊκό πολιτισμό.⁹⁶

Το γεγονός της εισροής του ευρωπαϊκού στοιχείου τόσο στην καθημερινή όσο και στην οικονομική ζωή της πόλης επέφερε αλλαγές. Η ευρωπαϊκή ηγεμόνευση προκάλεσε διαστρέβλωση στις εσωτερικές ταξικές και εθνικές αντιθέσεις. Οι αντιθέσεις είχαν εθνική και κοινωνική χροιά γεγονός που προκάλεσε την ενδυνάμωση της τουρκικής εθνικιστικής ιδεολογίας περί τα 1890 η οποία και επικεντρώθηκε στην Θεσσαλονίκη.⁹⁷

Πέρα από το οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον της Θεσσαλονίκης –που συνοπτικά παρουσιάστηκε παραπάνω- η οικογενειακή ζωή στη Θεσσαλονίκη τιμούσε τις παραδόσεις της πατριαρχικής, πατρογραμμικής και πατροτοπικής οικογένειας. Κάτω από την ίδια στέγη ζούσαν περισσότεροι άνθρωποι από αυτούς της πυρηνικής οικογένειας, δηλαδή συγγενείς και αρκετές γενεές. Μέσα στα πλαίσια αυτά μοιράζονταν μια ομαδική ιδέα για τον εαυτό τους. Το κάθε μέλος αποτελούσε, ως ένα βαθμό, την ψυχολογική επέκταση των άλλων και όλοι ήταν εξαρτημένοι από τον διαπροσωπικό ιστό για την άντληση υποστήριξης και συναισθηματικής φροντίδας. Μοιράζονταν τα οικονομικά, κοινωνικά, συναισθηματικά προβλήματα έχοντας μια κοινή αντιμετώπιση. Η ανάγκη του ατόμου για αυτοεπιβεβαίωση ήταν δευτερεύουσα σε σχέση με την ταύτιση των ατόμων μέσα στα πλαίσια της οικογένειας αυτής. Το κάθε μέλος μοιράζονταν τις επιτυχίες αλλά και της κακοτυχίες των άλλων μελών. Στην οικογένεια αυτή αν και πρωταρχικό ρόλο είχε ο πατέρας η μητέρα έδινε τον συναισθηματικό τόνο. Η επιρροή που ασκούσε ήταν μεγάλη. Μια νέα νύφη στην οικογένεια μπορεί αρχικά να ήταν παθητική αλλά αργότερα αποκτούσε εξουσία.⁹⁸

Μέσα σε μία τέτοια οικογένεια γεννήθηκε και ο Ατατούρκ. Η μητέρα του, Ζουμπέιντε Χανίμ μόλις σε ηλικία 15 ετών αποχωρίστηκε το σπίτι της για να κατοικήσει μαζί με τον κατά είκοσι χρόνια μεγαλύτερό της Αλή Ριζά. Η ζωή στο

⁹⁵ Στο ίδιο, σελ. 84-85.

⁹⁶ Στο ίδιο, σελ. 112.

⁹⁷ Στο ίδιο, σελ 115.

⁹⁸ Βολκάν & Ίτσκοβιτς, *Ατατούρκ, Μια Ψυχογραφία*, όπ. παρ, σελ. 55.

σπίτι της οικογένειας δεν ήταν ευνοϊκή για την νεαρή γυναίκα. Ο σύζυγός της εργαζόταν ως υπάλληλος της Οθωμανικής τελωνειακής υπηρεσίας και είχε τοποθετηθεί σε φυλάκιο στους δασώδεις λόφους στους πρόποδες του Ολύμπου στα σύνορα της οθωμανικής επικράτειας με την Ελλάδα. Το φυλάκιο αυτό με την ονομασία Πασά Κιεπρουσού βρίσκονταν 130 χλμ από την Θεσσαλονίκη και ήταν τόσο απόμερο που η άμεση οδική επικοινωνία ανάμεσα στους δύο τόπους δεν υπήρχε. Ο χρόνος που έμεναν μακριά ήταν εξαιρετικά μεγάλος με αποτέλεσμα να αποφασιστεί από τον Αλή Ριζά η μεταφορά της οικογένειας του στο βουνό. Η κατάσταση για την Ζουμπέιντε έγινε απελπιστικά άσχημη εφόσον δεν υπήρχαν τα απαραίτητα για την επιβίωση. Στην τραγική καθημερινότητά της προστέθηκε το βάρος της απώλειας ενός παιδιού, της Φατμά, για να ακολουθήσει λίγο αργότερα ο θάνατος δύο ακόμη παιδιών του Ομέρ και του Αχμέτ.⁹⁹

Η επιστροφή στην Θεσσαλονίκη και η εγκατάσταση στο ροζ σπίτι όπου φημολογείται ότι γεννήθηκε ο Μουσταφά Κεμάλ κρίθηκε απαραίτητη. Μέσα στο βαρύ αυτό κλίμα της απώλειας γεννήθηκε ο Ατατούρκ. Έθιμο της εποχής ήταν το όνομα του παιδιού να δίνει αμέσως μετά τον τοκετό ο πατέρας ή ο μεγαλύτερος άνδρας της οικογένειας. Στην περίπτωση του Ατατούρκ δεν είναι γνωστό ποιος έσκυψε στο αυτί του παιδιού και ψιθύρισε το όνομα Μουσταφά.

Οι δυσκολίες στην οικογένεια συνεχίστηκαν και αφορούσαν στην προσπάθεια του Αλή Ριζά να συνεχίσει με επιτυχία την εργασία του προσφέροντας ευημερία στην οικογένειά του. Τα προβλήματα όμως στα βουνά, που δεν ήταν άλλα από ληστείες και επιθέσεις φυγάδων, τον οδήγησαν στο να το εγκαταλείψει και να ασχοληθεί με το εμπόριο αλατιού μην έχοντας όμως καλύτερη τύχη. Έχοντας πλέον κατάθλιψη άρχισε να πίνει πολύ. Πέθανε όταν ο Κεμάλ ήταν μόλις επτά ετών.¹⁰⁰

Μέσα σε αυτό το κλίμα μεγάλωσε ο Κεμάλ έχοντας, φυσικά, τραύματα που δημιουργήθηκαν τόσο από την μητέρα του όσο και από τον θάνατο του πατέρα του ο οποίος συνέβη κατά την οιδιπόδεια φάση. Παρά την άσχημη κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει ο Αλή Ριζά λίγο πριν το θάνατό του είχε καταφέρει να μείνει στα μάτια του Κεμάλ ως εκείνος που τον βοήθησε να ακολουθήσει την παιδεία που επιθυμούσε όντας προοδευτικός άνθρωπος. Αυτό τον είχε εξιδανικεύσει στα μάτια του γιου του.

⁹⁹ Στο ίδιο, σελ. 64.

¹⁰⁰ Στο ίδιο, σελ 71.

Γ. Η εκπαίδευση του

Η εκπαίδευση στα πλαίσια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν αποτελούσε απλή υπόθεση. Το θρησκευτικό στοιχείο μάχονταν με το κοσμικό με αποτέλεσμα να εμφανίζεται συχνά ο διχασμός τόσο στα παιδιά όσο και στους γονείς. Όταν ο Μουσταφά έφτασε σε ηλικία να πάει σχολείο η Θεσσαλονίκη ήταν μία από τις πόλεις όπου υπήρχε κοσμική πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Η Ζουμπέιντε έδειχνε την έφεση της προς την θρησκεία και ήθελε να παρακολουθήσει ο Μουσταφά το παραδοσιακό θρησκευτικό σχολείο της γειτονιάς. Τα σχολεία δυτικού τύπου προσέλκυαν σαφώς λιγότερα άτομα από τα θρησκευτικά διότι οι γονείς πίστευαν ότι η δυτικοποίηση αποτελούσε επίθεση στον άνετο μουσουλμανικό τρόπο ζωής. Η μητέρα του Μουσταφά δεν είχε επιλέξει μόνο το σχολείο που επιθυμούσε να παρακολουθήσει ο γιος της αλλά ήθελε να τον δει να γίνεται χότζας (δηλαδή δάσκαλος σε θρησκευτικό σχολείο) ή χαφίζ (αυτός που έχει αποστηθίσει όλους τους στίχους του Κορανίου). Ο Αλή Ριζά ήταν αντίθετος με αυτήν την άποψη. Για να επιτύχει αυτό που ήθελε ικανοποίησε αρχικά την επιθυμία της συζύγου του τοποθετώντας το γιο του σε θρησκευτικό σχολείο, ακολουθώντας την συνηθισμένη τελετή. Μετά από λίγες μέρες όμως το εγκατέλειψε και γράφτηκε στο σχολείο του Σεμσί Εφέντη, που ήταν γνωστό για την πειθαρχία του και για τους στρατιωτικούς χαιρετισμούς ανάμεσα στον δάσκαλο και τους μαθητές.¹⁰¹

Κατόπιν γράφτηκε σε κοσμικό δευτεροβάθμιο σχολείο αλλά τελικά αποφάσισε να παρακολουθήσει σύγχρονη στρατιωτική εκπαίδευση. Έλεγε ότι δεν άντεχε να ντύνεται παραδοσιακά, φορώντας ανατολίτικου τύπου παντελόνια. Με την είσοδό του στην στρατιωτική σχολή θα φορούσε την στολή δυτικού τύπου που του ταίριαζε καλύτερα. Ήταν ένας νέος περήφανος, σεμνός, και απόλυτα αφοσιωμένος στη δουλειά του. Αποφοίτησε από τη προπαρασκευαστική σχολή της Θεσσαλονίκης το 1898 έχοντας την τέταρτη καλύτερη βαθμολογία.¹⁰² Με τον τρόπο αυτό ικανοποίησε την επιθυμία του πατέρα του ο οποίος είχε κρεμάσει πάνω από την κούνια του ένα ξίφος. Στους κόλπους του σχολείου αυτού ο Μουσταφά αποκάλυψε τον καλύτερό του εαυτό και αποκρυστάλλωσε την αντίληψη για τον εαυτό του που τον ακολουθούσε ως το τέλος της ζωής του, να είναι ο «πρώτος».

¹⁰¹ Στο ίδιο, σελ. 76.

¹⁰² Andrew Mango, *Ataturk*, 2004, εκδ. **John Murray**, Γ' έκδοση, σελ.33.

Τελειώνοντας το στρατιωτικό σχολείο και σε ηλικία δεκατεσσάρων ετών άφησε την Θεσσαλονίκη για το Μοναστήρι¹⁰³ στο οποίο θα ήταν εσωτερικός σπουδαστής. Εκεί ανέπτυξε σε μεγάλο βαθμό τις πνευματικές του ανησυχίες, χρησιμοποιώντας την τουρκική γλώσσα με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Την εποχή εκείνη άλλωστε η πολιτική είχε παρεισφρήσει στην λογοτεχνία και την ποίηση. Χαρακτηριστικά ήταν τα ποιήματα του Ναμίκ Κεμάλ, εξόριστου από το καθεστώς του Αμπντούλ Χαμίτ, τα οποία ο Ατατούρκ διάβαζε και σχολίαζε με τους συμφοιτητές του. Ήταν τα ποιήματα της ελευθερίας.¹⁰⁴ Η δράση του κατά την περίοδο των σπουδών του δεν περιορίστηκε. Ενημερώνονταν για τις πολιτικές εξελίξεις, τα εθνικιστικά κινήματα των Ελλήνων, Σέρβων και Βουλγάρων καθώς και για τις πιέσεις που δεχόταν η Οθωμανική εξουσία από τις δυτικές δυνάμεις. Εντωμεταξύ είχε μεσολαβήσει ο δεύτερος γάμος της Ζουμπέιντε γεγονός που είχε κάνει τις μεταξύ τους σχέσεις ψυχρές.

Τον Μάρτιο 1899 ολοκλήρωσε την εκπαίδευσή του στο Μοναστήρι και από εκεί, στις 13 του ίδιου μήνα, εστάλη στην πρώτη τάξη της Σχολής Πολέμου στην Κωνσταντινούπολη την οποία ολοκλήρωσε σε ηλικία είκοσι ενός ετών. Είχε ήδη γνωριστεί με τον Ενβέρ, έναν από αυτούς που έμελλε να έρθουν στην ηγεσία των Νεότουρκων. Μέσα στη Σχολή Πολέμου επιτρέπονταν μόνο η μελέτη των εγχειριδίων και τίποτε άλλο ενώ απαγορεύονταν αυστηρά το ποτό και προβάλλονταν έντονα η τήρηση του Ραμαζανίου. Ο Κεμάλ σύντομα εξελίχθηκε στον καλύτερο φοιτητή στην τάξη του στην οποία και τέθηκε επικεφαλής. Το γεγονός ότι γνώριζε γαλλικά του προσέφερε ένα επιπλέον εφόδιο. Άλλωστε λίγοι ήταν αυτοί που γνώριζαν μια ξένη γλώσσα. Το πνεύμα του ήταν φιλελεύθερο, όχι προσκολλημένο στη θρησκεία αν και σε γενικές γραμμές αποδέχονταν το Ισλάμ.

Αν και δεν γνώριζαν σε βάθος την κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η αυτοκρατορία και αν και δεν επιτρέπονταν, όπως προαναφέρθηκε, να ενημερώνονται και να μελετούν πέραν των εγχειριδίων τους, μέσα από τα κείμενα του Ναμίκ Κεμάλ σχημάτισαν την εικόνα της πραγματικότητας. Ο ίδιος ο Κεμάλ ανέφερε λίγο αργότερα ότι επιτρέπονταν να διαβάζουν μόνο στα δωμάτιά τους. Έτσι διαβάζοντας κρυφά ένιωθαν συχνά, ότι έκαναν κάτι απαγορευμένο, κάτι που έρχονταν σε σύγκρουση με το κράτος, αν και δεν είχαν κατανοήσει σε βάθος το μέγεθος του προβλήματος.

¹⁰³ Σήμερα η περιοχή αυτή ονομάζεται Μπίτολα και ανήκει στην ΠΓΔΜ.

¹⁰⁴ Mango, *Ataturk*, όπ. παρ. 43.

Σύμφωνα με τον Αλή Φουάτ όταν κατάλαβαν ότι δεν υπήρχε ελευθερία στη χώρα ούτε ανθρώπινα δικαιώματα σχημάτισαν την Οθωμανική Ένωση (1889) που αργότερα ονομάστηκε Ένωση και Πρόοδος (1895) και τελικά οδήγησε στο πραξικόπημα του 1908. Σύμφωνα με τον γάλλο βιογράφο του Κεμάλ Alexandre Jevakhof, το πραξικόπημα αυτό αποτέλεσε σημείο σταθμό στην σταδιοδρομία αλλά και τη ζωή του Κεμάλ.¹⁰⁵ Ο ίδιος ανέφερε: «Η επανάσταση που είχε ξεκινήσει έπρεπε να ολοκληρωθεί. Μπορούμε να το κάνουμε. Εγώ θα το επιτύχω...Όσο μπορώ να καταλάβω οι ανώτεροι διοικητές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι άχρηστοι.»¹⁰⁶

Το έργο τους όμως δεν περιορίστηκε μέσα στη σχολή. Αποφάσισαν να εκδώσουν μία χειρόγραφη εφημερίδα η οποία θα ενημέρωνε τον κόσμο για ό,τι είχαν ανακαλύψει σχετικά με την διαφθορά στη διοίκηση και τις καταχρήσεις σε θέματα ελευθερίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Για το εγχείρημά τους αυτό συνελήφθησαν, φυλακίστηκαν και τελικά εξορίστηκαν. Ο Κεμάλ στάλθηκε στο επιτελείο του πέμπτου Σώματος Στρατού στη Δαμασκό. Εκεί έζησε την πρώτη εμπειρία δράσης, εναντίον ανταρτών Δρούζων.¹⁰⁷

Ο Κεμάλ όπως και οι περισσότεροι από τους συμφοιτητές του είχαν κατανοήσει ότι η Οθωμανική αυτοκρατορία συρρικνωνόταν επικίνδυνα. Συγκεκριμένα, το μεγαλύτερο μέρος βαλκανικών επαρχιών είχε χαθεί στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων. Κατόπιν οι ριζικές γεωπολιτικές μεταβολές που επέφερε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος έκαναν τον Κεμάλ Ατατούρκ, να ακολουθήσει το πνεύμα των ραγδαίων πολιτικών εξελίξεων στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, ιδρύοντας ένα «εθνικό» τουρκικό κράτος.

Συνέχισε τις σπουδές και πάλι στην Κωνσταντινούπολη στην Επιτελική Σχολή από την οποία αποφοίτησε το 1905, πέμπτος ανάμεσα σε πενήντα επτά σπουδαστές. Είχε γίνει πλέον επιτελικός λοχαγός και εγκαταστάθηκε στην περιοχή Μπεγιαζίτ της Κωνσταντινούπολης.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Στο ίδιο, σελ. 49.

¹⁰⁶ Στο ίδιο, σελ. 91.

¹⁰⁷ Στο ίδιο, σελ. 51.

¹⁰⁸ Στο ίδιο, σελ. 105.

Δ. Η κατάσταση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά την περίοδο από την γέννηση του Κεμάλ έως το 1913.

Τα γεγονότα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία γίνονταν όλο και πιο πιεστικά. Η κατάσταση ήταν έκρυθμη εφόσον το παλιό πάλευε με τις νέες ιδέες του Διαφωτισμού της ισότητας και της ανεξιθρησκίας με μοναδικό αποτέλεσμα την σύγχυση. Οι περισσότεροι Δυτικοευρωπαίοι συγγραφείς της περιόδου τόνιζαν τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα όρια που πρέπει να θέτονται στην κυβέρνηση και τις ομοιότητες ανάμεσα σε όλους τους ανθρώπους. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και οι άνθρωποι του πνεύματος της εποχής στράφηκαν προς το πρότυπο της Γερμανίας βλέποντάς το ως το ιδανικό και αυτό που ταίριαζε καλύτερα ως λύση στην παρούσα κατάσταση.¹⁰⁹

Η Γερμανία αντιπροσώπευε τον ρομαντισμό και πρόβαλε την ιδέα του έθνους και του εθνικισμού μέσω των διαφορών που παρουσίαζαν τα έθνη μεταξύ τους. Ο ιρασιοναλισμός, ο κολεκτιβισμός και η αποκλειστικότητα ήταν αυτά που κυρίως πρέσβευε. Ο Γκιοκάλπ κύριος θεωρητικός της Επιτροπής για την Ένωση και την Πρόοδο, αν και δεν απέκλειε τις θεωρίες περί Γαλλικής κοινωνιολογίας και φιλοσοφίας έκλινε περισσότερο στο γερμανικό πρότυπο. Ο λόγος της στροφής του προς την Γερμανία έγκειται στο γεγονός ότι στις δύο χώρες συνέτρεχαν παρόμοιες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες διαφορετικές όμως από αυτές που επικρατούσαν στις υπόλοιπες Δυτικοευρωπαϊκές χώρες. Υπάλληλοι και στρατιωτικοί ήταν αυτοί που είχαν την μεγαλύτερη επιρροή.¹¹⁰

Ο Γκιοκάλπ αρχικά βρήκε απόλυτη έκφραση σε όλα όσα είχε στο μυαλό του. Ο πολιτισμός αποτελούσε την αφετηρία του «ονείρου» και της ελπίδας για κάθε ποιητή ή άνθρωπο των γραμμάτων. Μέσω του προγράμματος του Γκιοκάλπ δεν προβάλλεται απλώς ένας πολιτικός προγραμματισμός αλλά ένα ολοκληρωμένο μοντέλο φιλοσοφίας της ζωής.

Ο ίδιος και οι συνεργάτες του δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν αντιπροσωπευτικό δείγμα της αστικής τάξης. Απλώς ήταν μια μικρή ομάδα διανοούμενων, δημοσιογράφων, συγγραφέων και δημοσίων υπαλλήλων οι οποίοι είχαν σε μεγάλο βαθμό επηρεαστεί από την ευρωπαϊκή σκέψη. Η ομάδα αυτή

¹⁰⁹ Uriel Heyd, *Foundations of Turkish nationalism, The life and teaching of Ziya Gokalp*, 1950, **Luzac & Company LTD and The Harvill Press LTD**, σελ. 164.

¹¹⁰ Στο ίδιο, σελ. 165.

θεωρούνταν η συνέχεια της άρχουσας τάξης και για να πετύχει τον στόχο της ενώθηκε με την πιο δυνατή και σημαντική εξουσία της Αυτοκρατορίας που δεν ήταν άλλη από τον στρατό.¹¹¹

Φανερά είχαν αντίθετη άποψη από την άρχουσα τάξη της εποχής. Προωθούσαν την ελευθερία της σκέψης και την αναθεώρηση των αξιών σε όλους τους τομείς της ζωής, την πάλη εναντίον του αυτοκρατορικού, θεοκρατικού οθωμανικού πολιτεύματος καθώς και την είσοδο των γυναικών στους κοινωνικούς και οικονομικούς κύκλους της αυτοκρατορίας. Τόνισαν την σημασία της ανάπτυξης του εμπορίου και της βιομηχανίας κηρύσσοντας ότι καλλιτέχνες, έμποροι, επαγγελματίες γενικότερα, θα μπορούσαν να γίνουν οι στυλοβάτες της οικονομίας. Σύμφωνα με τον Γκιοκάλπ μόνο άνθρωποι από την μεσαία τάξη θα μπορούσαν να δημιουργήσουν μία δυνατή και ικανοποιητική κυβέρνηση.¹¹² Προσπαθούσαν να τονίσουν ότι η κυβέρνηση δεν θα έπρεπε να είναι υπηρέτης, αλλά ηγέτης, του οποίου το χρέος ήταν να φέρει την αλλαγή.

Πολεμώντας τον δεσποτισμό του Αμπντούλ Χαμίτ και την κυριαρχία των ουλεμάδων υιοθέτησε μια ελεύθερη και ανεξάρτητη προσωπικότητα η οποία θα έρχονταν σε αντίθεση με ό,τι παραδοσιακό. Εναντιώθηκε στον κρατικό παρεμβατισμό ιδιαίτερα στον τομέα του πολιτισμού και των συντεχνιακών δραστηριοτήτων.¹¹³

Η δυσαρέσκεια από την αυταρχική πολιτική του Αμπντούλ Χαμίτ ήταν εμφανέστατη στους πολιτικούς αλλά και στρατιωτικούς κύκλους. Οι μαθητές αλλά και οι φοιτητές επιθυμούσαν την πτώση του νιώθοντας απέχθεια για αυτόν και για την κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η αυτοκρατορία. Αυτοί αποτέλεσαν την ομάδα των Νεότουρκων που λίγο αργότερα διαδραμάτισε πολύ σημαντικό ρόλο.

Συγκεκριμένα για την δημιουργία του κινήματος των Νεότουρκων συνέβαλαν πρώτα εκείνοι που είχαν εγκαταλείψει την αυτοκρατορία και στήριζαν τις ενέργειες των ομάδων που σιγά σιγά έκαναν την εμφάνισή τους. Στην πρώτη γραμμή σκέψης, αν θα μπορούσε να ονομαστεί έτσι, αναφέρονται οι ισλαμικές ιδέες του εκσυγχρονισμού που προβάλλει ο Ναμίκ Κεμάλ. Ο ίδιος συνδέεται στενά με τους Νεοθωμανούς και τον Μουράτ μπέη που έφυγε από την αυτοκρατορία μόλις το 1895. Πρώτα μετέβη στο Κάιρο και εκεί προχώρησε στην έκδοση της εφημερίδας Mizan.

¹¹¹ Στο ίδιο, σελ. 166.

¹¹² Στο ίδιο, σελ. 167.

¹¹³ Στο ίδιο, σελ. 169.

Αυτός πίστευε ότι ένα σύνταγμα ήταν απαραίτητο για την προστασία της αυτοκρατορίας από τις ιδιοτροπίες του σουλτάνου αλλά θα έπρεπε να ήταν τέτοιο που θα ανταγωνιζόταν και θα περιόριζε την «σαρία»¹¹⁴. Μέσω ενός συντάγματος και σωστής εκπαίδευσης η αυτοκρατορία θα μπορούσε να σωθεί.¹¹⁵ Το δεύτερο επίπεδο αντιπροσώπευσης από τους Νεότουρκους εκφράστηκε από τον Αχμέτ Ριζά ο οποίος πίστευε στην αποκατάσταση του συντάγματος του 1876, το οποίο περιόριζε κατά πολύ τα δικαιώματα του σουλτάνου ενώ τον όριζε υπεύθυνο απέναντι στον λαό. Αυτό που προείχε ήταν το εθνικό συμφέρον.¹¹⁶ Η τρίτη και πιο επαναστατική θεώρηση των μεταρρυθμίσεων αντιπροσωπεύτηκε από τον πρίγκιπα Σαμπάχ αλ Ντιν γιο του Οθωμανού αυτοκράτορα ο οποίος μετέβη στην Ευρώπη το 1899. Η άποψη του πρίγκιπα ήταν ότι η συγκεντρωτική εξουσία αποτελεί τον πυρήνα των προβλημάτων της αυτοκρατορίας και η μόνη λύση είναι η αποκέντρωση. Μέσω των ιδεών του πίστευε ότι θα μπορούσε να πετύχει ένα σύνδεσμο ανάμεσα στην εξουσία και στις μειονότητες, ιδιαίτερα τους Αρμενίους.¹¹⁷

Η σύγχυση και οι αντιθέσεις που δημιουργήθηκαν ανάμεσα στις διαφορετικές πεποιθήσεις και τα διαφορετικά πιστεύω των «σχολών» που είχαν σχηματιστεί δεν θα μπορούσαν ποτέ να οδηγήσουν σε μία συνομοσία που θα κατέλυε ή θα αποδυνάμωνε την εξουσία του σουλτάνου. Η οργάνωση και η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ομοιογένεια και πίστη στο στόχο θα μπορούσε μόνο να φέρει την αλλαγή και τον εκσυγχρονισμό.¹¹⁸

Έτσι, η πρώτη αντιστασιακή ομάδα σχηματίστηκε το 1889 από φοιτητές της ιατρικής που γρήγορα κέρδισαν οπαδούς. Η συχνή επαφή τους με την Ευρώπη και το Παρίσι ειδικότερα τους έδινε τη δυνατότητα να έρχονται σε επαφή με νέες ιδέες και να οργανώνουν καλύτερα τον αγώνα τους. Δέχτηκαν αντιδράσεις και διωγμούς από την άρχουσα τάξη. Μέλη της οργάνωσης εξορίστηκαν από τον σουλτάνο ενώ άλλα συνελήφθησαν. Παρ' όλα αυτά οργάνωσαν πραξικόπημα με σκοπό την ανατροπή του σουλτάνου, τον Αύγουστο του 1896, που όμως δεν είχε επιτυχία λόγω προδοσίας. Η ποινή που επεβλήθη ήταν η εξορία.¹¹⁹

Μετά το γεγονός αυτό οι Νεότουρκοι συνέχισαν το έργο τους με ακόμη μεγαλύτερο ζήλο έχοντας τώρα τη στήριξη των εξόριστων. Ανάμεσα στα έτη 1902-

¹¹⁴ *Σαρία*: ο ίσιος (ευθύς) δρόμος. Ο Ιερός Νόμος του Ισλάμ, το Μουσουλμανικό Δίκαιο.

¹¹⁵ Yapp., *History of the Near East*, όπ. παρ., σελ. 184.

¹¹⁶ Κούτσης, *Μέση Ανατολή Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική Ανάπτυξη*, όπ. παρ. σελ. 46.

¹¹⁷ Yapp., *History of the Near East*, όπ. παρ. σελ. 185.

¹¹⁸ Στο ίδιο, σελ 187.

¹¹⁹ Lewis, *Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας, Τόμος 1, Τα στάδια της ανάδυσης* όπ. παρ. σελ. 399

1906 το κίνημα των Νεότουρκων ισχυροποιείται. Νέες ομάδες σχηματίζονται στη Γενεύη και στο Κάιρο ενώ το 1906 ιδρύεται η Εταιρεία της Πατρίδας και της Ελευθερίας. Μέλος της οργάνωσης αυτής είναι και ο ίδιος ο Ατατούρκ. Η εταιρία αποτελείται κυρίως από αξιωματικούς οι οποίοι σταδιακά γίνονται το επίκεντρο του κινήματος παραγκωνίζοντας τους εξόριστους.

Εκτός από τους φοιτητές και τους αξιωματικούς, που έβλεπαν την κατάσταση κρίσης στην οποία είχε περιέλθει η αυτοκρατορία, εξαιρετικά άσχημη ήταν και η θέση του στρατού. Μετά την πτώχευση της αυτοκρατορίας το 1875 η οικονομία ήταν τραγική. Ο στρατός δεν πληρώνονταν με αποτέλεσμα να μην διαθέτουν ούτε τα απαραίτητα για να ζήσουν. Αποτέλεσμα ήταν η εξέγερση εναντίον του Αμπντούλ Χαμίτ.

Η συνταγματική επανάσταση που ακολούθησε (1908) γέμισε τον κόσμο με ελπίδες. Ο Αμπντούλ Χαμίτ και η τυραννία του είχαν πλέον καταρρεύσει. Τίποτα όμως δεν εξανεμίσθηκε τόσο γρήγορα όσο η επανάσταση αυτή. Η Επανάσταση των Νεότουρκων ήταν ένα πατριωτικό κίνημα μουσουλμάνων Τούρκων, κυρίως στρατιωτικών, που ως σκοπό είχε την αντικατάσταση ενός μονάρχη με μία κυβέρνηση που θα έσωζε και θα αναβίωνε την αυτοκρατορία.

Οι Νεότουρκοι χωρίστηκαν σε εθνικιστές και φιλελεύθερους. Οι φιλελεύθεροι υποστήριζαν την αποκέντρωση, την αυτονομία και τα ίσα δικαιώματα για όλους. Οι εθνικιστές υποστήριζαν την κεντρική εξουσία, την εθνική κυριαρχία ενώ όργανό τους ήταν η Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος που έμελλε να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στον περιορισμό της απολυταρχίας του σουλτάνου, καθώς και στα πολιτικά πράγματα της Αυτοκρατορίας κατά την στιγμή της δραματικής εδαφικής συρρίκνωσης αυτής.

Αυτό που θα μπορούσε να ειπωθεί δεν είναι άλλο από το γεγονός ότι η περίοδος 1908-1912 ήταν μεταβατική. Το ποίοι θα έρχονταν στην εξουσία τελικά προκαλούσε πολλά ερωτήματα. Δηλαδή το αν θα ήταν στρατιωτικοί ή πολιτικοί αν θα προωθούσαν το πρόγραμμα που χρειαζόταν η αυτοκρατορία ή θα συνέχιζαν στα ήδη υπάρχοντα πλαίσια. Εντωμεταξύ τα προβλήματα της αυτοκρατορίας συνέχιζαν. Η οικονομική κατάσταση χειροτέρευε όλο και περισσότερο με αποτέλεσμα η δυσαρέσκεια να αυξάνει σε μεγάλο βαθμό. Το τέλος της περιόδου αυτής θα σημάνει μία σημαντική αλλαγή αφού οδηγεί στο πραξικόπημα που έλαβε χώρα στις 23 Ιανουαρίου 1913 με επικεφαλής τον Ενβέρ και με το πρόσχημα ότι ο στρατός στους Βαλκανικούς, υπό την καθοδήγηση των παλιών Οθωμανών πασάδων, ήταν εντελώς

αναποτελεσματικός. Το πραξικόπημα ονομάστηκε Μπαμπ-ι Αλή και επέβαλλε την «Ένωση και Πρόοδο» ως μοναδική εξουσία με απόλυτη δύναμη.¹²⁰

Ε. Το πραξικόπημα του 1912 και οι πρώτες κινήσεις του Κεμάλ.

Οι φιλελεύθεροι Νεότουρκοι γρήγορα είδαν ότι οι ιδέες που αντιπροσώπευαν, ισότητα και δημοκρατία για όλους, δε μπορούσαν να λειτουργήσουν κι έτσι δημιουργήθηκαν τα πρώτα προβλήματα. Οι αξιωματικοί αποσύρθηκαν από την εξουσία και η δολοφονία του Μαχμούτ Σεβκέτ, στις 11 Ιουνίου 1913 προσέφερε στην Επιτροπή το πρόσχημα της κατάληψης της εξουσίας. Από το 1913 έως το 1918 ίσχυε στρατιωτική δικτατορία με τρία άτομα στην εξουσία: τον Ενβέρ πασά, τον Ταλάτ πασά και τον Τζεμάλ πασά.¹²¹

Οι Νεότουρκοι έβλεπαν, σε ιδεολογικό επίπεδο, την «σωτηρία του κράτους» παρά μόνο μέσα από την τουρκοποίηση με τη διαμεσολάβηση του ισλαμισμού, σε επίπεδο πολιτικής πρακτικής, ο μοναδικός δρόμος σωτηρίας είναι ο εκδυτικισμός, και σ' αυτό το σημείο ακριβώς εκδηλώνεται ο ριζοσπαστισμός της νέας πολιτικής τους. Η εκμοντερνιστική και εκδυτικιστική φιλοσοφία τους συμπυκνώνεται στην αρχή της «μεταρρύθμισης από πάνω», για την οποία απαραίτητες είναι δύο προϋποθέσεις: ένα ισχυρό Κράτος -το οποίο το ενσαρκώνει το κόμμα «Ένωση και Πρόοδος»- κι ένα πρωτοποριακό πλαίσιο ή μία πρωτοποριακή τάξη, η οποία θα μπορεί να πραγματοποιήσει τον εκδυτικισμό στην κοινωνία.¹²² Το κύριο πρόγραμμά τους προέβλεπε δηλαδή, τον συνδυασμό των θεσμικών μεταρρυθμίσεων, πολιτικών ελευθεριών, οικονομικής και ειδικότερα βιομηχανικής ανάπτυξης με την τόνωση της εθνικής κυριαρχίας και ενότητας ενώ στο επίκεντρο βρίσκονταν ζητήματα όπως ο εξευρωπαϊσμός και ο εκσυγχρονισμός που έρχονταν σε αντίθεση με την ισλαμική παράδοση.¹²³

Κατηγορήθηκαν για πολλά ανάμεσα στα οποία ήταν η αποκτήνωση της δημόσιας ζωής δια της βίας, της καταπίεσης και του τρόμου, και η παρείσδυση του στρατού στην πολιτική. Τελικά οδήγησαν τη χώρα σε μια πολιτική τακτική σε

¹²⁰ Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία 19^{ος} αι.-1919 Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες από το Μιλλέτ των Ρωμίων στο Ελληνικό Έθνος*, Αθήνα 1998, εκδόσεις **Ελληνικά Γράμματα Β'** Έκδοση, σελ. 524.

¹²¹ Lewis, *Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας, Τόμος 1, Τα στάδια της ανάπτυξης* όπ. παρ., σελ. 451, 452, 453.

¹²² Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία 19^{ος} αι.-1919*, όπ. παρ., σελ. 525.

¹²³ Πεσμαζόγλου, *Ευρώπη-Τουρκία Αντανακλάσεις και Διαθλάσεις* όπ. παρ., σελ. 263.

εσωτερικό και σε εξωτερικό επίπεδο που έφερε την καταστροφή της αυτοκρατορίας. Αυτό όμως που πρέπει να αναγνωριστεί είναι ότι βοήθησαν στην ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας.¹²⁴

Συγκεκριμένα, δημιούργησαν αποχτευτικό δίκτυο, αναδιοργάνωσαν την αστυνομία, την πυροσβεστική και τα δημόσια μέσα συγκοινωνίας, ίδρυσαν υπηρεσίες κοινής ωφέλειας, έδωσαν βαρύτητα στην οικονομία, την πολιτική και την διοίκηση ενώ προώθησαν τη μόρφωση για όλους, τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες. Αναφέρονταν σε συνθήκες εκσυγχρονιστικές που υπό άλλες συνθήκες θα απαγορεύονταν ακόμη και να λεχθούν. Παρ' όλα αυτά η Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος άρχιζε να μη δέχεται κριτική που έρχονταν σε αντίθεση με τα πιστεύω και το συμφέρον της.¹²⁵

Το πνεύμα, οι προσδοκίες και οι ελπίδες για την νέα Τουρκία που θέλησαν να δημιουργήσουν φαίνεται καθαρά από τα δύο άρθρα του Αμπντουλάχ Τζαβνέτ στην *Ictihad*. Ο τίτλος του άρθρου ήταν *Ένας άγρυπνος ύπνος* και περιέγραφε το όραμα του εξευρωπαϊσμού της Τουρκίας. Χαρακτηριστικά αναφέρει: «Ο σουλτάνος θα είχε μόνο μία σύζυγο και μία παλλακίδα, οι πρίγκιπες θα απομακρύνονταν από την φροντίδα των ευνούχων και των υπηρετών του χαρεμιού και θα αποκτούσαν πλήρη παιδεία που θα περιλάμβανε τη στρατιωτική θητεία. Το φέσι θα εγκαταλείπονταν και θα επικρατούσε ένα νέο κάλυμμα κεφαλής, τα υπάρχοντα εργοστάσια ρούχων θα επεκτείνονταν και θα άνοιγαν καινούργια και ο σουλτάνος, οι πρίγκιπες, οι γερουσιαστές, οι βουλευτές, οι αξιωματικοί, οι αξιωματούχοι και οι στρατιώτες θα αναγκάζονταν να φορέσουν τα προϊόντα τους. Οι γυναίκες θα μπορούσαν να ντύνονται όπως θέλουν, χωρίς όμως υπερβολές, και δε θα είχαν απαγορεύσεις ή παρεμβάσεις σε αυτό το θέμα από ουλεμάδες, αστυνομικούς ή από το «σκυλολόι των δρόμων», θα ήταν ελεύθερες να διαλέγουν τους συζύγους τους και η πρακτική του συνοικεσίου θα εγκαταλειπόταν. Οι γυναικείες μονές και οι τεκέδες θα έκλειναν και τα έσοδά τους θα διατίθενταν στον προϋπολογισμό της παιδείας. Όλοι οι μεντρεσέδες θα έκλειναν και θα καθιερώνονταν νέα σύγχρονα λογοτεχνικά και τεχνικά ινστιτούτα, το τουρμπάνι, η κελεμπία κλπ. θα περιορίζονταν μόνο στους επαγγελματίες της θρησκείας και θα απαγορεύονταν στους άλλους, τα τάματα και τα θυμιάματα προς τους αγίους θα απαγορεύονταν και τα χρήματα που θα εξοικονομούνταν θα διατίθενταν για την εθνική άμυνα, οι εξορκιστές, οι μάγοι κτλ. θα καταργούνταν και

¹²⁴ Lewis, *Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας*, οπ. παρ, σελ 453-454

¹²⁵ Στο ίδιο, σελ, 456.

θα γινόταν υποχρεωτική η ιατρική θεραπεία της ελονοσίας. Οι διάφορες παρερμηνεύσεις του Ισλάμ θα αποσαφηνίζονταν, θα άνοιγαν σχολές πρακτικής παιδείας για ενήλικες, ένα συνοπτικό και εξαγνισμένο οθωμανικό τουρκικό λεξικό θα παραγόταν από επιτροπή φιλολόγων και ανθρώπων των γραμμάτων. Οι Οθωμανοί χωρίς να περιμένουν τίποτα από την κυβέρνησή τους ή από τους ξένους θα κατασκεύαζαν με αποκλειστική προσπάθεια και πρωτοβουλία δρόμους, γέφυρες, λιμάνια, σιδηροτροχιές, κανάλια, ατμόπλοια και εργοστάσια, ολόκληρο το νομικό σύστημα θα αναμορφωνόταν, ξεκινώντας από τους νόμους της γαιοκτησίας και του *Enkaf*.».

Το κείμενο αυτό παρουσιάζει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τις αλλαγές που θα επέρχονταν στο τουρκικό κράτος και προβλέπει με την μεγαλύτερη ακρίβεια την κατοπινή πορεία των γεγονότων.¹²⁶

ΣΤ. Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Κεμάλ ως πολιτικός της αντιπολίτευσης.

Η θέληση του Κεμάλ Ατατούρκ ήταν να ακολουθήσει στρατιωτικές σπουδές και στρατιωτική σταδιοδρομία ούτως ώστε να βοηθήσει την πατρίδα του. Έτσι, αρχικά πήρε μέρος στην Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος. Το 1907 προβιβάστηκε σε ταγματάρχη και μετατέθηκε στο τρίτο σώμα στρατού στη Μακεδονία. Το 1910 έκανε το πρώτο του ταξίδι στην Ευρώπη υπηρετώντας στο ιταλικό και βαλκανικό μέτωπο. Στις αρχές του 1915 ο Κεμάλ, κατόπιν δικής του επιμονής ανακλήθηκε στην Τουρκία για να πάρει μέρος στον πόλεμο. Του ανατέθηκε η διοίκηση της 19^{ης} Μεραρχίας που μόλις τότε σχηματιζόταν. Την ίδια κιόλας χρονιά προχώρησε σε στρατιωτική επιτυχία στα Δαρδανέλια. Στις 27 Φεβρουαρίου 1916, ανέλαβε την διοίκηση στο Ντιγαρμπεκίρ έχοντας το βαθμό του στρατηγού. Από την θέση του αυτή ανακατέλαβε το Μπιτλίσ και το Μους.

Ακολούθησαν δύο ακόμη επισκέψεις στην Ευρώπη, πρώτα στη Γερμανία, με τον πρίγκιπα Βαχιντεντίν και κατόπιν στην Αυστρία. Σκοπός του Κεμάλ την περίοδο αυτή ήταν η προστασία της Ανατολίας ή Μικράς Ασίας και η αντιμετώπιση της αναποτελεσματικότητας της γραφειοκρατίας που επικρατούσε, γεγονός που

¹²⁶ Στο ίδιο, σελ 469-470.

απομάκρυνε τον λαό από την πολιτική εξουσία. Σημαντικότερο όλων όμως ήταν το να σταματήσουν οι πόλεμοι και ο μαρσαςμός της κοινωνίας.¹²⁷

Το 1918 επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη και ανέλαβε την διοίκηση του έβδομου Σώματος Στρατού στην Παλαιστίνη. Ενώ οι τουρκικές νίκες υπό την ηγεσία του Κεμάλ συνεχίζονταν υπεγράφη η εκχειρία του Μούδρου. Στις 14 Οκτωβρίου 1918 σχηματίζεται η πρώτη μετανεοτουρκική κυβέρνηση. Σε αυτήν ο Κεμάλ προτείνει άτομα τα οποία γίνονται δεκτά χωρίς όμως να καταφέρει να εξασφαλίσει μία θέση σε υπουργείο για τον ίδιο.¹²⁸ Στις 31 Οκτωβρίου, διορίστηκε διοικητής της ομάδας Στρατού Yildirim η οποία διαλύθηκε μόλις μετά από δύο βδομάδες, στις 13 Νοεμβρίου.

Παρά τις πολυάριθμες νίκες που είχε πετύχει ο Κεμάλ δεν κατάφερε να αλλάξει την κατάσταση που επικρατούσε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο σουλτάνος και οι οπαδοί του ήταν κάθετοι σε κάθε εθνικιστική ιδεολογία διότι θεωρούσαν υπεύθυνο τον εθνικισμό για την παρακμή της αυτοκρατορίας. Έργο τους ήταν να αποθαρρύνουν κάθε λαϊκό κίνημα εξέγερσης που θα μπορούσε να κλονίσει την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων.

Ο Κεμάλ χαρακτηριστικά περιγράφοντας την κατάσταση της εποχής σε λόγο που εκφώνησε το 1927 ανέφερε: «Εκείνοι είχαν σύρει το έθνος και τη χώρα στο Μεγάλο Πόλεμο είχαν φροντίσει να σώσουν μόνο τη ζωή τους και είχαν διαφύγει στο εξωτερικό. Ο Βαχιντεντίν, που είχε το αξίωμα του σουλτάνου και του χαλίφη, ήταν ένας έκφυλος που, με κατάπτυστα μέσα, προσπαθούσε μόνο να διαφυλάξει τον εαυτό του και το θρόνο του. Το υπουργικό συμβούλιο, με επικεφαλής τον Νταμάτ Φερίτ πασά, ήταν αδύναμο, δειλό και αναξιοπρεπές, υποταγμένο στη θέληση του σουλτάνου και έτοιμο να συμφωνήσει με οτιδήποτε που θα προστάτευε εκείνον και εκείνους». Μετά τον πόλεμο επέστρεψε στην Πόλη και ως πολιτικό αρχηγείο του χρησιμοποίησε το Πέρα Παλλάς, προσπαθώντας να προσεγγίσει τους Άγγλους.¹²⁹

Στα τέλη 1918 όλα έδειχναν ότι η αυτοκρατορία «ο μεγάλος ασθενής» του Βοσπόρου ήταν πλέον έτοιμος να πεθάνει. Η δυσφορία εναντίον των Νεότουρκων ήταν ολοφάνερη. Τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου ένας νέος σουλτάνος ήρθε στην εξουσία ο Μεχμέτ Βαχιντεντίν, νεότερος αδερφός του Αμπντούλ Χαμίτ.

¹²⁷ Βολκάν. & Ίτκοβιτς, *Ο Αθάνατος Ατατούρκ*, όπ. παρ., σελ.143.

¹²⁸ Οσμάν Τιφτικτσί, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e burjuvazinin evrimi*, Κωνσταντινούπολη 2003, εκδ. **EL**, σελ 359.

¹²⁹ Στο ίδιο, σελ. 371-372.

Ο Μουσταφά Κεμάλ αποφάσισε την μετάβασή του στην Ανατολία. Τον Δεκέμβριο του 1918 σχημάτισε τις πρώτες αντιστασιακές ομάδες (Mudafaai Hukuk) που εμφανίστηκαν στη Σμύρνη και τη Θράκη. Στάλθηκε στην Ανατολία με σκοπό να αποκαταστήσει την τάξη, να επιβάλει ηρεμία στις διαμάχες μουσουλμάνων – χριστιανών, να αφοπλίσει και να διαλύσει τις ημιστρατιωτικές ομάδες που δρούσαν στην περιοχή και γενικά να εποπτεύσει τον αφοπλισμό και την απενεργοποίηση των υπολειπόμενων οθωμανικών δυνάμεων. Ο Κεμάλ αποφάσισε να κάνει ακριβώς το αντίθετο οργανώνοντας νέους αντιστασιακούς πυρήνες και προετοιμάζοντας μία άμυνα που θα αντιμετώπιζε οποιαδήποτε ενδεχόμενη εισβολή.

Επιπρόσθετα την ίδια εποχή εκδίδει μία εφημερίδα την *Minber*¹³⁰ ενώ αρχίζει επαφές με το παλάτι και τον πρίγκιπα Βαχιντεντίν. Οι επαφές είναι τέτοιες ώστε η κοινή γνώμη της πόλης μιλάει για επικείμενο γάμο της πριγκίπισσας με τον Κεμάλ.¹³¹

Η Τουρκία οδηγήθηκε αναπόφευκτα στη συμφωνία εκχειρίας και οι τρεις ηγέτες των Νεότουρκων φυγαδεύτηκαν διασχίζοντας την Μαύρη θάλασσα με γερμανική κανονιοφόρο. Στην θέση του μεγάλου βεζίρη διορίστηκε ο Αχμέτ Τεβφίκ πασάς με την ελπίδα ότι θα κερδίσουν έτσι την εύνοια των Βρετανών. Η αυτοκρατορία άρχισε σιγά σιγά να χάνει τα εδάφη της. Συμμαχικά στρατεύματα κατέλαβαν διάφορες συνοικίες ενώ στις 8 Φεβρουαρίου 1919 ο γάλλος στρατηγός Franchet d' Esperey μπήκε στην πόλη. Οι αραβικές επαρχίες της αυτοκρατορίας βρίσκονταν ήδη κάτω από συμμαχική κατοχή έχοντας την υπόσχεση της ανεξαρτησίας. Το πρόβλημα έγινε εντονότερο όταν άρχισαν να απειλούνται τουρκικές αποικίες. Γαλλικά στρατεύματα προέλασαν στην Συρία, στην Κιλικία και στην περιοχή των Αδάνων. Βρετανικές δυνάμεις κατέλαβαν τα Δαρδανέλια, τη Σαμψούντα, το Αϊντάπ καθώς και άλλα σημεία που βρίσκονταν κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής της Ανατολίας. Στις 29 Απριλίου ιταλικά στρατεύματα αποβιβάστηκαν στην Αττάλεια και κατέλαβαν αρκετές περιοχές.¹³²

Στην Κωνσταντινούπολη ο σουλτάνος διέλυσε, στις 21 Δεκεμβρίου, το κοινοβούλιο και όρισε, το Μάρτιο του 1920, μεγάλο βεζίρη τον γαμπρό του Νταμάτ Φερίτ πασά. Η Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος είχε καταρρεύσει. Το μόνο που έμενε ήταν να ακολουθήσει εξολοκλήρου την πολιτική που θεωρούσε σωστή. Από τα

¹³⁰ Στο ίδιο. σελ 376

¹³¹ Γιλμάζ Τσεπινέρ, *Son Padisah Vahdettin*, Κωνσταντινούπολη 1997, εκδόσεις **Μιλλιγιέτ**, σελ. 57-59.

¹³² Lewis, *Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας, Τόμος 1, Τα στάδια της ανάδυσης*, όπ. παρ., σελ.477-479.

πρώτα έργα του σουλτάνου ήταν να εξαλείψουν και τα τελευταία υπολείμματα των Νεότουρκων αρχίζοντας διαδικασίες στρατοδικείου εναντίον του Ενβέρ και του Τζεμάλ.

Η ιδέα της ανεξαρτησίας φάνταζε πολύ μακριά πλέον και αυτό που εξέταζε η εξουσία ήταν ποιά μορφή υποταγής ήταν προτιμότερη. Η Οθωμανική αυτοκρατορία είχε εξαντληθεί από τους πολέμους και τις ήττες και ο λαός ήταν έτοιμος να δεχτεί οτιδήποτε επέβαλαν οι νικητές.

Αυτό που δεν μπόρεσαν να χωνέψουν ήταν η επέλαση του Ελληνικού στρατού στη Σμύρνη το Μάιο του 1919. Η κατάληψη μακρινών περιοχών από συμμάχους ή η κατάληψη εδαφών από ευρωπαίους που κάποια στιγμή θα επέστρεφαν στην πατρίδα τους ήταν κάτι που μπορούσαν να αποδεχτούν. Η εισβολή όμως ενός γειτονικού και μάλιστα πρώην υπόδουλου πληθυσμού στην καρδιά της Ανατολίας ήταν κάτι που, το λιγότερο, προκαλούσε ταπείνωση. Η παρουσία των Ελλήνων με την συμπαράσταση των βρετανών, γάλλων και αμερικανών δεν ήταν κάτι προσωρινό. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος είχε άλλωστε τονίσει ότι η Σμύρνη θα εντάσσονταν στη δυτική Ανατολία και θα αποτελούσε έτσι την Μεγάλη Ελλάδα. Οι πρώτες τουρκικές αντιδράσεις είχαν ήδη αρχίσει να διαφαίνονται. Διαδηλώσεις, οργάνωση μυστικών αντιστασιακών κινήσεων συγκρούσεις και ανταρτοπόλεμοι ήταν απλώς η αρχή των γεγονότων που ακολούθησαν.¹³³

Εντωμεταξύ ο Κεμάλ αποφάσισε να προσεγγίσει τους Νεότουρκους στρατηγούς και παράλληλα προγραμμάτισε αντίσταση στην Ανατολία. Εξέτασε δύο επιλογές. Η πρώτη ήταν το να προχωρήσει σε πραξικόπημα στην Κωνσταντινούπολη και η δεύτερη να επιχειρήσει το πέρασμα στην Ανατολία. Από τις δύο αυτές εναλλακτικές επέλεξε την δεύτερη και αυτό διότι οι δυτικοί αποφάσιζαν την κατοχή της Κωνσταντινούπολης.¹³⁴

Αποβιβάστηκε στη Σαμψούντα και εργαζόταν στην Ανατολία σχηματίζοντας τον εθνικό στρατό και προετοιμάζοντας τον απελευθερωτικό πόλεμο. Η βάση της ιδεολογίας του και τα θεμέλια του προγράμματός του αποτυπώνονται καθαρά σε τηλεγράφημα που έστειλε στις πολιτικές και στρατιωτικές αρχές της χώρας. Χαρακτηριστικά ανέφερε: «Η ακεραιότητα της χώρας και η ανεξαρτησία του έθνους βρίσκονται σε κίνδυνο. Η κεντρική κυβέρνηση είναι ανίκανη να ασκήσει τα

¹³³ Στο ίδιο. 480-481

¹³⁴ Τσεπινέρ, *Son Padisah Vahdettin*, όπ. παρ., σελ 100.

καθήκοντά της. Επομένως, το έθνος λογαριάζεται ως μη υπάρχον. Μόνο η θέληση και η αποφασιστικότητα του έθνους μπορούν να σώσουν την εθνική ανεξαρτησία».

Z. Ο Κεμάλ πολιτικός ηγέτης: Η εδραίωσή του στην εξουσία και το όραμά του για τον εκσυγχρονισμό της Τουρκίας.

Παρά την δυσάρεστη και αρνητική έκβαση των γεγονότων ο Κεμάλ δεν επιθυμούσε μία άμεση και ανοιχτή ανταρσία με την οθωμανική κυβέρνηση. Έτσι αποστρατεύτηκε και φορούσε πολιτικά ρούχα. Στράφηκε στην Ένωση Προάσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολικής Ανατολίας που είχε ιδρυθεί στην Έρζερουμ στις 3 Μαρτίου 1919.

Στις 23 Ιουλίου 1919 πραγματοποιήθηκε το πρώτο συνέδριο στην Έρζερουμ κατά το οποίο εξελέγη πρόεδρος. Στο συνέδριο αυτό η «Εταιρεία για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων της Ανατολίας», οι Τούρκοι εθνικιστές, λαμβάνουν σοβαρές αποφάσεις: να έρθουν σε συνεννόηση με του μπολσεβίκους και να ιδρύσουν την «Ένωση για την Απελευθέρωση του Ισλάμ». Κύριος στόχος του Κεμάλ όμως ήταν να συγκεντρώσει ολόκληρο το έθνος, υλοποιώντας την αρχή «Η Τουρκία για τους Τούρκους» και να το στρέψει εναντίων των Συμμάχων.¹³⁵ Ακολούθησε δεύτερο συνέδριο σημαντικότερο από αυτό της Έρζερουμ, στο Σίβας στις 4 Σεπτεμβρίου. Οι πολιτικοί στόχοι του συνεδρίου αν και δεν ήταν σαφείς και ξεκάθαροι κατέληξαν στο να μην αναβιώσει ξανά η Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος, να κάνουν τα πάντα ώστε να διαφυλαχτεί η εδαφική ακεραιότητα, η εθνική ανεξαρτησία και να προχωρήσουν σε ένοπλη δράση εναντίων των δυνάμεων κατοχής αν αυτό ήταν απαραίτητο.

Τον Δεκέμβριο του 1919 έγιναν νέες εκλογές για οθωμανικό κοινοβούλιο που συνεδρίασε στην Κωνσταντινούπολη στις 12 Ιανουαρίου 1920. Οι κεμαλικοί είχαν εξασφαλίσει την πλειοψηφία της Βουλής και έτσι ψηφίστηκε η εθνική ακεραιότητα και ανεξαρτησία που είχε αποφασιστεί στα δύο προηγούμενα συνέδρια. Οι εθνικιστές είχαν αρχίσει να συσπειρώνονται κάτω από την ομπρέλα που προσέφερε ο Κεμάλ και έδιναν την βοήθειά τους.¹³⁶

Στις 18 Μαρτίου 1920 η τελευταία Οθωμανική βουλή πραγματοποίησε την τελευταία της συνεδρίαση. Ο Κεμάλ απαιτούσε νέες εκλογές αλλά η αντίδραση του

¹³⁵ Αρετή Τούντα-Φεργάδη, *Ηγετικές Μορφές του Μεσοπολέμου και Εξωτερική Πολιτική*, Αθήνα 2003, εκδόσεις **I. Σιδέρης**, σελ. 286.

¹³⁶ Lewis, *Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας, Τόμος 1, Τα στάδια της ανάπτυξης*, όπ. παρ., σελ. 495.

σουλτάνου λίγο αργότερα ήταν και πάλι αντίθετη. Εξαπέλυσε επίθεση εναντίον των εθνικιστών και μάλιστα στις 11 Απριλίου ο σείχουλισλάμης Ντουριζαντέ Αμπντουλάχ εφέντης εξέδωσε φετβά¹³⁷ που δήλωνε ότι η εκτέλεση ανταρτών με εντολή του χαλίφη ήταν θρησκευτικό καθήκον. Εξεγέρσεις εναντίον των εθνικιστών σημειώθηκαν σε πολλά μέρη δημιουργώντας προβλήματα στο κέντρο αλλά και στα περίχωρα της Άγκυρας.

Ήταν η εποχή που οι Σύμμαχοι ολοκλήρωναν τις διαβουλεύσεις τους για την κατανομή των εδαφών του μεγάλου ασθενή και κατέληξαν στην Συνθήκη των Σεβρών, 10 Αυγούστου 1920. Η συνθήκη αυτή άφηνε την Τουρκία ακρωτηριασμένη να ζει υπό την ανοχή των μεγάλων δυνάμεων και των λαών που επωφελούνταν από τις καλύτερες επαρχίες της. Συγκεκριμένα, η συνθήκη από ελληνική πλευρά αποτέλεσε την μεγαλύτερη διπλωματική επιτυχία και δικαίωση μακροχρόνιων προσδοκιών και αγώνων ενώ από ευρωπαϊκή πλευρά η ίδια η διεθνής συνθήκη αποτελούσε θρίαμβο του αποικιακού ή νεοαποικιακού πνεύματος.

Αναλυτικά, το μεγαλύτερο μέρος της Ανατολικής Θράκης παραχωρούνταν στην Ελλάδα όπως επίσης η Ίμβρος και η Τένεδος. Τα Δωδεκάνησα πλην της Ρόδου παραχωρούνταν από τους Ιταλούς στην Ελλάδα ενώ επίσης θα διατηρούσαν για 5 χρόνια την κατοχή και διοίκηση της Σμύρνης και ύστερα από την περίοδο αυτή θα μπορούσαν οι κάτοικοι με δημοψήφισμα να αποφασίσουν προσάρτηση της περιοχής στην Ελλάδα. Τώρα όσον αφορά στους Ευρωπαίους εξασφάλιζαν ελεύθερη ναυσιπλοΐα και αεροπλοΐα στα Στενά και ουσιαστικά δημιουργούσαν καθεστώς διεθνούς ελέγχου στην περιοχή. Αποκτούσαν σφαίρες επιρροής και οικονομικής διείσδυσης οι Γάλλοι στην Κιλικία, οι Ιταλία στη Νοτιοδυτική Μικρασία και οι Άγγλοι στη Μοσούλη. Δημιούργησαν μια σειρά νέα κράτη υπό την άμεση ή έμμεση κηδεμονία τους. Οι Άγγλοι αποκτούσαν τον έλεγχο όλης της περιοχής από τον Εύξεινο Πόντο και την Κωνσταντινούπολη ως τη νότια Αραβία και τον Περσικό Κόλπο. Τέλος διατηρούσαν τις διομολογήσεις, δηλαδή το καθεστώς εκμετάλλευσης και ετεροδικίας.¹³⁸ Η συνθήκη δεν εφαρμόστηκε ποτέ.

Η κατάσταση άλλαξε υπέρ των εθνικιστών κατά την διάρκεια του 1920 – 1921. Η υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, όπως προαναφέρθηκε, προκάλεσε την αντίδραση πολλών Τούρκων και τη ρήξη μεταξύ των συμμάχων οι οποίοι έδωσαν

¹³⁷ Φετβά: γνωμοδότηση.

¹³⁸ «Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις Πηγές», Γ' Λυκείου, δέσμη γ' και δέσμη δ', Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα, σελ. 322-323.

έτσι την ευκαιρία στον Κεμάλ να ενισχύσει την θέση του. Στις 17 Οκτωβρίου 1920 ο Νταμάτ Φερίτ πασάς μετά από συμμαχική πίεση παραιτήθηκε και την θέση του πήρε ο Τεβφίκ. Στην Άγκυρα τον Ιανουάριο 1921 οι υπουργοί επέλεξαν ως πρόεδρο του υπουργικού συμβουλίου τον Φεβζί Τσακμάκ (αξιωματικός εκπαιδευθείς στη Σχολή Πολέμου που πολέμησε στους βαλκανικούς πολέμους και στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ως διοικητής σώματος στα Δαρδανέλια και στη Συρία) που είχε παραιτηθεί από το Οθωμανικό Υπουργείο Πολέμου και είχε συνταχθεί με τους εθνικιστές. Η εξέλιξη της μάχης με την Ελλάδα ταύτισε το καθεστώς της Άγκυρας με τον εθνικό στόχο και προκάλεσε έντονες αντιδράσεις εναντίον των Ελλήνων καθώς και θυμό για τις επιτυχίες που είχαν επιφέρει.¹³⁹

Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος ξεκίνησε με σημαντικές επιτυχίες για τους Έλληνες αλλά έληξε με την ήττα τους. Ο τουρκικός στρατός αρχικά ήταν σαφώς υποδεέστερος σε έμπυχο υλικό και εξοπλισμό. Οι ελληνικές δυνάμεις με ευκολία προχώρησαν στην Ανατολία έχοντας επιπλέον την βοήθεια των συμμάχων.

Το 1921 η κατάσταση φαινόταν ότι θα παρέμενε ίδια. Ξεκίνησε ευνοϊκά για τους εισβολείς, οι οποίοι εξασφάλισαν εδάφη και οφέλη από μια αυτοκρατορία που δεν μπορούσε να αντιδράσει. Οι Τούρκοι όμως εθνικιστές υπό την ηγεσία του Κεμάλ άρχισαν να ανασυντάσσονται και να συνέρχονται από το σοκ που είχαν υποστεί. Ήταν πεπεισμένοι ότι έπρεπε να υπερασπιστούν τα εδάφη τους με όλες τους τις δυνάμεις. Στις 10 Ιανουαρίου μια τουρκική δύναμη με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Ισμέτ σταμάτησε τους Έλληνες στο Ίνονου. Σε μία δεύτερη σημαντικότερη μάχη ο Ισμέτ απώθησε και πάλι τους Έλληνες. Από την μάχη αυτή απέκτησε αργότερα την επωνυμία Ινονού.

Εντωμεταξύ ο Κεμάλ ανέλαβε να ρυθμίσει τις σχέσεις με τη Γαλλία, η οποία επιζητούσε τη συνεννόηση μαζί του συνομολογώντας με τον Γάλλο απεσταλμένο στην Άγκυρα Φρανκλέν-Μπουγιόν την ομώνυμη συμφωνία της 20 Μαρτίου 1921. Με τους όρους του γαλλοκεμαλικού Συμφώνου, η Γαλλία υποχρεωνόταν να εκκενώσει την Κιλικία και στην πραγματικότητα αναγνώριζε de facto το κεμαλικό καθεστώς, το οποίο βοηθούσε επιπλέον και υλικά, εφοδιάζοντας τον στρατό του με όπλα, αν και είχε υποσχεθεί ότι θα έπραττε ότι ήταν δυνατό για να μην φτάνουν τα όπλα –που αποτελούσαν λαθρεμπόριο πολέμου- στον Κεμάλ. Έτσι, ο Γάλλος

¹³⁹ Στο ίδιο, σελ 501-502

πρωθυπουργός και υπουργός Εξωτερικών, Αριστείδης Μπριάν, βρισκόταν εκτεθειμένος απέναντι στους Έλληνες.¹⁴⁰

Νέα ελληνική προέλαση ξεκίνησε τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου που έφτασε έως το Σαγγάριο ποταμό. Στις 24 Αυγούστου σημειώθηκε σημαντική μάχη με τον τουρκικό στρατό να είναι υπό την ηγεσία του Κεμάλ, ο οποίος κέρδισε μια μάχη αποφασιστικής σημασίας και ανάγκασε τους Έλληνες να οπισθοχωρήσουν προς τα δυτικά. Ο Κεμάλ έγινε δεκτός από την Μεγάλη Εθνοσυνέλευση με τον τίτλο του Γκαζί (τίτλος που δίδεται σε νικητή ιερού πολέμου).

Η νίκη αυτή ήταν αποφασιστικής σημασίας για τους εθνικιστές, αφού πλέον αναγνωρίστηκαν διεθνώς ως η πραγματική κυβέρνηση της Τουρκίας. Οι σοβιετικοί εντωμεταξύ είχαν συνάψει συμφωνία μαζί τους τον Μάρτιο 1921 που αφορούσε τα σύνορα και την φιλική μεταξύ τους σχέση. Ακολούθησαν οι Γάλλοι, με τους οποίους καθορίστηκε νέα μεθοριακή γραμμή ανάμεσα στην Τουρκία και τη Συρία, ευνοϊκή για την Τουρκία, ενώ ορίζονταν η αποχώρηση της Γαλλίας από την Κιλικία. Οι Ιταλοί αποσύρθηκαν από τη νότια Ανατολία και διατήρησαν τα Δωδεκάνησα. Εντωμεταξύ η θέση των εθνικιστών ενισχύθηκε και η ποσότητα των όπλων που διέθεταν αυξήθηκε.

Τον Αύγουστο 1922 οι Τούρκοι εξασφάλισαν μία συντριπτική νίκη στο Ντουμλουπινάρ, καταδίωξαν τους Έλληνες και ανακατέλαβαν την Σμύρνη στις 9 Σεπτεμβρίου, ανακτώντας και πάλι τον πλήρη έλεγχο της Ανατολίας.

Ο Κεμάλ επιθυμούσε να διώξει τους Έλληνες από την ανατολική Θράκη. Για να το επιτύχει αυτό έπρεπε να περάσει από τα Δαρδανέλια που τα κατείχαν μεικτή συμμαχική δύναμη από βρετανούς, γάλλους και ιταλούς. Οι Γάλλοι και οι Ιταλοί αποσύρθηκαν, αλλά οι Βρετανοί παρέμειναν για να υποχωρήσουν και αυτοί τελικά στις 11 Οκτωβρίου 1922 με την υπογραφή της Συνθήκης των Μουδανιών. Σύμφωνα με αυτήν οι σύμμαχοι αποδέχονταν την τουρκική κυριαρχία στην Κωνσταντινούπολη, στα Στενά και στην ανατολική Θράκη. Οι Έλληνες δέχτηκαν την εκεχειρία στις 14 Οκτωβρίου.¹⁴¹

Μετά την εκεχειρία του Οκτωβρίου ακολούθησε η υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης. Οι εργασίες ξεκίνησαν στις 20 Νοεμβρίου 1922 και κατέληξαν στην υπογραφή της συνθήκης στις 24 Ιουλίου 1923.

Για την Τουρκία η συνθήκη ήταν εξαιρετικά σημαντική αφού της παραχωρούσε πλήρη και αδιαίρετη κυριαρχία στην έκταση που καταλαμβάνει σήμερα. Επιπρόσθετα

¹⁴⁰ Τούντα-Φεργάδη, *Ηγετικές Μορφές του Μεσοπολέμου και Εξωτερική Πολιτική*, όπ. παρ. σελ. 288.

¹⁴¹ Στο ίδιο, σελ 503-505.

καταργήθηκαν οι διομολογήσεις που προκαλούσαν δυσφορία και αποτελούσαν σύμβολο κατωτερότητας και υποταγής. Γενικά, η συνθήκη της Λωζάνης αποτελούσε ουσιαστικά διεθνή αναγνώριση των αιτημάτων που είχε διατυπώσει το Τουρκικό Εθνικό Σύμφωνο. Το πολιτικό πρόγραμμα των εθνικιστών είχε επιτευχθεί και είχε αναγνωριστεί από διεθνή συνθήκη.

Συγκεκριμένα, αποφασίστηκε, η ανατολική Θράκη, τα νησιά Ίμβρος και Τένεδος και τα Στενά να αποδοθούν οριστικά στους Τούρκους, βελτιώθηκε η συνοριακή γραμμή Τουρκίας-Συρίας υπέρ της πρώτης, τα Δωδεκάνησα αναγνωρίστηκαν ρητά ως ιταλική κτήση, η Τουρκία αναγνώρισε την παραχώρηση της Κύπρου στην Αγγλία, δεν γινόταν λόγος για Αρμένιους και Κούρδους, διατηρήθηκε το καθεστώς αποστρατικοποίησης και διεθνοποίησης των Στενών με την αναγνώριση του δικαιώματος της χώρας να εμποδίζει σε περίοδο πολέμου την διέλευση πλοίων των αντιπάλων της από τα Στενά, καταργήθηκαν οι διομολογήσεις και τέλος με μια χωριστή ελληνοτουρκική σύμβαση που συμφωνήθηκε μεταξύ Βενιζέλου και Ινονού στις 30/1/1923 διευθετήθηκε το ζήτημα της ανταλλαγής των πληθυσμών.¹⁴²

Η ικανότητα ηγεσίας και αντιμετώπισης δύσκολων καταστάσεων από την πλευρά του Κεμάλ έγινε αντικείμενο συζήτησης και η σύγκρισή του με τον ηγέτη των Νεότουρκων ήταν αναπόφευκτη. Χαρακτηριστικά ο Φαλίχ Ριφί Ατάι, δημοσιογράφος, είχε υπογραμμίσει την διαφορά λέγοντας ότι: Το μεγάλο προτέρημα του Ενβέρ ήταν η τόλμη, ενώ του Μουσταφά Κεμάλ η διορατικότητα. Δεν προέβη σε περαιτέρω επεκτατικούς πολέμους που θα μπορούσαν να στοιχίσουν σε ζωές, εδάφη ή σε πολέμους με άλλες χώρες που θα μπορούσαν ακόμη και να δυσαρεστήσουν την Ευρώπη.

Ο Κεμάλ φρόντισε μόλις τελείωσε ο πόλεμος να υπογράψει ειρήνη την Ελλάδα και να τακτοποιήσει παλαιές έριδες και διαφωνίες μεταξύ των δύο χωρών χρησιμοποιώντας την βίαιη και επίπονη μέθοδο της ανταλλαγής πληθυσμών. Αποδέχτηκε την αποστρατικοποίηση των Στενών που ολοκληρώθηκε μετά από τις κατάλληλες συνεννοήσεις και συμφωνίες. Αποκήρυξε όλες τις εξωτερικές φιλοδοξίες του μαζί με όλες τις παντουρκικές ή πανοθωμανικές ή πανισλαμικές ιδεολογίες και αφοσιώθηκε στα σύνορα της Τουρκίας που είχαν δημιουργηθεί. Αφιέρωσε την

¹⁴² Στο ίδιο, σελ. 383-384.

υπόλοιπη ζωή του στην ανοικοδόμηση και διαμόρφωση της χώρας του, κάνοντας ότι θεωρούσε εκσυγχρονιστικό και συμφέρον. Σε ομιλία του είχε αναφέρει ότι:

«Οι μέχρι τώρα επιτυχίες του στρατού μας δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι εξασφάλισαν τη σωτηρία της χώρας. Αυτές οι νίκες απλά προετοίμασαν το έδαφος για τις μελλοντικές. Ας μην κορδωνόμαστε για τις στρατιωτικές μας νίκες. Ας προετοιμαστούμε καλύτερα για νέες στο χώρο της επιστήμης και της οικονομίας».¹⁴³

Αργότερα, σε ομιλία του ανέφερε για την σημασία και διαμόρφωση των συνόρων: «Ομολογώ ότι και εγώ επιχείρησα να ορίσω εθνικά σύνορα τρόπον τινά σύμφωνα με τις ανθρωπιστικές προθέσεις των αρχών Ουίλσον... Όμως, στη βάση αυτών των ανθρωπιστικών αρχών, εγώ προασπίστηκα τα σύνορα που οι τουρκικές ξιφολόγχες είχαν προασπιστεί και σχεδιάσει ήδη. Ο δυστυχής Ουίλσον δεν καταλαβαίνει ότι γραμμές που δεν μπορείς να τις υπερασπιστείς με τις ξιφολόγχες, την ισχύ, την τιμή και την αξιοπρέπεια, δεν μπορείς να τις υπερασπιστείς με καμία άλλη.»

Τα λόγια αυτά είναι αντιπροσωπευτικά του πραγματισμού του Κεμάλ και φωτίζουν την εδαφική πλευρά του οράματός του για την Τουρκία. Έτσι, σύνορά ενός κράτους ήταν αυτά που μπορούσε να υπερασπιστεί με στρατιωτικά μέσα.¹⁴⁴

Επιπλέον, δεν θεωρούσε ότι το τουρκικό έθνος ήταν ισοδύναμο με το σύνολο των πολιτών που ζούσαν εντός των φυσικών του συνόρων. Έτσι δικαιολογείται και η απόφαση της ανταλλαγής πληθυσμών με την Ελλάδα, στην οποία έγινε αναφορά. Ως κριτήριο για την ανταλλαγή υιοθετήθηκε η θρησκεία, όχι η φυλή, η εθνότητα ή η γλώσσα.¹⁴⁵ Όταν συνομολογείτο η Συνθήκη της Λωζάνης (21 Νοεμβρίου 1922-14 Ιουλίου 1923) το πολιτικό τοπίο στην Τουρκία είχε μεν ξεκαθαρίσει με την έννοια ότι η διαφανείσα από τον Μάιο 1919 πολιτική δυαρχία Σουλτάνου-Ατατούρκ εξέλειπε υπέρ του τελευταίου, όμως τα δεδομένα της πολιτικής και κοινωνικής ζωής της Τουρκίας εξακολουθούσαν να διαμορφώνονται από τις δομές, τους θεσμούς και τους θεμελιώδεις κανόνες της έννομης τάξης του θεοκρατικού αυτοκρατορικού πολιτεύματος, που ήταν ο Ιερός Νόμος του Ισλάμ. Σύμφωνα με τις θεϊκής εμπνεύσεως και ιεράς προελεύσεως έννομες ρυθμίσεις του, οι υπήκοοι του Μουσουλμάνου κυβερνήτη, δηλαδή τα πρόσωπα που ζουν εντός των ορίων της επικράτειας της μουσουλμανικής πολιτείας, διακρίνονται, με κριτήριο της θρησκείας

¹⁴³ Στο ίδιο, σελ. 505-507.

¹⁴⁴ Hugh Roulton, *Ημίψηλο Γκρίζος Λύκος και Ημισέληνος, Ο Τουρκικός Εθνικισμός και η δημοκρατία της Τουρκίας*, εκδ. **Οδυσσέας**, σελ. 124.

¹⁴⁵ Στο ίδιο, σελ 129.

τους, σε α) μουσουλμάνους και β) μη-μουσουλμάνους. Αυτή είναι η θεμελιώδης διάκριση, γύρω από τον άξονα της οποίας αναπτύχθηκε η πολιτική, κοινωνική και οικονομική ζωή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.¹⁴⁶ Αν και αρχικά ο Κεμάλ είχε αναφέρει ότι θα κρατηθεί ανθρωπιστική στάση απέναντι στον χριστιανικό πληθυσμό, ως δείγμα του πολιτισμού της φυλής των Τούρκων, οι συνεχείς πόλεμοι αποτέλεσαν εστία προστριβών και βιαιοτήτων. Παρ' όλα αυτά οι χριστιανικοί πληθυσμοί αποτέλεσαν αντικείμενο διώξεων αφού χαρακτηρίστηκαν «υλικό ακατάλληλο για εκτουρκισμό».¹⁴⁷ Έτσι, οι έλληνες και άλλοι αλλόθρησκοι πληθυσμοί εκδιώχθηκαν, έστω και αν η μητρική τους γλώσσα ήταν η τουρκική, όπως οι Τουρκ'όφωνοι χριστιανοί ορθόδοξοι ΚΑππαδόκες, με εξαίρεση τον χριστιανικό πληθυσμό της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου που προστατεύονταν από την Συνθήκη της Λωζάνης του 1923.¹⁴⁸

Τα άρθρα της Συνθήκης της Λωζάνης ήταν εφαρμόσιμα μόνο στους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς, όπως ανέφερε ο Κεμάλ. Θεωρήθηκε ότι η πλειονότητα των μουσουλμάνων ανήκε στο τουρκικό έθνος. Έτσι, αρχικά η στάση του προς το κουρδικό ζήτημα ήταν ευνοϊκή. Πίστευε ότι το εθνικό κίνημα αγκάλιαζε τόσο τους Κούρδους όσο και τους Τούρκους. Στις 19 Ιουνίου 1919 σε ομιλία του είχε αναφέρει: «...από τη μία άκρη της Ανατολίας έως την άλλη, ο πληθυσμός είναι ενωμένος... Η προπαγάνδα που στόχευε στην ίδρυση ανεξάρτητου Κουρδιστάν υπό αγγλική προστασία αντιμετώπιστηκε επιτυχώς... Οι Κούρδοι συνενώθηκαν με τους Τούρκους». Παρόμοια άποψη φαίνεται και μέσα από τηλεγράφημά του προς τους κούρδους προκρίτους τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, στο οποίο επικαλείται τον κοινό δεσμό τους με το Ισλάμ και χαρακτηρίζει Τούρκους και Κούρδους «αληθινούς αδελφούς».

Αυτό που οδήγησε στην αντιστροφή της κατάστασης ήταν οι συνεχείς εξεγέρσεις των Κούρδων. Τότε ο Κεμάλ άρχισε να δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο έθνος και όλες οι εκδηλώσεις περί κουρδικού εθνικισμού τέθηκαν υπό απαγόρευση. Βέβαια αυτό που αμφισβητείται είναι το κατά πόσο οι εξεγέρσεις αυτές είχαν εθνικιστικό χαρακτήρα ή αποτελούσαν απλώς μέρος των παραδοσιακών συγκρούσεων μεταξύ των διαφόρων φυλών και της γενικής αναρχίας που επικρατούσε στις ανατολικές

¹⁴⁶ Βύρων Ματαράγκας, «Το αγκάθι των μειονοτήτων και η Συνθήκη της Λωζάνης του 1923», **ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ**, 14-15.8.1999.

¹⁴⁷ Poulton, *Ημίψηλο Γκρίζος Λύκος και Ημισέληνος*, όπ. πάρ σελ 129.

¹⁴⁸ Στο ίδιο, σελ. 125-126.

επαρχίες της Τουρκίας. Ο Κεμάλ αναφέρεται σε κουρδικές φυλές που είχαν καθαρά εθνικούς στόχους.¹⁴⁹

Η. Η δημιουργία της Τουρκικής Δημοκρατίας και το μεταρρυθμιστικό έργο του Κεμάλ.

Μέσα από τις ραγδαίες αυτές αλλαγές δημιουργήθηκε η σημερινή πολιτική κατάσταση της Τουρκίας που εντοπίζεται μόλις στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Το 1923, και συγκεκριμένα στις 29 Οκτωβρίου, ο Κεμάλ Ατατούρκ ίδρυσε το τουρκικό κράτος στα ερείπια της διαμελισμένης πλέον Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τον κατακερματισμό αυτό είχε προκαλέσει η αρχή των εθνοτήτων σύμφωνα με την οποία κάθε έθνος έπρεπε να έχει το δικό του εθνικό κράτος και να μην υπόκειται σε αλλοεθνή πολιτική εξουσία. Έτσι δύο πολυεθνικές αυτοκρατορίες η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Αυστροουγγρική Μοναρχία διαλύθηκαν και στην επικράτεια τους εμφανίστηκαν μικρά εθνικά κράτη. Ένα από τα εθνικά αυτά κράτη, που γεννήθηκαν πάνω στα ερείπια της πολυεθνικής μεν, αλλά τουρκοκρατούμενης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, είναι και το σύγχρονο τουρκικό κράτος, δημιούργημα του Κεμάλ Ατατούρκ.¹⁵⁰

Όπως όλα τα νέα μικρά «εθνικά» κράτη τα οποία εμφανίστηκαν στην επικράτεια των μεγάλων πρώην αυτοκρατοριών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, έτσι και η σύγχρονη Τουρκία έπρεπε να γίνει κράτος του τουρκικού έθνους και να αποχαρακτηριστεί από μουσουλμανικό. Έπρεπε δηλαδή να πάψει να ταυτίζεται με μία θρησκεία, έστω κι εάν αυτή είναι η θρησκεία του τουρκικού λαού. Έπρεπε οι Τούρκοι να πάψουν να ντρέπονται να λένε ότι είναι Τούρκοι και να το διακηρύττουν με υπερηφάνεια όπως κάνουν και άλλοι λαοί.¹⁵¹

Η ολοκληρωμένη εφαρμογή της αρχής των εθνοτήτων προϋποθέτει μια χώρα η οποία κατοικείται από το έθνος αυτό. Η παρουσία αλλοεθνών δεν είναι επιθυμητή, κυρίως αν οι «αλλοεθνείς» ανήκουν σε εκείνο το έθνος υπό την κυριαρχία του οποίου έζησαν τα ανεξαρτητοποιηθέντα έθνη. Εξίσου ανεπιθύμητη είναι και η παρουσία

¹⁴⁹ Στο ίδιο, σελ. 127-128

¹⁵⁰ Βύρων Ματαράγκας, «Η Εδαφικά μεγέθυνση της Ελλάδος και η Τουρκική Συρρίκνωση», *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 26/7/1998.

¹⁵¹ Βύρων Ματαράγκας, *Προσπάθειες εκδουτικισμού της Τουρκίας και η υποψηφιότητά της στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Εισήγηση στην Ημερίδα με θέμα: «Ο Προσφυγικός Ελληνισμός και η Ενταξιακή Πορεία της Τουρκίας στην Ε.Ε.», που διοργάνωσαν από κοινού οι Ομοσπονδίες των Προσφυγικών Σωματείων, Θεσσαλονίκη, 11/12/2004.

«αλλοεθνών» οι οποίοι ανήκουν σε έθνη, τα οποία αποσπάστηκαν από το έθνος εκείνο, υπό την πολιτική εξουσία του οποίου ζούσαν. Έτσι η εθνική εκκαθάριση κρίθηκε απαραίτητη για την ανέγερση του νέου στέρεου κρατικού οικοδομήματος. Το νέο τουρκικό κράτος έπρεπε να μην έχει την τύχη της συρρικνωμένης και διαμελισμένης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η εκδίωξη ελλήνων, εβραίων, σλάβων και άλλων μη τουρκικών πληθυσμών της Τουρκίας όπως και η φυσική εξόντωση των Αρμενίων, η βίαιη και αιματηρή καταστολή των εξεγέρσεων των Κούρδων και ο βίαιος εκτουρκισμός των αράβων, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους ήταν Χριστιανοί Ορθόδοξοι, αποτέλεσαν κάποιες από τις πράξεις στις οποίες προέβησαν για την επίτευξη του επιθυμητού σκοπού.¹⁵²

Πέρα όμως από την δημιουργία ενός εθνικού κράτους σκοπός του Κεμάλ ήταν να διασφαλίσει την ανάπτυξη της χώρας του και την ριζική ανανέωση του θεσμικού πλαισίου της πολιτικής και κοινωνικής ζωής, προκειμένου η Τουρκία να καλύψει το χάσμα προόδου που την χώριζε από την προηγμένη Ευρώπη. Τον σκοπό του αυτό τον περιέγραφε λέγοντας ο ίδιος ο Κεμάλ Ατατούρκ ότι: « Ο λαός της Τουρκικής Δημοκρατίας έπρεπε να γίνει και στην ψυχή και στην εμφάνιση μία σύγχρονη πολιτισμένη κοινωνία».¹⁵³

Οι μεταρρυθμίσεις στις οποίες προέβη ήταν τέτοιες που κατάφεραν σε πολλούς τομείς να αλλάξουν την δομή του τουρκικού κράτους. Οι μεταρρυθμίσεις είναι οι ακόλουθες.

Κατάργηση της Μοναρχίας

Η πρώτη ριζοσπαστική πολιτική μεταρρύθμιση αφορούσε την μορφή του πολιτεύματος του νέου τουρκικού κράτους. Προάγγελος της πολιτικής αυτής μεταβολής υπήρξε η διάταξη του πρώτου άρθρου του Συντάγματος της 20 Ιανουαρίου 1921 κατά την οποία «η κυριαρχία ανήκει στο έθνος χωρίς όρους και επιφυλάξεις». Την 1^η Νοεμβρίου 1922 καταργήθηκε η Μοναρχία και έτσι εξέλειπε υπέρ του Ατατούρκ η πολιτική δυαρχία του Σουλτάνου-Ατατούρκ. Η κατάργηση της Μοναρχίας σήμαινε και το οριστικό τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.¹⁵⁴

Η Ανακήρυξη της Δημοκρατίας

¹⁵²Ματαράγκας, *Προσπάθειες εκδυτικισμού της Τουρκίας και η υποψηφιότητά της στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, οπ. παρ.

¹⁵³ Στο ίδιο.

¹⁵⁴ Στο ίδιο.

Νομοτελειακή συνέπεια της κατάργησης της κληρονομικής διαδοχής στην αρχηγία του κράτους ήταν η συνταγματική καθιέρωση του αιρετού αρχηγού κράτους. Η ανακήρυξη της δημοκρατίας έγινε ένα χρόνο μετά την κατάργηση της Μοναρχίας κατά τρόπο μάλλον «επαναστατικό». Το βράδυ της 28^{ης} Οκτωβρίου 1923 ο Κεμάλ ανακοίνωσε στους προσκεκλημένους που είχε στο σπίτι του ότι την επομένη θα ανακήρυσσαν την Δημοκρατία. Ο ενθουσιασμός που ακολούθησε στις 29 Οκτωβρίου, μέσα στη Μεγάλη Τουρκική Εθνική Συνέλευση ήταν τέτοιος που κατέπνιξε τις όποιες αντιδράσεις. Κατόπιν πολλών συζητήσεων στο πρώτο άρθρο του Συντάγματος προσετέθει η φράση: «Το πολίτευμα του τουρκικού κράτους είναι η Δημοκρατία». Με τις απαραίτητες τροποποιήσεις του συνταγματικού κειμένου καθιερώθηκε το σύστημα της κυβερνώσης βουλής. Ο Κεμάλ Ατατούρκ εξελέγη πρώτος ισόβιος Πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας.

Σε μία εποχή που η Μοναρχία αποτελούσε τη συνηθέστερη μορφή πολιτεύματος στην Ευρώπη η μετάβαση αυτή στο πολιτικό σύστημα του αιρετού αρχηγού κράτους ήταν μία επαναστατική πολιτική καινοτομία που ήρθε σε ρήξη με το παρελθόν των Τούρκων.¹⁵⁵

Κατάργηση του Χαλιφάτου

Στις 3 Μαρτίου 1924 καταργήθηκε το Χαλιφάτο. Πρόκειται για την πλέον ριζοσπαστική και ιδιαίτερα τολμηρή πολιτική πρωτοβουλία του Κεμάλ Ατατούρκ. Η πράξη αυτή θεωρείται τόσο σημαντική επειδή το Χαλιφάτο είναι ο κορυφαίος θεσμός των Σουνιτών Μουσουλμάνων, οι οποίοι συνθέτουν την συντριπτική πλειοψηφία του Μουσουλμανικού κόσμου.

Χαλίφης είναι ο τοποτηρητής του Απεσταλμένου του Θεού επί της γης. Κατά τη Μουσουλμανική Πίστη, ο Απεσταλμένος του Θεού είναι ο Προφήτης Μωάμεθ. Συνάγεται ότι Χαλίφης είναι ο τοποτηρητής του Προφήτη Μωάμεθ επί της γης. Όταν καταργήθηκε η Μοναρχία ο τελευταίος σουλτάνος Μεχμέτ ΣΤ΄ Βαχιντεντίν δεν διώχθηκε, αλλά του επιτράπη να παραμείνει στην Τουρκία υπό την ιδιότητα του Χαλίφη. Ο ίδιος όμως επέλεξε να φύγει από την Κωνσταντινούπολη με αγγλικό πλοίο για την Μάλτα. Την επομένη κιόλας εξελέγη Χαλίφης των Μουσουλμάνων ο Αμπντούλμετζίτ. Με την κατάργηση του Χαλιφάτου απελάθηκε ολόκληρη η οικογένεια από την Τουρκία. Το 1944 οπότε και πέθανε ο Αμπντούλμετζίτ,

¹⁵⁵ Στο ίδιο.

εξόριστος στο Παρίσι, για πρώτη φορά στην ιστορία του Ισλάμ εξέλειπε ο θεσμός του Χαλίφη.¹⁵⁶

Κατάργηση των Θρησκευτικών Θεσμών

Μαζί με την κατάργηση του Χαλιφάτου καταργήθηκαν αυθημερόν το «Υπουργείο Ιερού Νόμου του Ισλάμ και Ευαγών Θρησκευτικών Ιδρυμάτων» καθώς και το «Υπουργείο Γενικού Επιτελείου Στρατού», δηλαδή το Υπουργείο Στρατιωτικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στην θέση τους ιδρύθηκαν το Αρχηγείο Θρησκευτικών Υποθέσεων και το Αρχηγείο Γενικού Επιτελείου Στρατού.

Έπειτα, στις 8 Απριλίου 1924 καταργήθηκαν τα Ιεροδικεία, δηλαδή τα μουσουλμανικά θρησκευτικά δικαστήρια τα οποία εφάρμοζαν αποκλειστικά τον Ιερό Νόμο του Ισλάμ και δίκαζαν διαφορές μεταξύ μουσουλμάνων. Στις 17 Φεβρουαρίου 1925 απαγορεύτηκε η λειτουργία των θρησκευτικών οργανισμών, οι οποίοι με ονομασίες όπως «tekke» (δερβίσικο μοναστήρι) «zaviye» (Κατάλυμα / ερημητήριο δερβίσηδων), «turbe» (μαυσωλείο) λειτουργούσαν ως πολιτιστικά κέντρα και κέντρα κοινωνικής πρόνοιας. Η συρρίκνωση της μουσουλμανικής επιρροής συνεχίστηκε με την καθιέρωση της Κυριακής αντί της Παρασκευής (1^η Ιουνίου 1935) ως υποχρεωτικής εβδομαδιαίας αργίας.¹⁵⁷

Ενοποίηση της παιδείας υπό κρατικό έλεγχο

Την ημέρα της κατάργησης του Χαλιφάτου στις 3 Μαρτίου 1924, η Μεγάλη Τουρκική Εθνική Συνέλευση ψήφισε νόμο για την Ενοποίηση της Παιδείας. Ο νόμος αυτός όριζε για όλους τούρκους και μη, μουσουλμάνους και μη, κατοίκους των πόλεων αλλά και της υπαίθρου τον ενιαίο τύπο σχολείου πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης κατά το γαλλικό πρότυπο. Η παιδεία πλέον τίθεται υπό την αρμοδιότητα του κράτους το οποίο ασκεί έλεγχο επί των εκπαιδευτηρίων μέσω του Υπουργείου Παιδείας.

Στόχος του ήταν η κατάργηση των μουσουλμανικών ιεροδιδασκηρίων, γνωστών ως μεντρεσέδων, όπου φοιτούσαν μουσουλμάνοι και ελάμβαναν κυρίως θρησκευτική αγωγή, μάθαιναν αραβικά και μελετούσαν το Κοράνι. Όπως φαίνεται ο

¹⁵⁶ Στο ίδιο.

¹⁵⁷ Στο ίδιο.

Κεμάλ θεωρούσε την δυτικού / ευρωπαϊκού τύπου εκπαίδευση απαραίτητη για την ανάπτυξη της χώρας του.¹⁵⁸

Εισαγωγή ευρωπαϊκών νομοθετημάτων

Οι σαρωτικές νομοθετικές μεταρρυθμίσεις ήταν τέτοιες που ανακαίνισαν το νομικό σύστημα. Στις 17 Φεβρουαρίου 1926 η Μεγάλη Τουρκική Εθνική Συνέλευση ενέκρινε τον Αστικό Κώδικα ο οποίος αποτέλεσε μετάφραση από τα γαλλικά του Ελβετικού Αστικού Κώδικα. Ετέθη σε ισχύ στις 4 Οκτωβρίου 1926. Στις 22 Απριλίου 1926 ενέκρινε τον Κώδικα Ενοχών ο οποίος αποτέλεσε επίσης μετάφραση από τα γαλλικά του Ελβετικού Κώδικα Ενοχών και ετέθη σε ισχύ μαζί με τον Αστικό Κώδικα.

Για τον Ποινικό Κώδικα ελήφθη υπόψη ο Ιταλικός Ποινικός Κώδικας του 1889 ο οποίος ενεκρίθη από την Μεγάλη Τουρκική Εθνική Συνέλευση στις 24 Απριλίου 1926 και τέθηκε σε ισχύ την 1^η Ιουλίου 1926. Αργότερα οι τροποποιήσεις στον ιταλικό Ποινικό Κώδικα που έγιναν το 1930 προσαρμόστηκαν και από την Τουρκία αλλά αρκετά αργότερα, στις 11 Ιουνίου 1936.

Στις 18 Ιουνίου 1927 εγκρίθηκε επίσης ο Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας που αποτέλεσε μετάφραση από τα γαλλικά του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας του Καντονίου Neuchatel της Ελβετίας και τέθηκε σε ισχύ στις 4 Οκτωβρίου 1927. Στις 4 Απριλίου 1929 εγκρίθηκε ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας, ο οποίος ετέθη σε ισχύ στις 20 Αυγούστου 1929. Πρότυπο αυτού ήταν ο Γερμανικός Κώδικας Ποινικής Δικονομίας του 1877 όπως αυτός τροποποιήθηκε το 1924 και το 1926.

Στις 19 Ιουνίου 1932 δημοσιεύθηκε ο Νόμος περί Αναγκαστικής Εκτελέσεως και Πτωχεύσεως ο οποίος αποτέλεσε μετάφραση από τα γαλλικά του Ομοσπονδιακού Ελβετικού Νόμου περί Αναγκαστικής Εκτελέσεως και Πτωχεύσεως. Στις 29 Ιουνίου 1956 εγκρίθηκε ο Εμπορικός Κώδικας, που τέθηκε σε ισχύ την 1^η Ιανουαρίου 1957 έχοντας ως πρότυπο τους αντίστοιχους Κώδικες της Γερμανίας και της Ιταλίας.

Στις 28 Μαΐου 1928 εγκρίθηκε ο Νόμος περί Τουρκικής Ιθαγένειας ο οποίος εισήγαγε την έννοια του «Τούρκου πολίτη». Ο νόμος αυτός στην ουσία εισήγαγε την έννοια της ιθαγένειας εννοώντας τον νομικό δεσμό που έχει ένα άτομο με ένα ορισμένο κράτος. Καταργήθηκε η διάκριση σε Μουσουλμάνους και μη Μουσουλμάνους. Έτσι τα πρόσωπα που ζουν στην τουρκική επικράτεια

¹⁵⁸ Στο ίδιο.

κατατάσσονται σε δύο κατηγορίες: α) τούρκοι πολίτες ή ημεδαποί, οι οποίοι έχουν την τουρκική ιθαγένεια και β) οι αλλοδαποί ή ξένοι υπήκοοι, οι οποίοι έχουν την ιθαγένεια άλλου κράτους.

Στις 3 Απριλίου 1930 ψηφίσθηκε ο Νόμος που απένειμε στις γυναίκες το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις δημοτικές εκλογές. Στις 26 Οκτωβρίου 1933, με άλλο Νόμο το δικαίωμα αυτό των γυναικών επεκτάθηκε στις εκλογές των δημογερόντων στα χωριά και των συνοικιακών αντιπροσώπων. Στις 5 Δεκεμβρίου 1934 το δικαίωμα αυτό των γυναικών επεκτάθηκε και στις βουλευτικές εκλογές. Έτσι στις εκλογές που διεξήχθησαν στις 8 Φεβρουαρίου 1935 εξελέγησαν 18 γυναίκες μέλη της Μεγάλης Τουρκικής Εθνικής Συνέλευσης. Τέλος στις 21 Ιουνίου 1934 ψηφίστηκε ο Νόμος περί Επωνύμων που υποχρέωνε όλους να λάβουν και επώνυμο εκτός από το όνομά τους.¹⁵⁹

Κοσμικό κράτος

Μία από τις σημαντικότερες μεταρρυθμίσεις στις οποίες προέβη ο Κεμάλ Ατατούρκ ήταν ο διαχωρισμός θρησκείας – κράτους και η εγκαθίδρυση κοσμικού κράτους. Συγκεκριμένα, στις 10 Απριλίου 1928 η Μεγάλη Τουρκική Εθνική Συνέλευση ψήφισε την απόλυση από το Σύνταγμα του 1924 της διάταξης του άρθρου 2 που όριζε ότι το Ισλάμ είναι η επίσημη θρησκεία του Κράτους. Απαλείφθηκαν επίσης οι θρησκευτικές εκφράσεις που περιέχονταν στα άρθρα 16, 26 και 28 του Συντάγματος εκείνου.

Η άποψη του Κεμάλ ήταν ότι η ανάμειξη της θρησκείας στις κρατικές υποθέσεις μόνο αναχρονιστική θα μπορούσε να είναι και θα αποτελούσε τροχοπέδη σε οποιαδήποτε προσπάθεια οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής προσέγγισης της Δύσης. Πηγή έμπνευσης της αρχής της κοσμικότητας αποτέλεσε το παράδειγμα της Γαλλίας της τελευταίας τριακονταετίας του 19^{ου} αιώνα. Η αρχή αυτή υποστηρίζει τη μη άσκηση θρησκευτικής εξουσίας από την πολιτική Αρχή και αντιστρόφως καθώς και την μη ανάμειξη της κοσμικής εξουσίας στα θρησκευτικά θέματα. Πολύ αργότερα, το 1982, το τουρκικό Σύνταγμα ακολούθησε το γαλλικό Σύνταγμα του 1958 ανάγοντας την κοσμικότητα σε μία από τις αρχές της Δημοκρατίας της Τουρκίας.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Στο ίδιο.

¹⁶⁰ Στο ίδιο.

Καθιέρωση πολιτικού γάμου.

Ο Αστικός Κώδικας καθιέρωσε τον πολιτικό γάμο ως μοναδικό τύπο συστάσεως γάμου για όλους ανεξαρτήτως θρησκείας, ορίζοντας ότι η εγκυρότητα του γάμου δεν εξαρτάται από την θρησκευτική τελετή. Η μεταρρύθμιση μάλιστα αυτή ανήκει σε εκείνες που δεν μπορούν να καταργηθούν ή να τροποποιηθούν δια νεωτέρου νόμου. Η τέλεση θρησκευτικού γάμου κατόπιν του πολιτικού δεν απαγορεύεται αλλά το αντίστροφο θεωρείται ποινικό αδίκημα για τον θρησκευτικό λειτουργό.¹⁶¹

Καθιέρωση διεθνώς χρησιμοποιουμένου ημερολογίου

Στις 26 Δεκεμβρίου 1925 καθιερώθηκε η χρήση του διεθνώς χρησιμοποιουμένου ημερολογίου το οποίο έχει ως αφετηρία την γέννηση του Χριστού. Το ημερολόγιο το οποίο και αντικατέστησε ήταν το ημερολόγιο της Εγίρας του οποίου η αρχή είναι το ιστορικό γεγονός της μετάβασης του Μωάμεθ από την Μέκκα στη Μεδίνα.¹⁶²

Καθιέρωση της διεθνώς χρησιμοποιούμενης ώρας

Στις 26 Δεκεμβρίου 1925 καθιερώθηκε η υποχρεωτική χρήση της διεθνώς χρησιμοποιούμενης ώρας κατά την οποία η ημέρα αρχίζει και λήγει το μεσονύκτιο αντικαθιστώντας έτσι την μουσουλμανική ώρα κατά την οποία η ημέρα αρχίζει με την ανατολή του ηλίου και λήγει την στιγμή της πλήρους δύσης του ηλίου.¹⁶³

Καθιέρωση διεθνώς χρησιμοποιούμενων αριθμών

Με τον νόμο 1288 της 20 Μαΐου 1928 καθιερώθηκε η υποχρεωτική χρήση των διεθνώς χρησιμοποιούμενων αραβικών αριθμών αντί των ινδικών αριθμών, που χρησιμοποιούνταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.¹⁶⁴

Καθιέρωση λατινικού αλφαβήτου.

Με τον νόμο 1353 στις 3 Νοεμβρίου 1928 καθιερώθηκε η υποχρεωτική χρήση του λατινικού αλφαβήτου στον γραπτό λόγο της τουρκικής γλώσσας. Έτσι

¹⁶¹ Στο ίδιο.

¹⁶² Στο ίδιο.

¹⁶³ Στο ίδιο.

¹⁶⁴ Στο ίδιο.

εγκαταλείφθηκε το αραβικό αλφάβητο που είχε εισαχθεί στην τουρκική γλώσσα μέσω της Μουσουλμανικής θρησκείας.¹⁶⁵

Μεταρρύθμιση του καπέλου

Με τον Νόμο 671 της 25 Νοεμβρίου 1925 υποχρεώθηκαν όλοι οι άρρενες μέλη της Μεγάλης Τουρκικής Εθνικής Συνέλευσης, υπάλληλοι και μέλη του τουρκικού προσωπικού της δημόσιας, ιδιωτικής και τοπικής διοίκησης και εν γένει των υπηρεσιών και οργανισμών να φορούν καπέλο ως κάλυμμα κεφαλής αντί για σαρίκι, καλπάκι ή φέσι.¹⁶⁶

Κατάργηση τίτλων και προσφωνήσεων

Με τον Νόμο 2590 της 26 Νοεμβρίου 1934 καταργήθηκαν ορισμένοι τίτλοι και προσφωνήσεις. Συγκεκριμένα καταργήθηκαν προσφωνήσεις και τίτλοι όπως aga (τίτλος αξιωματικών των Γενίτσαρων), hacı (αυτός που πήγε προσκυνητής στους αγίους τόπους είτε στην Μέκκα ο Μουσουλμάνος είτε στην Ιερουσαλήμ ο Χριστιανός), hafız (αυτός που έχει αποστηθίσει το Κοράνι), hoca (ο μουσουλμάνος ιεροδιδάσκαλος), molla (τίτλος που δίδεται σε μουσουλμάνους ιεροδίκες, ο άριστος γνώστης του Μουσουλμανικού Δικαίου), efendi (τίτλος ευγενείας που δίδεται σε εγγράμματους ανθρώπους, Μουσουλμάνους θρησκευτικούς λειτουργούς, Οθωμανούς πρίγκιπες και αξιωματικούς του Οθωμανικού στρατού μέχρι του βαθμού του ταγματάρχη), bey (τίτλος ευγενείας που δίδεται σε ηγεμόνες, διοικητές επαρχιών, προύχοντες της υπαίθρου, φυλάρχους, προκρίτους κ. ά.), beyefendi (προσφώνηση αβροφροσύνης), pasa (ο ανώτατος τίτλος των πολιτικών, στρατιωτικών αξιωματούχων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας), hanım (κυρία, δέσποινα), hanımefendi (προσφώνηση αβροφροσύνης προς κυρίες) και hazretleri (Υψηλότης, Εξοχότης). Άνδρες και γυναίκες θα αναφέρονται στα επίσημα έγγραφα μόνο με το ονοματεπώνυμό τους.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Στο ίδιο.

¹⁶⁶ Στο ίδιο.

¹⁶⁷ Στο ίδιο.

Απαγόρευση κυκλοφορίας με θρησκευτική περιβολή.

Ο νόμος 2596 της 3 Δεκεμβρίου 1934 απαγόρευσε σε όλους τους θρησκευτικούς λειτουργούς να κυκλοφορούν με θρησκευτική περιβολή εκτός των ευκτήριων οίκων και ιεροτελεστιών.

Σύμφωνα με ειδική παράγραφο του Νόμου η κυβέρνηση μπορεί να δώσει μόνο σε έναν ιερωμένο από κάθε θρησκεία και κάθε δόγμα, ειδική άδεια κυκλοφορίας με θρησκευτική περιβολή. Οι ρυθμίσεις αυτές που ήταν γνωστές και ως μεταρρυθμίσεις ενδυμασίας είχαν ως βασικό στόχο την επιβολή του δυτικού τρόπου ενδυμασίας.¹⁶⁸

Καθιέρωση των διεθνώς χρησιμοποιούμενων μονάδων μετρήσεως

Στις 26 Μαρτίου 1931 ψηφίστηκε ο Νόμος περί Μονάδων Μετρήσεως, ο οποίος καθιέρωσε την χρήση των διεθνώς χρησιμοποιούμενων μονάδων μετρήσεως μήκους και βάρους. Ο Νόμος αυτός ολοκληρώθηκε με την μετάβαση σε δεκαδικό νομισματικό σύστημα στην βάση της αρχής 1 Λίρα = 100 γρόσια.¹⁶⁹

Συμπερασματικά για τις μεταρρυθμίσεις

Οι ριζοσπαστικές αυτές μεταρρυθμίσεις του Κεμάλ Ατατούρκ σηματοδότησαν: α) την ρήξη με το μεγαλειώδες αυτοκρατορικό παρελθόν των Τούρκων και β) τον σταθερό προσανατολισμό του νέου «εθνικού» τουρκικού κράτους προς την Ευρώπη. Η ρήξη με το παρελθόν δεν πρέπει να εκληφθεί ως «αποκήρυξη» αυτού. Απλώς έχει την έννοια του πολιτικού και θεσμικού «εκσυγχρονισμού» του τουρκικού έθνους, δηλαδή της ανάγκης εισαγωγής νέων ιδεών και συστημάτων στην πολιτική και κοινωνική ζωή της νέας Τουρκίας. Ως πρότυπα ιδεών, πολιτικών θεσμών, νομοθετημάτων και οικονομικών δομών ελήφθησαν τα ισχύοντα στη Δύση, δηλαδή στην Ευρώπη. Για τον λόγο αυτό ο εκσυγχρονισμός της Τουρκίας έγινε συνώνυμος του εξευρωπαϊσμού της.

Η έμφαση του «εθνικού» χαρακτήρα του νέου τουρκικού κράτους, σε συνδυασμό με την ανάγκη πολιτικού εκσυγχρονισμού του, δηλαδή της εγκαταλείψεως παρωχημένων παραδοσιακών σχημάτων, είχε ως αναπόφευκτο

¹⁶⁸ Στο ίδιο.

¹⁶⁹ Στο ίδιο.

αποτέλεσμα την πολιτική και πολιτιστική ρήξη με τον πολιτιστικά αραβοκρατούμενο Μουσουλμανικό κόσμο. Η ανάγκη εκσυγχρονισμού και προσαρμογής στις νέες ιδέες και καταστάσεις, προϋπόθετε την ενδυνάμωση της τουρκικής εθνικής συνειδήσεως. Τότε δηλαδή στις δεκαετίες του 1920 και 1930 η ενίσχυση του «τουρκισμού» οδήγησε πολιτικά την «νέα Τουρκία» στην Ευρώπη αποκόπτοντάς την πολιτικά και πολιτιστικά από τον Μουσουλμανικό κόσμο.

Θ. Ο θάνατος του Κεμάλ.

Τόσο ο Κεμάλ όσο και οι οπαδοί του είχαν φτάσει στο σημείο να πιστεύουν ότι ο ηγέτης τους είναι αθάνατος. Συγκεκριμένα ήταν τυφλοί απέναντι σε οποιοδήποτε σωματικό πρόβλημα θα μπορούσε να έχει ο ηγέτης σαν να βρισκόταν αυτός επέκεινα των ασθενειών ή των δυστυχιών που βιώνει η υπόλοιπη ανθρωπότητα. Ο Ατατούρκ είχε την πεποίθηση ότι είναι αθάνατος κάτι που όπως φαίνεται είχε περάσει και στους οπαδούς του. Την άποψη αυτή περί αθανασίας ενισχύει το παρακάτω περιστατικό.

Πολλοί από τους συνεργάτες του Κεμάλ είχαν μείνει κατάπληκτοι από την έπαρση, την έλλειψη διακριτικότητας και την αυτοπεποίθησή του. Η μάχη της Καλλίπολης υπήρξε καθοριστική τόσο στον πραγματικό κόσμο όσο και στον εσωτερικό εαυτό του. Συγκεκριμένα κατά την διάρκεια μιας παρατεταμένης μάχης συνέβη ένα γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την σταθεροποίηση της ασυνείδητης πεποίθησης ότι ο Μουσταφά Κεμάλ είναι αθάνατος. Καθώς στέκονταν σε ένα λόφο κάτω από τα εχθρικά πυρά, τον είδαν να αναπηδάει σπασμωδικά και να πιάνει την αριστερή πλευρά του στήθους του. Ο αντισυνταγματάρχης Σερβέτ που ήταν παρών και είδε το περιστατικό, τρομοκρατήθηκε. Έκπληκτος είδε τον Μουσταφά Κεμάλ να στρέφεται ήρεμα προς το μέρος του και να του λέει να σωπάσει.¹⁷⁰

Η αλήθεια είναι ότι το τραύμα που είχε υποστεί ήταν σωματικά ασήμαντο. Το μικρό βλήμα είχε χτυπήσει πάνω από την καρδιά αλλά το μεγαλύτερο μέρος της δύναμης του βλήματος είχε απορροφηθεί από ένα ρολόι τσέπης το οποίο είχε στην τσέπη του πάνω από το στήθος του. Κάτω από το σπασμένο ρολόι υπήρχε όπως ο

¹⁷⁰ Βολκάν. & Ίτσκοβιτς, *Ο Αθάνατος Ατατούρκ*, op.cit. σελ 160.

ίδιος ισχυρίζονταν μια κηλίδα αίματος. Παρ' όλα αυτά το τραύμα ήταν επιφανειακό. Το σπασμένο αυτό ρολόι ήταν ο λόγος της αθανασίας του Κεμάλ Ατατούρκ.¹⁷¹

Όπως φαίνεται κι από το παραπάνω γεγονός ο ηγέτης αυτός φάνταζε ως κάτι το ανυπέρβλητο και ανεπηρέαστο από οτιδήποτε μπορούσε να προσβάλλει τους «απλούς» θνητούς. Η πραγματικότητα όμως ήταν άλλη. Όταν ξεκίνησε τον αγώνα για την ανεξαρτησία υπέφερε ήδη κατά περιόδους από κάποιο πρόβλημα στα νεφρά του όπως και από κρίσεις ελονοσίας. Σε αυτά έρχονταν να προστεθεί η κατάθλιψη που κατά καιρούς είχε και επιδεινώνει την κατάσταση.

Ο Ατατούρκ πέθανε στις 10 Νοεμβρίου 1938 από κίρρωση του ήπατος. Ήδη από το 1936 είχαν εμφανιστεί τα πρώτα συμπτώματα στο συκώτι του τα οποία ήταν πάντα αλληλένδετα με τα ψυχολογικά προβλήματα που αντιμετώπιζε. Το μεγαλύτερο ψυχολογικό πλήγμα για αυτόν υπήρξε ο θάνατος του φίλου του και συμπολεμιστή του Νουρί στις 10 Ιανουαρίου 1937. Η απώλεια ήταν εξαιρετικά μεγάλη σε σημείο να γίνει καχύποπτος και καταθλιπτικός.

Πολλά από τα άτομα που έζησαν κοντά του υποστηρίζουν ότι η μεγάλη κατανάλωση αλκοόλ ήταν ένδειξη αυτοκτονικής πρόθεσης. Ένωθε πλέον κουρασμένος και αδύναμος. Ήταν χλωμός, είχε κεφαλαλγίες, πυρετό και ήταν ευερέθιστος. Το φθινόπωρο του 1937 εμφάνισε ένα βασανιστικό κνησμό τον οποίο ακολούθησαν ρινορραγίες που ήταν δύσκολο να αντιμετωπιστούν. Ο Ατατούρκ συνέχεια διέψευδε την σοβαρότητα της κατάστασής του εφόσον, αν κάτι γινόταν γνωστό θα υπονόμεινε την επίλυση όποιων πολιτικών προβλημάτων. Η κατάσταση όμως δεν βελτιωνόταν με αποτέλεσμα να μην μπορεί να περπατήσει σχεδόν καθόλου. Αναγκάστηκαν να εγκαταστήσουν ανελκυστήρα στο Ανάκτορο Ντολμά – Μπαχτσέ για να τον διευκολύνουν να ανεβαίνει στα διαμερίσματά του.¹⁷²

Η νόσος που τον βασάνιζε διαγνώστηκε τον Ιανουάριο 1938. Ο δρ. Νιχάτ Ρεσάτ Μπελγκέρ, ενεργό μέλος του κινήματος των Νεότουρκων, διέγνωσε διόγκωση και δυσλειτουργία του ήπατος. Αν η κίρρωση του ήπατος είχε διαγνωστεί ένα μόνο χρόνο νωρίτερα θα είχε αντιμετωπιστεί με την κατάλληλη θεραπεία και θα ζούσε έστω και λίγα χρόνια ακόμη.

Την τελευταία «μάχη» έδωσε στο ξενοδοχείο Τσελίκ Παλάς στην Προύσα όπου πήγε με την παρέα του σε ένα χορό. Ο Ατατούρκ σηκώθηκε και χόρευε έναν εξαιρετικά κουραστικό δημοτικό χορό που ονομάζεται ζεϊμπέκικο. Κατάφερε να τον

¹⁷¹ Στο ίδιο, σελ., 161.

¹⁷² Στο ίδιο, σελ. 517.

ολοκληρώσει σαν νεαρός στρατιώτης, αλλά την επόμενη μέρα αρρώστησε από πνευμονία. Στις 16 Μαρτίου 1938 υποβλήθηκε σε νέες εξετάσεις που του απαγόρευσαν το οινόπνευμα. Το μυαλό του, παρά τα μεγάλα προβλήματα που αντιμετώπιζε, λειτουργούσε κανονικά. Η τελευταία του προσπάθεια να διαδραματίσει κάποιο ρόλο στη δημόσια ζωή έγινε στις 19 Μαΐου κατά την διάρκεια παρέλασης που έλαβε χώρα στην πρωτεύουσα. Η παρέλαση έγινε με αφορμή την επέτειο της άφιξης του στην Σαμψούντα όταν ξεκινούσε ο πόλεμος της Ανεξαρτησίας. Αν και δεν μίλησε καθόλου η παρουσία του και μόνο ανάγκασε την Γαλλία να επιτρέψει στα τουρκικά στρατεύματα να ελέγχουν τα Άδανα και την Μερσίνα. Το ταξίδι τον εξουθένωσε. Παρ' όλα αυτά βρήκε χρόνο να επισκεφτεί έναν αρχαιολογικό χώρο κοντά στη Μερσίνα. Επιστρέφοντας στην Άγκυρα ένας από του υπουργούς του ανέφερε ότι το δέρμα του έμοιαζε με αυτό νεκρού άντρα. Μια μέρα αργότερα, στις 26 Μαΐου 1938, εγκατέλειψε την Άγκυρα και μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη.¹⁷³

Στις 14 Ιουνίου του ίδιου χρόνου παραδέχτηκε σε γράμμα του προς την Αφέτ, μία από τις υιοθετημένες κόρες του, ότι η κατάσταση της υγείας του χειροτέρευε. Οι κοιλιακές του φλέβες διατάθηκαν, εμφανίστηκαν κίρσοι και άρχισαν αιμορραγίες. Στο σώμα του εμφανίστηκαν αραχνοειδείς αγγειακές βλάβες. Η εμφάνισή του είχε γίνει πολύ δυσάρεστη ενώ δυσκολευόταν να αναπνεύσει και να περπατήσει. Σε μια ύστατη προσπάθεια να αισθανθεί λίγο καλύτερα φώναξε την μητέρα του να κάνει τα γιατροσόφια της χωρίς φυσικά αποτέλεσμα. Για να ανακουφιστεί του έγινε κοιλιακή παρακέντηση.

Στις 26 Σεπτεμβρίου 1938 ο Ατατούρκ έπεσε σε κόμα για 48 ώρες κάτι που επαναλήφθηκε στις 9 Νοεμβρίου και έμεινε για 36 ώρες όπου και κατέληξε στις 10 Νοεμβρίου 1938 στις 9:05. Ο φίλος του Σαλίχ Μποζόκ βλέποντας τον νεκρό Κεμάλ Ατατούρκ βγήκε από το δωμάτιό του και πυροβολήθηκε στο στήθος. Η σφαίρα όμως δεν πέτυχε την καρδιά του και ο Μποζόκ επέζησε έως το 1941.¹⁷⁴ Δεύτερος πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας έγινε ο Ισμέτ Ίνονου στις 11 Νοεμβρίου.

¹⁷³ Mango, *Ataturk*, εκδ. **John Murray**, όπ. παρ.,σελ. 520.

¹⁷⁴ Στο ίδιο, σελ. 525.

V. ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Έχοντας ήδη αναλύσει τόσο τα χαρακτηριστικά όσο και τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις που χρησιμοποιούνται σε μελέτες που αφορούν σε ηγετικές προσωπικότητες και παράλληλα έχοντας παρουσιάσει όλα τα γεγονότα πριν και μετά την ανάδειξη του Κεμάλ Ατατούρκ θα δειχθεί στο παρόν κεφάλαιο κατά πόσο τα θεωρητικά στοιχεία συγκλίνουν και συνάδουν στην πολύπλευρη ηγετική προσωπικότητα που εδώ μελετάται.

Εξετάζοντας πρωτίστως αν ο Κεμάλ Ατατούρκ αποτέλεσε χαρισματική προσωπικότητα θα πρέπει να δειχθεί το αν οι πράξεις του, ο χαρακτήρας του αλλά και η περίοδος ανάδειξής του είναι ανάλογη με αυτήν κατά την οποία εμφανίζονται χαρισματικές προσωπικότητες.

Ο χαρισματικός ηγέτης είναι δημιουργήμα ιστορικής και κοινωνικής κρίσης. Είναι ο νους και η ψυχή της ιστορίας του. Δογματικά και αποφασιστικά πορεύεται προς την επιτυχία και την πραγματοποίηση του ονείρου του για την πατρίδα του έχοντας τόσο πλήρη ιστορική και κοινωνική συνείδηση όσο και ατομική συνείδηση για την ζωή του και το μέλλον του. Τα στοιχεία αυτά εμφανίζονται στην έντονη προσωπικότητα του Κεμάλ Ατατούρκ. Εμφανίστηκε σε μια περίοδο αλλαγών και μεταβολών για την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Αυτοκρατορία των τριών ηπείρων και πέντε θαλασσών ήταν στα πρόθυρα της διάλυσης. Κράτος πολυεθνικό, όπως και η Αυστροουγγρική μοναρχία, το οικοδόμημα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας δεν άντεξε τους κλυδωνισμούς που προκάλεσε η αρχή των εθνοτήτων, σύμφωνα με την οποία κάθε έθνος πρέπει να έχει το δικό του εθνικό κράτος και να μην υπόκειται σε αλλοεθνή πολιτική εξουσία. Στη δίνη των ριζικών γεωπολιτικών μεταβολών που επέφερε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ο Κεμάλ Ατατούρκ, ακολουθώντας το πνεύμα των ραγδαίων πολιτικών εξελίξεων στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, ίδρυσε το τουρκικό «εθνικό» κράτος.¹⁷⁵

Η έμπρακτη σθεναρή αντίδρασή του στη συνθήκη των Σεβρών του 1920, -την οποία υπέγραψε ο σουλτάνος Μεχμέτ ΣΤ΄ ο Βαχιντεντίν, και προέβλεπε την ίδρυση αγγλικής, ελληνικής, ιταλικής και γαλλικής διοικητικής περιοχής στην εναπομείνασα επικράτεια της Τουρκίας, την ίδρυση αρμενικού κράτους και την αυτονομία των κουρδικών περιοχών- η νικηφόρος έκβαση του πολέμου ανεξαρτησίας που είχε ως

¹⁷⁵ Βύρων Ματαράγκας, «Τα Γενέθλια της Τουρκικής Δημοκρατίας», ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ, Κυριακή 31 Οκτωβρίου 1999, σελ 17.

στόχο την εκδίωξη των ξένων δυνάμεων, οι οποίες σύμφωνα με την Συνθήκη των Σεβρών μοιράστηκαν τα εναπομείναντα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η εκδίωξη των μη τουρκικών πληθυσμών από το εσωτερικό και τα παράλια της Μ. Ασίας έθεσαν τα θεμέλια του σύγχρονου τουρκικού κράτους.¹⁷⁶

Αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι στην επιτυχία αυτή έφθασε μετά από πολλά προβλήματα, αφού δεν τύγχανε της απόλυτης εμπιστοσύνης της ιθύνουσας τότε τάξης. Οι απογοητεύσεις όπως και η εξορία σε περιοχές απόμακρες, μακριά από τις σημαντικές εξελίξεις που γνώριζε τότε η Οθωμανική Αυτοκρατορία, δεν πτόησαν το ανήσυχο πνεύμα του αλλά και την θέλησή του να αγωνιστεί για την πατρίδα του και να πετύχει την ανεξαρτησία που τόσο επιθυμούσε. Ήταν απόλυτα ταγμένος στο όραμά του και στο έργο του που έκανε τα πάντα για την επίτευξή του.

Επιπλέον, ο χαρισματικός ηγέτης συνδυάζει τόσο τον μύθο όσο και την ανθρώπινη προσωπικότητα σε σημείο που να πείθει τους οπαδούς του. Ο Κεμάλ Ατατούρκ είχε καταφέρει να πείσει όλους ότι ήταν αθάνατος σε τέτοιο σημείο που έφτασε να το πιστεύει και ο ίδιος. Η γενναιότητα που επέδειξε στο πεδίο της μάχης ήταν πέρα από κάθε προσδοκία. Πολεμούσε σαν δαιμονισμένος, βρισκόταν παντού, ακαταπόνητος, ακριβής στις εκτιμήσεις του, γρήγορος στις αποφάσεις του και δραστήριος στην υλοποίησή τους. Ιδιαίτερα στην μάχη της Καλλίπολης έδειξε μεγάλη ευφυΐα και αυτό διότι εκεί ήταν μόνος του και δρούσε ανεξάρτητα ως απλός μέραρχος.

Η μεγάλη του γενναιότητα αποτυπώνεται στα λόγια του προς τους στρατιώτες του κατά την διάρκεια της μάχης της Καλλίπολης, όταν εκείνοι υποχωρούσαν τρομαγμένοι. Όπως περιέγραφε ο ίδιος αργότερα είχε κατορθώσει να συγκρατήσει την υποχώρησή τους. Συγκεκριμένα ανέφερε: «Γιατί φεύγετε» τους ρώτησα. «Ο εχθρός αφέντη», απάντησαν. «Πού» «Εκεί», είπαν δείχνοντας το ύψωμα 261. Πράγματι ένα τμήμα ακροβολιστών του εχθρού είχε πλησιάσει το ύψωμα 261 και προέλαυε ελεύθερο. Φανταστείτε την κατάσταση τώρα. Είχα αφήσει τους άνδρες μου για να ξεκουραστούν ένα δεκάλεπτο...Ο εχθρός είχε φτάσει στο ύψωμα...Αυτό σήμαινε ότι ο εχθρός ήταν πιο κοντά μου από ό,τι ήταν οι άνδρες μου και, αν ο εχθρός ερχόταν εκεί όπου ήμουν, οι δυνάμεις μου θα αντιμετώπιζαν πολύ άσχημη κατάσταση. Εκείνη τη στιγμή, είτε από λογική εκτίμηση είτε από διαίσθηση, στράφηκα στους στρατιώτες που έφευγαν: «δεν μπορείτε να φύγετε μπροστά στον

¹⁷⁶ Ματαράγκας, «Τα Γενέθλια της Τουρκικής Δημοκρατίας», οπ. παρ., σελ 17.

εχθρό», τους είπα. Ακόμη και μπροστά στην έλλειψη πυρομαχικών δεν λιγοψύχησε λέγοντας τους: «Αν δεν έχετε πυρομαχικά, έχετε τις ξιφολόγχες σας». Και τους διέταξα να βάλουν τις ξιφολόγχες στα όπλα τους. Τους έβαλα να ξαπλώσουν στο έδαφος. Την ίδια στιγμή έστειλα έναν αξιωματικό μου πίσω να πει στο σύνταγμα του πεζικού που προχωρούσε προς το Τσόνκμπαγιρι να έρθει τροχάδην στο μέρος, όπου βρισκόμουν.»¹⁷⁷

Αργότερα, αν και χτυπημένος από ασθένειες που τον ταλαιπώρησαν έως το τέλος της ζωής του, κάποιες στιγμές πίστευε ότι η αθανασία που του πρόσφερε στη μάχη της Καλλίπολης το ρολόι που είχε στο στήθος του και δεν άφησε την σφαίρα να τον σκοτώσει, ήταν κάτι παραπάνω από μία τυχερή στιγμή.

Ένα επιπρόσθετο χαρακτηριστικό των χαρισματικών ηγετών είναι η έκδηλη απογοήτευση που νιώθουν από την κοινωνική, πολιτική ή οικονομική πραγματικότητα που αντιμετωπίζει η χώρα. Είναι γεγονός ότι η κατάσταση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν εξαιρετικά δυσάρεστη. Οι συνεχείς πόλεμοι είχαν εξασθενήσει την Αυτοκρατορία τόσο σε οικονομικό επίπεδο όσο και σε πολιτικό, αφού οι αντιπαραθέσεις και τα συγκρουόμενα συμφέροντα της ιθύνουσας τάξης και των ξένων δυνάμεων συντελούσαν στην αποσταθεροποίηση της κατάστασης.

Ο Κεμάλ Ατατούρκ αποτέλεσε το ιδανικό υπόδειγμα για το τουρκικό έθνος και οδήγησε στην κοινωνική αλλαγή, τον ιδεολογικό και ηθικό εκσυγχρονισμό. Ιδιαίτερα όταν έγινε πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας προχώρησε σε μεταρρυθμίσεις εξαιρετικά σημαντικές για την ιστορία της Τουρκίας. Οι αλλαγές έφεραν πολλές αντιδράσεις αφού ήταν ριζοσπαστικές, αλλά εκείνος, όντας διορατικός, δεν υποχώρησε καθόλου μένοντας προσηλωμένος στους στόχους του και στην εκτέλεση της αποστολής του.

Για τον λόγο αυτό καμία πράξη του δεν ήταν τυχαία, αλλά μετρημένη και μελετημένη. Η απόφασή του άλλωστε, να προβεί στην ρήξη με το παρελθόν δεν πρέπει να εκληφθεί ως αποκήρυξη αυτού. Απλώς έχει την έννοια του πολιτικού και θεσμικού «εκσυγχρονισμού» του τουρκικού έθνους, δηλαδή της ανάγκης εισαγωγής νέων ιδεών και συστημάτων στην πολιτική και κοινωνική ζωή της νέας Τουρκίας. Ως πρότυπα ιδεών, πολιτικών θεσμών, νομοθετημάτων και οικονομικών δομών ελήφθησαν τα ισχύοντα, όπως προαναφέρθηκε, στην Ευρώπη.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Βολκάν. & Ίτσκοβιτς, *Ο Αθάνατος Ατατούρκ*, όπ. παρ. σελ. 157-158.

¹⁷⁸ Ματαράκας, «Τα Γενέθλια της Τουρκικής Δημοκρατίας», όπ. παρ., σελ 17

Το αποτέλεσμα του έργου του θεωρήθηκε ανώτερο από αυτό που θα μπορούσε να αναμένει η Τουρκία από έναν μέσο άνθρωπο. Οι υπερφυσικές δυνάμεις που του αποδόθηκαν δείχνουν την ανάγκη που είχε η Τουρκία την περίοδο εκείνη για έναν «ήρωα», για κάποιον που θα της έδινε την χαμένη της αίγλη, υπερηφάνεια και δόξα. Για τον ηγέτη αυτό το όραμά του ήταν εφικτό και πραγματοποιήσιμο. Του έδωσε την δυνατότητα να εξελιχθεί ο ίδιος πρώτα και κατόπιν να εξελίξει και να μεταμορφώσει την χώρα του. Χαρακτηριστικά ο ίδιος ανέφερε: «Μια ερειπωμένη χώρα στο χείλος του γκρεμού...αιματηρές μάχες με διάφορους εχθρούς...χρόνια αγώνων και ύστερα, σεβαστή στην πατρίδα και το εξωτερικό, μία νέα χώρα, μία νέα κοινωνία, ένα νέο κράτος, και, για να επιτύχουμε αυτά, διαρκείς επαναστάσεις – αυτή, με μια λέξη είναι η τουρκική γενική επανάσταση».¹⁷⁹

Η προσωποποίηση της επιτυχίας για τους χαρισματικούς ηγέτες είναι συχνό φαινόμενο. Στην συγκεκριμένη περίπτωση αποτελεί πραγματικότητα που αποδεικνύεται μέχρι σήμερα. Το πρόσωπο του Κεμάλ Ατατούρκ όπως και το έργο του είναι παρών σε κάθε πτυχή της τουρκικής πολιτικής, κοινωνικής, οικονομικής ακόμη και καθημερινής ζωής της χώρας. Σίγουρα η Τουρκία διατηρεί ζωντανό έναν ηγέτη που την έσωσε από πολλά δεινά που έφερε η ιστορία, ενώ θεωρείται ο μοναδικός υπεύθυνος της διαφορετικότητας που της πρόσφερε από όλα τα υπόλοιπα ισλαμικά κράτη.

Η επαναστατικότητα της ηγεσίας του Κεμάλ Ατατούρκ είναι έκδηλη σε όλο το έργο του. Κατεύθυνε με επιτυχία πάντα την λαϊκή θέληση σε σημείο μάλιστα που να τον ακολουθούν τυφλά και να τον εμπιστεύονται απόλυτα. Ήταν εκείνος που όχι μόνο υπηρέτησε και ικανοποίησε την επαναστατική κοινωνική μεταστροφή, αλλά επιπλέον την προκάλεσε. Ήταν αυτός που κατανόησε τον κίνδυνο στον οποίο είχε περιέλθει η Οθωμανική Αυτοκρατορία και επιθυμούσε διακαώς να την βοηθήσει.

Η ελπίδα ότι θα βοηθήσει και να σώσει την πατρίδα του φαίνεται καθαρά από το παρακάτω γεγονός. Ο Ατατούρκ αγαπούσε πολύ την ποίηση και διάβαζε λογοτεχνικά κείμενα. Ο Ναμίκ Κεμάλ, γνωστός ως ο αρχόμενος ποιητής του τουρκικού εθνικισμού, είχε μεγάλη πέραση στους σύγχρονους του Μουσταφά, ειδικά στους νεαρούς αξιωματικούς του στρατού και στους φοιτητές που αναζητούσαν τον δρόμο της θεραπείας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στην ποίηση, στα θεατρικά έργα και στα δοκίμια του Ναμίκ Κεμάλ υπήρχε η φωνή που

¹⁷⁹ Τούντα-Φεργάδη, *Ηγετικές Μορφές του Μεσοπολέμου και Εξωτερική Πολιτική*, όπ. παρ, σελ 283.

προσπαθούσε να εναρμονίσει τις παραδοσιακές ισλαμικές αξίες με τις νέες ιδέες για την κοινωνία, για την διακυβέρνηση και για τον πολιτισμό, οι οποίες, προερχόμενες από την Δύση, διαπερνούσαν την αυτοκρατορία. Ο πατριωτισμός που διαχέονταν στο έργο του είχε βρει ανταπόκριση στον Μουσταφά Κεμάλ. Ένας από τους γνωστότερους στίχους του Ναμίκ Κεμάλ που επικαλείται μια σκιηγή απελπισίας αναφέρει: «Ο εχθρός έβαλε το μαχαίρι του στο λαιμό της χώρας. Δεν υπάρχει κανείς να σώσει την βαριά άρρωστη μάνα...». Ο Ατατούρκ παρέφραζε τον τελευταίο στίχο λέγοντας χαρακτηριστικά: «Υπάρχει κάποιος που θα σώσει τη βαριά άρρωστη μάνα».¹⁸⁰

Ο τρόπος με τον οποίο διασπάσθηκε η Οθωμανική Αυτοκρατορία και ο έντονος αντιτουρκισμός που προκάλεσε αυτή η διάσπαση, δημιούργησαν τραυματικές αναμνήσεις, από τις οποίες δεν μπορεί να απαλλαγεί το τουρκικό έθνος. Διακατέχεται από την έμμομη ιδέα, ίσως ακόμα και ψύχωση, της περικύκλωσής του από «εχθρούς», οι οποίοι επιθυμούν τον «διαμελισμό» της Τουρκίας.¹⁸¹

Σημειωτέον ότι, μολονότι στην τουρκική γλώσσα υπάρχει η λέξη «ιστικλάλ» που σημαίνει ανεξαρτησία, οι Τούρκοι αποκαλούν τον πόλεμο αυτό «κουρτουλούς σαβασή», δηλαδή πόλεμο σωτηρίας / απολύτρωσης / γλιτωμού, διότι γλίτωσε / έσωσε τον εναπομείναντα εδαφικό κορμό της Τουρκίας από τον περαιτέρω διαμελισμό και την διανομή του μεταξύ των ξένων «Δυνάμεων Κατοχής». Η νοοτροπία αυτή είναι γνωστή στην Τουρκία ως το «Σύνδρομο των Σεβρών».¹⁸²

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι ο ηγέτης όταν εμφανίζεται αλλά και κατά την διάρκεια της πορείας και του έργου του διακρίνεται από κάποια χαρακτηριστικά που έχει. Τα χαρακτηριστικά αυτά όπως θα δειχθεί ανταποκρίνονται πλήρως στην προσωπικότητα του Ατατούρκ. Ο ηγέτης ενδιαφέρεται για την απόκτηση ηγετικής θέσης. Όπως προαναφέρθηκε ο Κεμάλ όχι μόνο ενδιαφέρονταν για την απόκτηση ηγετικής θέσης αλλά γνώριζε ότι θα ήταν ο σωτήρας της χώρας του. Η θέση καταλαμβάνεται είτε με βίαια είτε με νόμιμα μέσα και ως κύριο στόχο έχει την προώθηση των πολιτικών του στόχων. Η πορεία του κατά την διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα χαρακτηρίσθηκε από προσωπική πρωτοβουλία και

¹⁸⁰ Βολκάν. & Τσκοβιτς, *Ο Αθάνατος Ατατούρκ*, όπ. παρ., σελ. 94-95.

¹⁸¹ Βύρων Ματαράγκας, «Το ακριβές πολιτικό νόημα των δηλώσεων Ντεμιρέλ για την Κρήτη», *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 2.8.1998.

¹⁸² Ματαράγκας, *Προσπάθειες εκδυτικισμού της Τουρκίας και η υποψηφιότητά της στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, όπ. παρ., σελ. 12.

ανεξαρτησία. Με παρόμοιο τρόπο ίδρυσε την Τουρκική Δημοκρατία και επέβαλε τις μεταρρυθμίσεις που καθόρισαν την χώρα.

Για να φτάσει στην επιτυχία δεν δίστασε να θυσιάσει την φιλία του με άτομα που ήταν κάτι σαν αδέρφιά του. Παράδειγμα αποτελεί η φιλία του με τον Αρίφ ο οποίος ήταν κάτι σαν «δίδυμος αδερφός» του. Η σχέση των δύο αντρών φαίνεται μέσα από τις πληροφορίες που δίνει ο Χανς Φρέμπγκεν στη βιογραφία του για τον Κεμάλ Ατατούρκ. Χαρακτηριστικά αναφέρει: «Ο Μουσταφά Κεμάλ κοιμόταν μόνο όταν ο Αρίφ ήταν εκεί για να το φυλάει. Όταν προχωρούσε η νύχτα, ο Αρίφ έπεφτε και κοιμόταν για λίγες ώρες, ενώ ο Μουσταφά Κεμάλ σηκωνόταν και τον πρόσεχε. Όταν πλησίαζαν οι ψυχρές πρωινές ώρες, ο Μουσταφά Κεμάλ ξανάπεφτε στο κρεβάτι, και ο Αρίφ, με ένα γεμάτο περίστροφο στο χέρι, στεκόταν ξανά φύλακας. Ήταν ο Αρίφ που δοκίμαζε κάθε πιάτο φαγητό και κάθε ποτό πριν το δώσει στο φίλο του. Όταν ανέβαινε ο πυρετός του Μουσταφά Κεμάλ (εκείνη την εποχή υπέφερε από προσβολές ελονοσίας, μιας αρρώστιας από την οποία υπέφεραν πολλοί στην περιοχή της Άγκυρας), ήταν αυτός που έβαζε τις ταμπλέτες στα ξεραμένα χείλη του Μουσταφά μέχρι να αισθανθεί καλύτερα για να σηκωθεί και να ξαναγυρίσει στη δουλειά του. Όπου και να πήγαινε ο Μουσταφά, βρισκόταν υπό τη φύλαξη του Αρίφ, του οποίου τα καχύποπτα μάτια βρίσκονταν παντού.»¹⁸³ Ο άνθρωπος αυτός που στάθηκε δίπλα στο πλευρό του Ατατούρκ αργότερα παραγκωνίστηκε, παρακάμφθηκε, απορρίφθηκε και την θέση του έλαβε ο Ισμέτ Ίνονου. Ο Ίνονου ήταν κατάλληλος αφού οι αργοί, ευγενικοί και προσεκτικοί του τρόποι τον έκαναν το ιδανικό άτομο που θα γινόταν η γέφυρα ανάμεσα στον ηγέτη και τους άλλους.

Η υψηλή διανοητική ικανότητα, η θέληση, η αίσθηση της πραγματικότητας και η διεισδυτική αντίληψη αποτελούν χαρακτηριστικά του ηγέτη. Η διορατικότητα του, ο επικοινωνιακός και ελκυστικός χαρακτήρας αποτελούν εφόδια που τον βοήθησαν τόσο να επηρεάζει όσο και να επιβάλλεται εύκολα. Τα χαρακτηριστικά αυτά διαφαίνονται καθαρά σε ένα λόγο του στις 17 Μαρτίου 1937, κάνοντας μια καταφανή αναφορά στον εαυτό του. Σύγκρινε τον εαυτό του με έναν κηπουρό ο οποίος παίρνει μεγάλη ευχαρίστηση από την καλλιέργεια λουλουδιών. Εκείνος όπως ανέφερε παίρνει ευχαρίστηση από την καλλιέργεια «ανθρώπων». Έβλεπε τον εαυτό του ως δημιουργό ανθρώπων, ως κάποιον που θα μπορούσε να τους δώσει ζωή και να τους κάνει να ανθίσουν. Ως εθνικός ηγέτης έγινε για τους συμπατριώτες του ένα

¹⁸³ Βολκάν. & Ίτσκοβιτς, *Ο Αθάνατος Ατατούρκ*, όπ παρ, σελ. 265-266.

αναγκαίο, εξιδανικευμένο αντικείμενο, βασικό για την διατήρηση της τουρκικής υπερηφάνειας.¹⁸⁴

Οι ηγέτες συχνά ακόμη και από μικρή ηλικία, αντιμετωπίζουν προβλήματα ανασφάλειας που προέρχονται είτε από συναισθηματικούς λόγους είτε από το γεγονός ότι η γονική στοργή και αγάπη βασίζεται στην επιτυχία ορισμένων κανόνων που επιβάλλονται. Κάθε παράβαση επισύρει κυρώσεις. Ο αγώνας για την αναγνώριση και την εκτίμηση είναι συνεχής.

Καθ' όλη την διάρκεια τόσο της στρατιωτικής του πορείας όσο και της θητείας του στην προεδρία του νέου κράτους, ήταν διάχυτη η προσπάθειά του να ικανοποιήσει την μητέρα του. Ο θάνατος των αδερφών του τον καταδίωκε σε όλη του την ζωή. Θα έλεγε κανείς ότι επωμίστηκε μεγάλο βάρος που ίσως θα μπορούσε να συγκριθεί με αυτό των μεγαλύτερων παιδιών της οικογένειας. Επωμίστηκε την επιτυχία και την αναγνώριση όχι μόνο αυτών των παιδιών που είναι πρωτότοκα αλλά και το βάρος των νεκρών αδερφών του. Πρωταρχικό ενδιαφέρον ήταν να ανταποκριθεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στις γονικές απαιτήσεις. Επιπλέον οι δυσκολίες που έζησε η Ζουμπέιντε σε πολύ νεαρή ηλικία σφυρηλάτησαν μια γυναίκα σκληρή και πολλές φορές ψυχρή αφήνοντας το παιδί της συναισθηματικά πεινασμένο. Αυτό οδηγεί το παιδί σε μια ροπή προς μια μεγαλειώδη ιδέα εαυτού, που θα του δώσει την δυνατότητα να αρθεί πάνω από αυτά που τον πλήγωσαν.¹⁸⁵ Είναι αναγκαίο για το άτομο που έχει ένα μεγαλειώδη εαυτό να τον προστατεύει προκειμένου να αποφύγει την ανάδυση των πλευρών τις οποίες έχει απορρίψει και προκειμένου να διατηρήσει την αυτοεκτίμησή του.¹⁸⁶

Συνοψίζοντας τα στοιχεία που ολοκληρώνουν το προφίλ του ηγέτη διακρίνονται τα εξής: α) παρουσιάζεται σε περίοδο κρίσης αποκαλύπτοντας μια χαρισματική προσωπικότητα που διαμορφώνεται μέσα από τις επιλογές του, β) είναι επικοινωνιακός, γ) διορατικός, δ) διακρίνεται για το πάθος του για την δουλειά και συνάμα για το αίσθημα ευθύνης και την αυτογνωσία που διαθέτει και ε) για την διαρκή επιμόρφωση που τον ακολουθεί έως το τέλος της ζωής του.

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά ανταποκρίνονται απόλυτα στο πρόσωπο του Κεμάλ Ατατούρκ. Αυτό διαφαίνεται μέσα από τα λόγια του ίδιου του ηγέτη τα οποία φανερώνουν την προσπάθειά του και την θέλησή του να ανυψώσει τον άνθρωπο

¹⁸⁴ Στο ίδιο, σελ. 530.

¹⁸⁵ Στο ίδιο, σελ. 32.

¹⁸⁶ Στο ίδιο, σελ 33

επιλέγοντας πάντα τις σωστές αποφάσεις για την πραγματοποίηση του έργου του. Συγκεκριμένα είχε αναφέρει: «Αν αποκτήσω μεγάλη εξουσία και δύναμη, σκέφτομαι ότι θα επιφέρω με ένα πραξικόπημα- ξαφνικά σε μία στιγμή- την επιθυμητή επανάσταση στην κοινωνική μας ζωή. Γιατί, διαφορετικά από ό,τι άλλα άτομα, εγώ δεν πιστεύω ότι αυτό το έργο μπορεί να επιτευχθεί με την αργή εξύψωση του διανοητικού επιπέδου των άλλων στο δικό μου επίπεδο. Η ψυχή μου εξεγείρεται απέναντι σε μία τέτοια πορεία. Μετά την πολύχρονη εκπαίδευσή μου, μετά τη μελέτη των διαδικασιών του εκπολιτισμού και της κοινωνικοποίησης μετά την ανάλωση της ζωής μου και του χρόνου μου προκειμένου να κερδίσω την ευχαρίστηση της ελευθερίας, γιατί θα έπρεπε να κατέβω στο επίπεδο των κοινών ανθρώπων; Θα τους κάνω να ανέβουν στο δικό μου επίπεδο. Εγώ δεν πρόκειται να μοιάσω σε αυτούς: αυτοί θα πρέπει να μοιάσουν σε εμένα.»¹⁸⁷

¹⁸⁷ Στο ίδιο, σελ. 182.

Η πολύπλευρη προσωπικότητα του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ.

Όσον αφορά στις μεθοδολογικές προσεγγίσεις που χρησιμοποιούνται για την εξέταση της πολύπλευρης προσωπικότητας του Ατατούρκ αυτό που θα πρέπει να αναφερθεί είναι το γεγονός ότι όλες ταιριάζουν στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του Κεμάλ Ατατούρκ ως ηγέτη και μπορούν να βρουν εφαρμογή. Πρώτα η ψυχοπολιτική βασίζεται κυρίως στις εμπειρίες του ηγέτη οι οποίες διαμορφώνουν την πολιτική του συμπεριφορά και διαμορφώνουν την προσωπικότητά του. Επικεντρώνεται στην προσωπικότητα του ηγέτη και στον χαρακτήρα του ατόμου που διαμορφώνεται μέσα από την οικογένεια, το φιλικό περιβάλλον, το σχολείο κ.ά., εκεί δηλαδή όπου το άτομο σχηματίζει τις πρώτες αντιλήψεις για τον κόσμο και την κοινωνία γύρω του.

Η προσέγγιση αυτή αποκαλύπτει ενδιαφέρουσες πτυχές της προσωπικότητας του Ατατούρκ αφού στα πρώιμα στάδια της ζωής του συνέβησαν γεγονότα καταλυτικής σημασίας για την περαιτέρω πορεία του. Χαρακτηριστικά όπως και ο ίδιος αναφέρει σε συνέντευξη που έδωσε στον Τούρκο δημοσιογράφο Αχμέτ Εμίν και δημοσιεύτηκε στην τοπική εφημερίδα *Bakit* στις 10 Ιανουαρίου 1922, η πρώτη του ανάμνηση από την παιδική ηλικία έχει να κάνει με την είσοδό του στο σχολείο. Αυτό αποδεικνύει τόσο το οικογενειακό περιβάλλον που τον επηρέασε όσο και το σχολικό που υπήρξε σταθμός για την πορεία και το έργο του. Αναλυτικά ανέφερε: «Σχετικά με το σχολείο υπήρχε μεγάλη διαμάχη ανάμεσα στη μητέρα μου και τον πατέρα μου. Η μητέρα μου ήθελε να αρχίσω την εκπαίδευση μου με την τελετή εγγραφής, όπου θα έψαλα τους κατάλληλους θρησκευτικούς ύμνους στο θρησκευτικό σχολείο της περιοχής. Ο πατέρας μου όμως ήθελε να με στείλει στο σχολείο του Σεμσί Εφέντη, το οποίο είχε μόλις ανοίξει και να εκπαιδευτώ με τον καινούργιο τύπο εκπαίδευσης... Στην αρχή μπήκα με την συνηθισμένη τελετή σε θρησκευτικό σχολείο... και μετά από λίγες μέρες άφησα το θρησκευτικό σχολείο και γράφτηκα στο σχολείο του Σεμσί Εφέντη.»¹⁸⁸

Η πράξη αυτή του πατέρα τον εξύψωσε στα μάτια του γιου του με αποτέλεσμα να μην θυμάται τόσο τον ταλαιπωρημένο υπάλληλο που έζησε την αποτυχία και την κατάθλιψη λίγο πριν τον θάνατό του. Επιπλέον, του δημιουργήθηκε

¹⁸⁸ Στο ίδιο, σελ 76.

η ανάγκη ικανοποίησης της μητέρας του, την οποία είχε απογοητεύσει μέσω της επιλογής του. Η διαμόρφωση του χαρακτήρα του συνεχίστηκε και αργότερα όταν, μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του στο Μοναστήρι, εισήχθη στην Σχολή Πολέμου στην Κωνσταντινούπολη. Συγκεκριμένα ανέφερε: «Κατά την διάρκεια των χρόνων που ήμουν στη Σχολή Πολέμου, ανεφάνησαν πολιτικοί προβληματισμοί. Δεν μπορούσαμε να καταλάβουμε πραγματικά την κατάσταση. Ήταν η περίοδος του Αβδούλ Χαμίτ. Διαβάζαμε τα βιβλία του Ναμίκ Κεμάλ. Η επιτήρηση ήταν στενή...Φαινόταν κάτι να μην πηγαίνει καλά με την κατάσταση πραγμάτων, αν αυτοί που διάβαζαν τέτοια πατριωτικά έργα έπρεπε να είναι υπό επιτήρηση.» Μέσα από τα λόγια του ίδιου του Κεμάλ φαίνεται με τον καλύτερο τρόπο πως διαμορφώθηκαν οι ιδέες του και από ποιους κυρίως επηρεάστηκε.

Η κοινωνικοπολιτική προσέγγιση χωρίζεται στην Βεμπεριανή και Μαρξιστική προσέγγιση. Πρωτίστως η Βεμπεριανή αποκαλύπτει τον χαρισματικό ηγέτη. Αναδεικνύει την αλληλεπίδραση ηγέτη και κοινωνίας, τονίζει την αναγέννηση που έρχεται μέσω της καταστροφής του παλιού και της δημιουργίας του νέου. Η χαρισματική προσωπικότητα του Ατατούρκ επέβαλε τις αλλαγές που άλλαξαν την Τουρκία. Έφεραν το νέο χωρίς να αφορίσουν το παλιό, χωρίς να το αποκηρύξουν. Η ανάγκη αλλαγής διαφαίνεται μέσα από μια ομιλία του στις 26 Αυγούστου 1925 σε μια ομάδα δημοτικών αρχόντων: «Πρέπει να γίνουμε πολιτισμένοι άνθρωποι από κάθε πλευρά. Έχουμε υποφέρει πολύ. Και ο λόγος είναι ότι δεν έχουμε μπορέσει να καταλάβουμε τον κόσμο. Οι σκέψεις μας και η ιδιοσυγκρασία μας θα εκπολιτιστούν από την κορυφή μέχρι τα νύχια...κοιτάξτε τον τουρκικό και τον ισλαμικό κόσμο. Σε πόσο μεγάλη συμφορά και δυστυχία βρίσκονται γιατί δεν μπόρεσαν να αλλάξουν και να ανεβάσουν τη σκέψη τους όπως απαιτεί ο πολιτισμός. Αυτός είναι ο λόγος που έχουμε μείνει πίσω μέχρι τώρα και που έχουμε βυθιστεί στη λάσπη αυτής της τελευταίας συμφοράς. Αν σώσαμε τους εαυτούς μας μέσα σε αυτά τα τελευταία πέντε ή έξι χρόνια είναι εξαιτίας των αλλαγών στον τρόπο που καταλαβαίνουμε τα πράγματα. Τώρα δεν μπορούμε να παραμείνουμε άπρακτοι. Ό,τι και να γίνει θα προχωρήσουμε μπροστά, γιατί έτσι πρέπει. Το έθνος θα πρέπει βέβαια να ξέρει ότι ο πολιτισμός είναι τόσο δυνατή φωτιά που καίει και καταστρέφει όποιους είναι απρόσεκτοι μαζί του. εμείς θα πάρουμε τη σωστή θέση στην οικογένεια των εθνών στην οποία βρισκόμαστε και αυτήν θα υπερασπιστούμε».¹⁸⁹

¹⁸⁹ Στο ίδιο, σελ 398.

Υπερασπιστής και πρόμαχος της αλλαγής δεν δίσταζε να παρουσιάζει το πρόβλημα όπως έχει και να προτείνει λύσεις τόσο εκσυγχρονιστικές και αντίθετες με την έως τώρα πορεία της χώρας που απαιτούσαν την επιβολή και όχι την απλή εφαρμογή.

Η Μαρξιστική προσέγγιση διαφέρει από την άποψη ότι μελετά τόσο τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στις οποίες δρα ο ηγέτης όσο και τραυματικές εμπειρίες της παιδικής ή νεανικής του ηλικίας. Ο ηγέτης είναι συνήθως ένας. Είναι καθοδηγητής αλλά και παιδαγωγός ήρωας ή προφήτης. Ο Ατατούρκ μέσα από την πορεία και το έργο του καθώς και μέσα από τις δύσκολες και τολμηρές αποφάσεις του απέδειξε ότι ήταν ένας άριστος καθοδηγητής που μάλιστα έφτασε να θεωρείτε ήρωας. Η μεγάλη του θέληση να σώσει το τουρκικό έθνος πήγαζε από την μεγάλη του επιθυμία να λυτρώσει την μητέρα του. Συχνά μετέθετε τα αισθήματά του από την μητέρα προς το έθνος, έχοντας σε ολόκληρη την ζωή του το βάρος μιας μητέρας σε πένθος. Στο σημείο αυτό φαίνεται να κατηγορεί την πατρική φιγούρα για την κακή τύχη της μητέρας. Εδώ αναφέρεται τόσο στην δική του μητέρα όσο και στην πατρίδα του. Η κακή τύχη της μητέρας του και το βαρύ της πένθος οφείλεται στην απόφαση του πατέρα του να πάνε στην περιοχή Πασά Κιεπρουσού όπου και εργάζονταν. Εκεί έζησαν απομονωμένοι, μην έχοντας ούτε καν τα απαραίτητα, όπως φάρμακα, και έχασαν τρία από τα παιδιά τους. Για το Τουρκικό έθνος ο κακός πατέρας δεν ήταν άλλος από τους σουλτάνους που εκμεταλλεύτηκαν και τελικά έμειναν άπραγοι κατά την διάρκεια της πτώσης της Αυτοκρατορίας.

Η αντίληψή του αυτή επικυρώνεται από εξής: «Λυπάμαι βέβαια, που έχασα την μητέρα μου. Υπάρχει όμως κάτι που μου παίρνει την λύπη μου και που με παρηγορεί. Αυτό το κάτι είναι το ότι ξέρω ότι η κυβέρνηση που κατέστρεψε και ερήμωσε τη μητέρα-πατρίδα μας έχει μπει στον τάφο της λησμονιάς για να μην ξαναγυρίσει ποτέ. Η μητέρα μου είναι κάτω από το χώμα, αλλά είτε η εθνική κυριαρχία να διαρκέσει για πάντα.»¹⁹⁰

Τέλος, η πραγματιστική ή οργανωτική προσέγγιση αναδεικνύει την οργανωτική δραστηριότητα του ατόμου μέσω της καθημερινής πρακτικής και οργανωτικής δουλειάς. Στόχος είναι η καλλιέργεια και η ανάπτυξη της εθνικής ταυτότητας δηλαδή της εθνικής συνείδησης, τονίζοντας πάντα τα συλλογικά αγαθά και σύμβολα.

¹⁹⁰ Στο ίδιο, σελ 344.

Η ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης ήταν ένας από τους πρώτους στόχους του Κεμάλ Ατατούρκ. Μάλιστα η άποψή του για τον ορισμό του έθνους ήταν συνδεδεμένη με την έννοια της εθνικής ανεξαρτησίας. Έφτανε στο σημείο να απορρίπτει την ιδέα ότι αποτελούσαν έθνη οι Κινέζοι, οι Αφγανοί ή οι Ινδοί επειδή δεν ήταν ελεύθεροι. Η απουσία αναφοράς στη θρησκεία είναι αξιοσημείωτη, γεγονός που αποδεικνύεται από το μεταρρυθμιστικό του έργο και την ίδρυση κοσμικού κράτους. Στα κείμενά του, παρά το γεγονός ότι δέχεται τον ρόλο της στο σχηματισμό ορισμένων εθνών, τονίζει ότι: «Οι Τούρκοι ήταν ένα μεγάλο έθνος πριν ακόμα υιοθετήσουν το Ισλάμ.» Αφού είχε παίξει πλέον το ρόλο της, συνενώνοντας τον πληθυσμό στον αγώνα ενάντια σε εσωτερικούς και εξωτερικούς εχθρούς, η θρησκεία επρόκειτο πλέον να αποκλειστεί από τα συστατικά του τουρκικού εθνικισμού.¹⁹¹

Ο εθνικισμός αποτελεί πραγματικά το θεμέλιο λίθο της Ατατουρκικής ιδεολογίας και επομένως την πολιτική, κοσμοθεωρητική βάση του τουρκικού κράτους. Από νωρίς, αμέσως μετά την πτώση της οθωμανικής αυτοκρατορίας, έγινε κατανοητό ότι το νέο τουρκικό κράτος μπορούσε να επιβιώσει μόνο εάν αποκτούσε εθνικά ομοιογενή κοινωνική, πολιτισμική, πληθυσμιακή βάση και εφόσον, παράλληλα ο λαός και η κοινωνία αποκτούσε εθνική συνείδηση και εθνική υπερηφάνεια για την τουρκική τους καταγωγή και την παρουσία τους ως Τούρκων στον κόσμο.¹⁹² Δηλαδή, οι Τούρκοι έπρεπε να παύσουν να ντρέπονται να λένε ότι είναι Τούρκοι. Όπως όλοι οι άλλοι έπρεπε και αυτοί να διακηρύττουν με υπερηφάνεια την εθνική τους ταυτότητα και να διεκδικούν μαχητικά την αρμόζουσα σε αυτούς θέση στο διεθνές πολιτικό στερέωμα.

Ως εθνικισμός λαμβάνεται η εθνική ενότητα και για τον Κεμάλ «εθνικισμός είναι ένα συναίσθημα». Για αυτόν «Τούρκος» είναι το κάθε άτομο που αισθάνεται τον εαυτό του Τούρκο και ας είναι διαφορετικής θρησκείας ή γλώσσας. «Ο κάθε Τούρκος είναι συνδεδεμένος με τον λαό και το έθνος του. Αγαπά το έθνος του και εργάζεται γι' αυτό. Νιώθει περήφανος για τον τουρκισμό του και εμπιστεύεται το έθνος του». Ο Κεμάλ δεν μπορούσε άλλωστε να διανοηθεί τον διαχωρισμό του έθνους και της πατρίδας και υποστήριζε ότι η διάσπαση της πατρίδας αναιρεί τον

¹⁹¹ Poulton, *Ημίμηλο Γκρίζος Λύκος και Ημισέληνος*, όπ. παρ., σελ. 133.

¹⁹² Χριστόδουλος Κ Γιαλλουρίδης, «Η Τουρκία σε Μετάβαση», Αθήνα 2004, Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων Νο 14, **Ι. Σιδέρης**, σελ. 59.

εθνικισμό ενώ η αναίρεση και αμφισβήτηση του εθνικισμού καταλύει την ύπαρξη των Τούρκων.¹⁹³

Παρ' όλα αυτά ο εκτουρκισμός όλων δεν ήταν εφικτός. Έτσι πρωταρχικό μέλημα των ιθυνόντων αυτού του εθνικού τουρκικού κράτους ήταν η εθνική ομοιογένεια του πληθυσμού του, τον οποίο όμως όπως προαναφέρθηκε συνέθεταν λαοί διαφορετικών εθνοτήτων, οι οποίοι ζούσαν στην επικράτεια του κράτους αυτού προ αμνημονεύτων χρόνων. Η εσπευσμένη επίτευξη της εθνικής ομοιογένειας που είναι συνώνυμο της εθνικής κάθαρσης συνεπάγονταν την χρήση βίας εις βάρος των μη-Τούρκων. Αντί οι Τούρκοι κυβερνώντες να επιδιώξουν την ένταξη στην κοινωνία της χώρας τους των μη τουρκικών πληθυσμών, κάτι που μακροπρόθεσμα θα της προσέδιδε συνοχή και συμπαγή χαρακτήρα, επιδίωξαν και εξακολουθούν να επιδιώκουν με κάθε τρόπο να απαλλαγούν από την παρουσία στο έδαφός τους αυτών των αλλοεθνών κοινοτήτων.¹⁹⁴

Συνοψίζοντας, αυτό που παρατηρείται είναι το πόσο ανταποκρίνεται η προσωπικότητα του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ στα χαρακτηριστικά που παρουσιάζει ένας ηγέτης χαρισματικός και επαναστατικός ο οποίος μπορεί να μελετηθεί χρησιμοποιώντας όλες τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Γεγονός που αναμφισβήτητα αποδεικνύει την πολύπλοκη, πληθωρική και γεμάτη θέληση προσωπικότητα του ηγέτη αυτού. Ο ίδιος διακήρυττε ότι ήταν απόλυτα ευτυχισμένος επειδή είχε πετύχει. Παρ' όλα αυτά το γεγονός ότι ποτέ δεν ήταν ικανοποιημένος, ότι ήθελε πάντα να εξελίσσεται και να προσφέρει τόσο στην πατρίδα του όσο και στο εγώ του, φαίνεται μέσα από τα λόγια του Γιακούπ Καντρί –έναν από τους ένθερμους θαυμαστές του- ο οποίος αναφέρει: «...Αυτή η ψυχή που δεν μπορούσε να ησυχάσει, αυτή η βρυχώμενη θέληση, αυτό το ρεύμα ενέργειας ζητούσε διαρκώς να διεγερθεί από μια νέα νίκη και να δημιουργήσει κάτι καινούργιο.»¹⁹⁵

¹⁹³ Συμεών Α. Σολταρίδης, «Κεμαλικός Εθνικισμός, Πολιτικός και ιδεολογικός προσανατολισμός των μαθητών στην Τουρκία, Τι συμβαίνει με την ελληνική εκπαίδευση στην Κωνσταντινούπολη», Αθήνα 2000, «**ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ**», Εκδοτικός Οργανισμός ΛΙΒΑΝΗ, σελ 204

¹⁹⁴ Ματαράγκας, «Η Εδαφική Μεγέθυνση της Ελλάδος και η Τουρκική Συρρίκνωση», όπ. παρ., σελ. 4.

¹⁹⁵ Βολκάν. & Ίτσκοβιτς, *Ο Αθάνατος Ατατούρκ*, όπ. παρ., σελ. 489.

VI. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα έρευνα έγινε προσπάθεια να τονισθεί η πολύπλευρη ηγετική προσωπικότητα του Κεμάλ Ατατούρκ. Ακολουθήθηκε προσεκτική ανάλυση της θεωρίας περί ηγεσίας, των μορφών και χαρακτηριστικών της καθώς και των διαφορετικών προσεγγίσεων που χρησιμοποιούνται ανάλογα με τον ηγέτη που μελετάται. Στην ξεχωριστή μορφή του Κεμάλ Ατατούρκ έγινε δυνατή η ανάλυση μέσω όλων των προσεγγίσεων αφού η καθεμία ξεχωριστά ανέλυε μια διαφορετική πτυχή της προσωπικότητάς του. Αποτέλεσε τόσο χαρισματικός όσο και επαναστατικός ηγέτης συγκεντρώνοντας όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που τους αναδεικνύουν.

Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι έγινε μια προσπάθεια συνδυασμού και συγκερασμού όλων των στοιχείων που δίνει η θεωρία της ηγεσίας. Η πολύπλευρη αυτή ανάλυση επιπλέον προσφέρει την δυνατότητα γνωριμίας όλων των πτυχών της προσωπικότητας του Κεμάλ. Η ψυχοπολιτική προσέγγιση φανερώνει τις ιδιορρυθμίες ενός ηγέτη και προσπαθεί μέσω των εμπειριών του να αναλύσει τόσο την προσωπικότητα όσο και τις πράξεις του. Μια τέτοια ανάλυση αποδείχθηκε τόσο διαφωτιστική όσο και επεξηγηματική αφού αιτιολόγησε πράξεις, πιστεύω και επιθυμίες του ηγέτη.

Κατόπιν, η κοινωνικοψυχολογική προσέγγιση είναι αυτή που αναδεικνύει την χαρισματική προσωπικότητα αλλά και τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες μέσα στις οποίες αναδεικνύεται. Τόσο η ανάλυση όσο και η χρήση της προσέγγισης αυτής κρίθηκε απαραίτητη αφού μέσα από την έρευνα ο Κεμάλ αποδεικνύεται χαρισματικός.

Τέλος, η πραγματιστική ή οργανωτική προσέγγιση ήταν επίσης σημαντική αφού επικεντρώνεται, όπως τονίσθηκε στην οργανωτική προσωπικότητα του εκάστοτε ηγέτη. Επικεντρώνεται στην καθημερινή πρακτική του στην οποία δρα πάντα μελετημένα, εξετάζοντας το παρόν και το μέλλον. Η οργάνωση και τα σταδιακά βήματα προς την επίτευξη του στόχου του διατρέχουν όλο το έργο του αν όχι όλη του ζωή.

Ακολούθως, έγινε εκτενής αναφορά στη ζωή και το έργο του. Τονίσθηκε η προσφορά του και η επιμονή του στα να επιτύχει τους στόχους και να σώσει την «μητέρα» πατρίδα από την εκμετάλλευση και την καταστροφή. Θέλησε να της δώσει

την παλιά της αίγλη και δύναμη εισάγοντας όμως με μεγάλη ευκολία ευρωπαϊκά, δυτικά στοιχεία. Με τον τρόπο αυτό χάρισε στην Τουρκία την διαφορετικότητα που έχει ως σήμερα. Ο πρόωρος θάνατός του στέρησε πολλές αλλαγές και περαιτέρω μεταρρυθμίσεις ενώ παράλληλα θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η ευρωπαϊκή πορεία της χώρας θα ήταν τελείως διαφορετική δεδομένου του έργου του και της συνολικής του προσφοράς.

Ο Κεμάλ κατάφερε να βγάλει την αυτοκρατορία από το αδιέξοδο που είχε δημιουργηθεί και τελικά να πετύχει την αναγέννηση του τουρκικού έθνους, ενάντια στους εξωτερικούς εχθρούς. Όλα αυτά παρά τα προβλήματα που δημιουργούνταν ακόμη και από το εσωτερικό της, π.χ. προδοτικές ενέργειες του σουλτάνου, των αρχών και ορισμένων συντρόφων του Κεμάλ.

Η αλλαγή αυτή δεν συντελέστηκε από τη μία στιγμή στην άλλη. Δεν ήταν έργο αποκλειστικά και μόνο του Κεμάλ. Οι διεργασίες της αλλαγής ξεκίνησαν πολύ νωρίτερα απλώς δεν κατάφεραν να επιβληθούν. Ίσως επειδή η αυτοκρατορία δεν ήταν έτοιμη να δεχτεί τις ιδέες του Διαφωτισμού και ο λαός να τις αφομοιώσει. Π.χ. πειραματισμοί για νέο αλφάβητο, συμβίωση ιεροδιδασκαλείων με σχολεία δυτικού τύπου και κοινοβούλια που όμως διατηρούσαν τον σουλτάνο και τον χαλίφη. Μόνο στο στρατό επιβλήθηκαν κάποιες αλλαγές που έγιναν πλήρως αποδεκτές. Ήταν το αποτέλεσμα των ύστατων προσπαθειών της αυτοκρατορίας να αναβιώσει, να ξεφύγει από την παρακμή και τις συνεχόμενες ήττες. Το κάθε βήμα όμως ήταν στενά συνδεδεμένο με το προηγούμενο. Π.χ. ο Κεμάλ είχε στενούς δεσμούς με τους Νεότουρκους και μάλιστα διετέλεσε έμπιστο μέλος της Επιτροπής Ένωση και Πρόοδος ακόμη και αν διαφωνούσε με τον Ενβέρ. Το γεγονός ότι οι αλλαγές έπρεπε να γίνουν σταδιακά και ομαλά φαίνεται από το ότι το 85% των δημοσίων υπαλλήλων της αυτοκρατορίας και το 93% των αξιωματικών διατήρησαν τις θέσεις τους στη νεοϊδρυθείσα δημοκρατία.¹⁹⁶

Ο ρόλος του Κεμάλ ήταν καθοριστικός. Άνθρωπος διορατικός κατόρθωσε όχι μόνο να κατανοήσει το πνεύμα της εποχής αλλά και να προωθήσει με σωστό και αποφασιστικό τρόπο τις αλλαγές. Στο πρόσωπό του ενσαρκώνονταν πολλά από τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά που οι Τούρκοι εκτιμούσαν ιδιαίτερα, όπως η ανδρεία, η οργανωτικότητα, ο σεβασμός προς το νόμο, ενώ επιπλέον ήταν αυτός που κατάφερε νίκες εναντίον των ξένων δυνάμεων και όλων όσων ήθελαν να εκμεταλλευτούν την

¹⁹⁶ Poulton, «Ημίμηλο Γκρίζος Λύκος και Ημισέληνος, σπ. παρ. σελ.118-119.

αυτοκρατορία την δύσκολη αυτή στιγμή. Οι μεταρρυθμίσεις που επέβαλε δεν ήταν από αυτές που προωθούνταν από έξω, από τις ξένες δυνάμεις, και έτσι έγιναν ευκολότερα δεκτές με υπερηφάνεια και όχι με ντροπή και συστολή.¹⁹⁷

Σε αυτό βέβαια συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό η ισχύς και η προσωπικότητά του η οποία και συνάγονταν από το πρόσωπό του, την φυσιογνωμία του, από την οποία αναδεικνύονταν δύναμη, ευφυΐα, έντονος αισθησιασμός αλλά και ψυχικοί κραδασμοί. Ήταν νευρικός, παρορμητικός και καχύποπτος. Έχει χαρακτηριστεί ως ικανότατος καθοδηγητής ανθρώπων αλλά και ως προικισμένος στρατιωτικός και πολιτικός ηγέτης.¹⁹⁸

Τα έξι βέλη του κεμαλισμού και συγκεκριμένα ο εθνικισμός επιτάχυναν τον ρυθμό των αλλαγών χωρίς όμως να αλλάξουν την κατεύθυνσή τους. Η κατάργηση του χαλιφάτου ήταν κάτι διαφορετικό, η σουλτανική εξουσία όμως και το Ισλάμ δεν έχασαν την αξιοπιστία τους κατά την διάρκεια του πολέμου. Αντιθέτως ο Κεμάλ χρησιμοποίησε το σύνθημα εναντίων των ξένων δυνάμεων προβάλλοντας και προωθώντας έτσι την ενότητα και την συσπείρωση του λαού. Δημιούργησε ένα εθνικό κράτος προσπαθώντας να αφανίσει με τον έναν ή τον άλλον τρόπο τις μειονότητες που ζούσαν μέσα στα πλαίσια της νέας κρατικής οντότητας που είχε δημιουργηθεί.

Προσπάθησε να ιδρύσει εθνικό κράτος, ενωμένο εθνικά και ιδεολογικά, έτοιμο να αντιμετωπίσει κάθε κίνδυνο που το απειλεί. Υποστήριξε ότι: «Οι αρχές που αποτελούν τον κεμαλισμό είναι ενιαίες. Η μία συμπληρώνει την άλλη. Δεν νοείται εθνικισμός αν δεν υπάρξει εκδημοκρατισμός, όπως δεν νοείται λαϊκή κυριαρχία χωρίς εκδημοκρατισμό και εθνικισμό. Βασικό στοιχείο αυτού του συστήματος είναι ο λαϊκισμός. Η όλη δε μεταρρυθμιστική κίνηση εξασφαλίζει τη συνεχή τους ύπαρξη».¹⁹⁹

Ως εθνικισμός λαμβάνεται η εθνική ενότητα και για τον Κεμάλ «εθνικισμός είναι ένα συναίσθημα». Για αυτόν «Τούρκος» είναι το κάθε άτομο που αισθάνεται τον εαυτό του Τούρκο και ας είναι διαφορετικής θρησκείας ή γλώσσας. «Ο κάθε Τούρκος είναι συνδεδεμένος με τον λαό και το έθνος του. Αγαπά το έθνος του και εργάζεται γι' αυτό. Νιώθει περήφανος για τον τουρκισμό του και εμπιστεύεται το έθνος του». Ο Κεμάλ δεν μπορούσε άλλωστε να διανοηθεί τον διαχωρισμό του

¹⁹⁷ Στο ίδιο, σελ. 120.

¹⁹⁸ Τούντα-Φεργάδη, *Ηγετικές Μορφές του Μεσοπολέμου και Εξωτερική Πολιτική*, όπ. παρ, σελ. 283.

¹⁹⁹ Σολταρίδης, «Κεμαλικός Εθνικισμός, Πολιτικός και ιδεολογικός προσανατολισμός των μαθητών στην Τουρκία», όπ. παρ. σελ 203-204.

έθνους και της πατρίδας και υποστήριζε ότι η διάσπαση της πατρίδας αναιρεί τον εθνικισμό ενώ η αναίρεση και αμφισβήτηση του εθνικισμού καταλύει την ύπαρξη των Τούρκων.²⁰⁰

Συνοψίζοντας, η έμφαση του «εθνικού» χαρακτήρα του νέου τουρκικού κράτους, σε συνδυασμό με την ανάγκη πολιτικού εκσυγχρονισμού του, δηλαδή της εγκαταλείψεως παρωχημένων παραδοσιακών σχημάτων, είχε ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα την πολιτική και πολιτιστική ρήξη με τον πολιτιστικά αραβοκρατούμενου μουσουλμανικό κόσμο. Και αντιστρόφως, η ανάγκη εκσυγχρονισμού και προσαρμογής στις νέες ιδέες και καταστάσεις, που προϋπέθετε την εγκατάλειψη ξεπερασμένων θεσμών και μεθόδων του πολιτιστικά αραβοκρατούμενου μουσουλμανικού κόσμου, είχε ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα την ενδυνάμωση της τουρκικής εθνικής συνειδήσεως. Τότε, δηλαδή στις δεκαετίες του 20 και του 30, η ενίσχυση του «τουρκισμού» οδήγησε πολιτικά και πολιτιστικά την «νέα Τουρκία» στην Ευρώπη, αποκόπτοντάς την πολιτικά και πολιτιστικά από τον μουσουλμανικό κόσμο.²⁰¹

Σύμφωνα με τον Ζιγιά Γκιοκάλπ οι τρεις πυλώνες της ιδανικής κοινωνίας συνοψίζονται στο τρίπτυχο: «Ως προς το έθνος είμαι Τούρκος, ως προς την κοινότητα μουσουλμάνος, ως προς τον πολιτισμό Δυτικός», συμπυκνώνονται με τον Μουσταφά Κεμάλ στον εξής έναν : «Τι ευτυχής να μπορεί να λες είμαι Τούρκος». Με τον απόλυτο εκτουρκισμό της άλλοτε Ουμμά, με την εθνοποίησή της, έθνος και κοινότητα ταυτίζονται, ενώ ο όρος Τούρκος εμπεριέχει την ύπαρξη του όρου μουσουλμάνος. Στον τουρκισμό όμως, έτσι όπως τον καθορίζει η κεμαλική ιδεολογία και μόνον αυτή, εμπεριέχεται και ο εκδυτικισμός. Τελικά σε όλη αυτή την διαδικασία ο Μουσταφά Κεμάλ και μία περιορισμένη γραφειοκρατία γύρω από αυτόν κατόρθωσαν να ιδιοποιηθούν το ρόλο των ειδικών του ιερού έθνους και έτσι να ιδιοποιηθούν τόσο τον πολιτισμό όσο και την κουλτούρα του. Η νικηφόρα κατάληξη του Αγώνα της Εθνικής Ανεξαρτησίας, καθώς και η ίδρυση την Τουρκικής Δημοκρατίας προσφέρουν την μέγιστη εθνική νομιμοποίηση του Κεμάλ ούτως ώστε να μην έχει την ανάγκη συμμαχιών μέσα στα πλαίσια και τους όρους συγκρότησης και εκδυτικισμού του ιερού έθνους.²⁰²

²⁰⁰ Στο ίδιο, σελ 204

²⁰¹ Βύρων Ματαράγκας, «Τα Γενέθλια της Τουρκικής Δημοκρατίας», *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, 31/10/1999.

²⁰² Αναγνωστοπούλου, «Τουρκικός Εκσυγχρονισμός», όπ. παρ. σελ. 63

Εν κατακλείδι, σκοπός του Κεμάλ Ατατούρκ ήταν η δημιουργία ενός εθνικού κράτους βασισμένου σε δυτικά πρότυπα δηλαδή εξευρωπαϊσμένου. Άλλωστε για τον λόγο αυτό ο εκσυγχρονισμός της Τουρκίας είναι συνώνυμος του εξευρωπαϊσμού της.

Σύμμαχο στην προσπάθειά του αυτή είχε φυσικά το αίσθημα ότι ήταν κάτι το ιδιαίτερο, το οποίο από μία φαντασίωση έγινε μια πραγματικότητα την οποία επιβεβαίωσε ολόκληρο το τουρκικό έθνος. Η αίσθηση μεγαλειότητας και εξάρτησης που βίωνε, τονίζοντας τις αλληλοαντιτιθέμενες πλευρές του, τον ώθησαν προκειμένου να εργάζεται πιο σκληρά ώστε να διατηρεί τη συνοχή του υπερισχύοντος μεγαλειώδους εαυτού του και να καταφέρνει να είναι πρώτος και να γίνεται δεκτός ως τέτοιος και από τους άλλους και από την ιστορία.²⁰³

Σε ομιλία του συνόψισε όλη του την προσπάθεια λέγοντας: «...Προσπάθησα να εξηγήσω πως ένα μεγάλο έθνος, για το οποίο πίστευαν ότι είχε χάσει την εθνική του οντότητα, απόκτησε ξανά την ελευθερία του και πως ιδρύθηκε ένα κράτος σύγχρονο και εθνικό, που στηρίζεται στη γνώση και στην επιστήμη. Το αποτέλεσμα στο οποίο φτάσαμε είναι το αντίτιμο του αίματος που έχει ποτίσει όλες τις γωνίες αυτής της αγαπημένης χώρας, το αίμα που χύθηκε λόγω των εθνικών καταστροφών που υποστήκαμε επί αιώνες. Αυτό το αποτέλεσμα το παραχωρώ ως ιερή παρακαταθήκη στην τουρκική νεολαία.

Τουρκική νεολαία! Το πρώτο σου καθήκον είναι να προστατεύεις και να υπερασπίζεσαι μέχρι την αιωνιότητα την τουρκική ανεξαρτησία και την τουρκική δημοκρατία.

Αυτό είναι το θεμέλιο και η μοναδική αρχή της ύπαρξης και του μέλλοντός σου. Αυτή η αρχή είναι για σένα η πλέον ασφαλής πηγή...».²⁰⁴

Αυτό που θα μπορούσε να προστεθεί εδώ είναι ότι αυτός που αποφασίζει να ασχοληθεί με την πολιτική είναι υπεύθυνος για το πώς θα καταντήσει ο ίδιος. Η πολιτική λύνει πολλές φορές τα προβλήματα με την βία. Μόνο ένας ώριμος και υπεύθυνος άνθρωπος ξέρει που θα σταματήσει για να μην φθείρει την ψυχή του. Ο Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ γνώριζε καλά το έργο που έπρεπε να επιτελέσει και προχώρησε σε αυτό παραμελώντας το σώμα του (αφού αν και πέρασε πολλές ασθένειες που τελικά οδήγησαν στο θάνατό του δεν εγκατέλειψε το πεδίο της μάχης) αλλά ποτέ την ψυχή του. Αντιθέτως μάλιστα η πορεία του έδρασε λυτρωτικά στην ψυχή του. Άλλωστε όπως αναφέρει ο Max Weber στο βιβλίο του «Η Πολιτική ως

²⁰³ Βολκάν. & Ίσκοβιτς, *Ο Αθάνατος Ατατούρκ*, όπ. παρ., σελ. 547.

²⁰⁴ Σολταρίδης, «Κεμάλ Ατατούρκ, Ομιλίες», όπ. παρ., σελ.302-303.

Επάγγελμα» : «Η πολιτική είναι ένα δυνατό και αργό τρύπημα σε σκληρές σανίδες με πάθος και συγχρόνως με προοπτική».

Ο Κεμάλ Ατατούρκ στον αγώνα για την Τουρκία ανάλωσε ολόκληρη τη ζωή του και έδωσε τα πάντα από τον εαυτό του. Περισσότερο από σαράντα χρόνια μετά το θάνατό του η εικόνα του εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ως μέσο για την ενίσχυση του αισθήματος εθνικής ενότητας. Με αυτήν την έννοια θα τολμούσε κανείς να πει ότι ο Ατατούρκ είναι σαν προφήτης του οποίου η μυστικιστική εικόνα λειτουργεί εσαεί ως μία δύναμη ενοποίησης.²⁰⁵

²⁰⁵ Βολκάν. & Ίτσκοβιτς, *Ο Αθάνατος Ατατούρκ*, όπ. παρ., σελ. 548.

VII. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βιβλία

1. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Σία, *Τουρκικός Εκσυγχρονισμός, Ισλάμ και Τουρκοκύπριοι στη Δαιδαλώδη Διαδρομή του Κεμαλισμού*, **Βιβλιόραμα**, Μάρτιος 2004.
2. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Σία, *Μικρά Ασία 19^{ος} αι.-1919 οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, εκδόσεις **Ελληνικά Γράμματα** Β΄ Έκδοση, Αθήνα 1998.
3. ΒΟΛΚΑΝ ΝΤ Βαμίκ & ΙΤΣΚΟΒΙΤΣ Νόρμαν *Ατατούρκ, Μια Ψυχογραφία* (The immortal Ataturk), εκδόσεις **Καστανιώτη**, Αθήνα 2003.
4. ΓΙΑΛΛΟΥΡΙΔΗΣ Κ. Χριστόδουλος, *Η Τουρκία σε Μετάβαση*, Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων Νο 14, **Ι. Σιδέρης**, Αθήνα 2004.
5. ΘΕΟΦΑΝΙΔΗΣ Σταύρος, *Ποιος είναι ο Ηγέτης, Η Ποιότητα της Ηγεσίας*, εκδ. **Παπαζήση**, Αθήνα 1999.
6. ΘΕΡΜΟΣ Ηλίας, *Ο Χαρismaticός Ηγέτης στη Νεοελληνική Ιστορία: Ο Άρης Βελουχιώτης ως Έπος*, στο Κουτσούκης Σ. Κλεομένης *Η Προσωπικότητα του Άρη Βελουχιώτη και η εθνική Αντίσταση, Ένα Επιστημονικό Συμπόσιο*, εκδ. **Φιλίστωρ**, Αθήνα 1997.
7. ΚΟΥΤΣΗΣ Σ. Αλέξανδρος, *Μέση Ανατολή Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική Ανάπτυξη*, εκδόσεις **Παπαζήση**, Αθήνα 1992.
8. ΚΟΥΤΣΟΥΚΗΣ Σ. Κλεομένης, *Πολιτική Ηγεσία-Ηγέτες: Ταυτότητα – Προσωπικότητα - Συμπεριφορά, Εισαγωγή στη θεωρία, τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις και την εμπειρική έρευνα*, Αναθεωρημένη Β΄ Έκδοση, Εκδ. **Ε.Α. Αναστασίου**, Αθήνα 2001.

9. ΚΟΥΤΣΟΥΚΗΣ Σ. Κλεομένης, *Απολλώνιοι και Διονυσιακοί στην Κοινωνική Έρευνα, Εισαγωγή στη θεωρία και πρακτική της μεθοδολογίας. Ο σχεδιασμός της εμπειρικής έρευνας με οδηγό και υποδείγματα*, εκδ. **Παπαζήση**, Αθήνα 2002.
10. ΛΙΠΟΒΑΤΣ Θάνος, *Η Ψυχοπαθολογία του Πολιτικού*, εκδ. **Οδυσσέας**, Δ΄ Έκδοση Αθήνα Απρίλιος 2003.
11. ΜΑΤΑΡΑΓΚΑΣ Βύρων, *Προσπάθειες εκδυτικισμού της Τουρκίας και η υποψηφιότητά της στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Εισήγηση στην Ημερίδα με θέμα: «Ο Προσφυγικός Ελληνισμός και η Ενταξιακή Πορεία της Τουρκίας στην Ε.Ε.», που διοργάνωσαν από κοινού οι Ομοσπονδίες των Προσφυγικών Σωματείων, Θεσσαλονίκη, 11/12/2004.
12. ΜΟΣΚΩΦ Κωστής, *Θεσσαλονίκη 1700-1912, Τομή της Μεταπρατικής Πόλης*, εκδ. **Στοχαστής**, Αθήνα 1974.
13. ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ Στέφανος, *Ευρώπη-Τουρκία Αντανακλάσεις και Διαθλάσεις Η στρατηγική των Κειμένων*, Βιβλίο Πρώτο, εκδόσεις **Θεμέλιο**, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1993.
14. ΡΕΖΕ Μοσταφά / ΦΙΛΙΠΣ Κέι, *Επαναστάτες, Από τον Κρόμγουελ ως τον Ροβεσπιέρο και από τον Λένιν ως τον Τσε Γκεβέρα*, επιμέλεια ΚΟΥΤΣΟΥΚΗΣ Κλεομένης, εκδ. **Φιλίστωρ**, Μάρτιος 1999.
15. ΣΒΟΡΩΝΟΣ Γ. Νίκος, *Το Εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18^ο Αιώνα*, εκδόσεις **Θεμέλιο**, Αθήνα 1996.
16. ΣΟΛΤΑΡΙΔΗΣ Α. Συμεών, «Κεμαλικός Εθνικισμός, Πολιτικός και ιδεολογικός προσανατολισμός των μαθητών στην Τουρκία, Τι συμβαίνει με την ελληνική εκπαίδευση στην Κωνσταντινούπολη», «**ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ**», Εκδοτικός Οργανισμός ΛΙΒΑΝΗ, Αθήνα 2000.

17. ΣΟΛΤΑΡΙΔΗΣ Συμεών, *Κεμάλ Ατατούρκ Ομιλίες*, εκδόσεις «**Νέα Σύνορα**»-**Α.Α. Λιβάνη**, Αθήνα 1995.
18. ΤΑΧΤΣΗΣ Νικόλαος Χ., *Max Weber: ερμηνευτικά Κείμενα*, εκδόσεις **Οδυσσέας** Μάιος 1998.
19. ΤΙΦΤΙΚΤΣΙ Οσμάν, *Osmanlidan Cumhuriyet'e burjuvazinin enrimi* (Από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Δημοκρατία, Η εξέλιξη της αστικής τάξης), εκδ. **EL**, Κωνσταντινούπολη 2003.
20. ΤΟΥΝΤΑ-ΦΕΡΓΑΔΗ Αρετή, *Ηγετικές Μορφές του Μεσοπολέμου και Εξωτερική Πολιτική*, εκδόσεις **Ι. Σιδέρης**, Αθήνα 2003.
21. ΤΣΕΠΙΝΕΡ Γιλμάζ, *Son Padisah Vahdettin* (Ο τελευταίος σουλτάνος Βαχτεντίν), εκδόσεις **Μιλλιγιέτ**, Κωνσταντινούπολη 1997.
22. ΦΡΟΪΝΤ Σίγκμουντ, *Ψυχολογία των Μαζών και Ανάλυση του Εγώ*, επιμέλεια Θάνος Λίποβατς, εκδ. **Επίκουρος**, Β΄ Έκδοση, Αθήνα 1994.
23. ATATURK KEMAL, *A Speech delivered by Ghazi Mustapha Kemal in October 1927 – Nutuk*, **Bogazici University Library**, Istanbul. 1966.
24. BURNS Mac Gregor James, *Leaders Who Changed the World*, **Penguin Viking**, New Delhi, 2004.
25. CONGER A. Jay, *The Charismatic Leader, Behind the Mystique of Exceptional Leadership*, **Jossey-Bass Publishers**, San Francisco, 1989.
26. HEYD Uriel, *Foundations of Turkish nationalism, The life and teaching of Ziya Gokalp*, **Luzac & Company LTD and The Harvill Press LTD**, 1950.
27. LEWIS Bernard, *Η Ανάδυση της Σύγχρονης Τουρκίας, Τόμος 1, Τα στάδια της ανάδυσης*, σειρά: Μεσανατολικές σπουδές AP.3/1, Οθωμανική /Τουρκική Ιστορία, **Παπαζήσης**, Αθήνα 2001.

28. MANGO Andrew, *Ataturk*, εκδ. **John Murray**, 2004, Γ΄ έκδοση.
29. MAXWELL C. John, *Οι 21 Απαραίτητες Αρετές του Ηγέτη*, εκδ. **Κλειδάριθμος**, Αθήνα 2001.
30. POULTON Hugh, *Ημίψηλο Γκρίζος Λύκος και Ημισέληνος, Ο Τουρκικός Εθνικισμός και η δημοκρατία της Τουρκίας*, εκδ. **Οδυσσέας**,
31. WEBER Max, *Η Πολιτική ως Επάγγελμα*, Εισαγωγή και μετάφραση Μιχαήλ Γ. Κυπραίου, εκδ. **Παπαζήση**, 1987.
32. YAPP M.E., *History of the Near East*, editor **Professor P.M. Holt**.
33. «Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις Πηγές», Γ΄ Λυκείου, δέσμη γ΄ και δέσμη δ΄, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα.

Άρθρα

1. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Π., «Περί Ηγεσίας», Αφιέρωμα: Η Εξουσία και η Κοινωνία, *ΔΙΑΒΑΖΩ*, Δεκαπενθήμερη Επιθεώρηση του Βιβλίου, αρ. 276, 11-12-1991.
2. ΘΕΡΜΟΣ Ηλίας, «Θεωρία και Τυπολογίες Χαρισματικής Ηγεσίας», Αφιέρωμα: Η Εξουσία και η Κοινωνία, *ΔΙΑΒΑΖΩ*, Δεκαπενθήμερη Επιθεώρηση του Βιβλίου, αρ. 276, 11-12-1991.
3. ΘΕΡΜΟΣ Ηλίας, «Ο Χαρισματικός Ηγέτης στη Νεοελληνική Ιστορία: Ο Άρης Βελουχιώτης ως Έπος», στο Κουτσούκης Σ. Κλεομένης *Η Προσωπικότητα του Άρη Βελουχιώτη και η εθνική Αντίσταση, Ένα Επιστημονικό Συμπόσιο*, εκδ. **Φιλίστωρ**, Αθήνα 1997.

4. ΚΟΥΤΣΟΥΚΗΣ Κλεομένης, «Η Παθολογία των Ηγετών, Η μεταμόρφωση του ηγέτη και η αναμόρφωση της κοινωνίας. Μια πρώτη τυπολογική προσέγγιση», Αφιέρωμα: Η Εξουσία και η Κοινωνία, ΔΙΑΒΑΖΩ Δεκαπενθήμερη Επιθεώρηση του Βιβλίου, αρ. 276, 11-12-1991.
5. ΜΑΤΑΡΑΓΚΑΣ Βύρων, «Η Εδαφική μεγέθυνση της Ελλάδος και η Τουρκική Συρρίκνωση», ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ, 26/7/1998.
6. ΜΑΤΑΡΑΓΚΑΣ Βύρων, «Τα Γενέθλια της Τουρκικής Δημοκρατίας», ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ, Κυριακή 31 Οκτωβρίου 1999, σελ 17.
7. ΜΑΤΑΡΑΓΚΑΣ Βύρων, «Το αγκάθι των μειονοτήτων και η Συνθήκη της Λωζάνης του 1923», ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ, 14-15.8.1999.
8. ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ Εμμ., «Ηγεσία», ΔΙΑΒΑΖΩ, Αφιέρωμα: Η Εξουσία και η Κοινωνία, ΔΙΑΒΑΖΩ, Δεκαπενθήμερη Επιθεώρηση του Βιβλίου, αρ. 276, 11-12-1991.
9. ΚΟΥΤΣΟΥΚΗΣ ΚΙ.Σ., ΗΡΑΙΡ ΔΕΚΜΕΛΙΑΝ Ρ. “Comparative patterns of elite recruitment, Israel, Egypt, Lebanon”, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, no. 38, 1980.